

2022.

Strategija razvoja turizma Tuzlanskog
kantona za period 2022 – 2027. godina

NACRT STRATEŠKE PLATFORME

Bosna i Hercegovina
Federacija Bosne i Hercegovine
Tuzlanski kanton

NAČERT

Strategija razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina pripremljena je od strane Ekonomske fakulteta Tuzla uz podršku Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona, u potpunosti se oslanjajući na propise i odredbe regulatornog okvira za planiranje i upravljanje razvojem u Federaciji BiH.

SADRŽAJ

1	Uvod.....	4
1.1.	Svrha i značaj strateškog dokumenta	4
1.2.	Regulatorni okvir.....	5
1.3.	Proces izrade i konsultacija	5
1.4.	Usklađenost sa ostalim strateškim dokumentima.....	6
2	Strateška platforma	7
2.1.	Pregled glavih trendova na turističkom tržištu	7
2.2.	Geografski položaj, prirodne karakteristike i kulturna baština.....	11
2.2.1.	Opća, prirodno-geografska obilježja Tuzlanskog kantona	11
2.2.2.	Biljni i životinjski svijet	13
2.2.3.	Opća društveno-geografska obilježja Tuzlanskog kantona relevantna za razvoj turizma ..	13
2.3.	Demografske karakteristike Tuzlanskog kantona	15
2.4.	Pregled stanja i kretanja ekonomskih pokazatelja turizma Tuzlanskog kantona	17
2.5.	Analiza turističke resursno atrakcijske osnove	27
2.5.1.	Općina Banovići.....	28
2.5.2.	Općina Čelić.....	31
2.5.3.	Općina Doboj Istok.....	33
2.5.4.	Grad Gračanica.....	34
2.5.5.	Grad Gradačac.....	35
2.5.6.	Općina Kalesija	36
2.5.7.	Općina Kladanj	38
2.5.8.	Grad Lukavac.....	39
2.5.9.	Općina Sapna	41
2.5.10.	Grad Srebrenik	42
2.5.11.	Općina Teočak.....	43
2.5.12.	Grad Tuzla	44
2.5.13.	Grad Živinice.....	48
2.6.	Portfolio turističkih proizvoda Tuzlanskog kantona.....	51
2.6.1.	Definicija i metode kreiranja turističkog proizvoda	51
2.6.2.	Ekološki i ekonomski održiv razvoj specifičnih oblika turizma.....	54
2.6.3.	Vrste turizma u Tuzlanskom kantonu	56
2.6.4.	Oblici turizma u Tuzlanskom kantonu.....	59
2.6.5.	Portfolio analiza turističkog proizvoda Tuzlanskog kantona.....	66
2.7.	Turistička infrastruktura na području Tuzlanskog kantona	69

2.7.1.	Primarna turistička infrastruktura	70
2.7.2.	Sekundarna turistička infrastruktura	79
2.7.3.	Smještajni kapaciteti u Tuzlanskom kantonu.....	91
	Privredni subjekti koji djeluju u oblasti turizma u Tuzlanskom kantonu	92
2.8.	Menadžment i marketing destinacije/a Tuzlanskog kantona.....	93
2.8.1.	Destinacijski menadžment Tuzlanskog kantona	98
2.8.2.	Marketing turističke destinacije/a Tuzlanskog kantona	104
2.9.	Ljudski resursi u turizmu Tuzlanskog kantona	104
2.9.1.	Struktura turističke industrije i broj zaposlenika u turističkom sektoru.....	105
2.9.2.	Ponuda i potražnja za ljudskim resursima-analiza nedostataka	110
2.9.3.	Analiza obrazovnih programa u području turizma.....	110
2.10.	Rezime stanja po područjima razvoja turizma Tuzlanskog kantona.....	113
2.10.1.	Rezime stanja opća, geografsko turistička obilježja turizma i područja razvoj turističkog proizvoda	113
2.10.2.	Rezime stanja područja razvoj turističke infrastrukture.....	116
2.10.3.	Rezime stanja područja Menadžment i marketing destinacije.....	120
2.10.4.	Rezime stanja područja Razvoj ljudskih resursa	122
2.11.	Stanje prostorno planske dokumentacije	124
2.12.	Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona	125
2.13.	Analiza budžeta i projekcije financiranja realizacije strategije razvoja turizma	127
2.14.	SWOT i strateško fokusiranje	130
2.15.	Vizija razvoja turizma Tuzlanskog kantona	135
2.16.	Strateški ciljevi sa indikatorima	136
	Literatura	142
	Prilozi.....	147

1 Uvod

1.1. Svrha i značaj strateškog dokumenta

Strategija razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina (u daljem tekstu: Strategija razvoja turizma) predstavlja sektorsku strategiju fokusiranu na oblast turizma na području Tuzlanskog kantona kojom se definišu javne politike koje će omogućiti što kvalitetniji razvoj turizma na području Kantona te ostvariti doprinos njegovom cjelokupnom razvoju. Strategija razvoja turizma Tuzlanskog kantona uvažava prioritete prostornog razvoja Kantona i razvojne pravce definirane u Strategiji razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godina, strateškim dokumentima Federacije i dokumentima relevantnim za proces integracije Bosne i Hercegovine u Europsku uniju, posebno u dijelu turizma. Strategija razvoja turizma uvažava i prioritete i pravce razvoja utvrđene u sektorskim strategijama za oblast turizma izrađenim na nivou lokalnih zajednica Tuzlanskog kantona.

Proces izrade Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. započeo je donošenjem Odluke o izradi Strategije razvoja turizma na području Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina (Službene novine Tuzlanskog kantona broj 16/21) koju je donijela Vlada Tuzlanskog kantona.

Operativni proces izrade Strategije razvoja turizma koordinira i vodi Ekonomski fakultet Univerziteta u Tuzli, dok se kroz radna tijela i druge koordinacione i participatorne mehanizme osigurava učešće nadležnih institucija Tuzlanskog kantona, viših nivoa vlasti i jedinica lokalne samouprave, poslovne zajednice, nevladinog sektora, te ostalih socio-ekonomskih aktera i zainteresiranih strana. U ovom procesu značajnu ulogu je imalo Radno tijelo koje je imenovala Vlada Tuzlanskog kantona na prijedlog resornog Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja, čija je svrha vertikalna i horizontalna koordinacija procesa izrade Strategije razvoja turizma Kantona, kako bi se osiguralo harmonizirano učešće svih institucionalnih i socio-ekonomskih aktera. Radno tijelo čine predstavnici resornih ministarstava, uprava i upravnih organizacija Tuzlanskog kantona, općina/gradova Tuzlanskog kantona, turističkih zajednica i nevladinog sektora a čini ga ukupno 31 član. U svrhu procesa izrade Strategije razvoja turizma formiran je Izvršni tim za izradu Strategije razvoja turizma kojeg čini 17 članova, predstavnika Ekonomskog fakulteta u Tuzli, a čiji članovi su djelovali u okviru koordinacionog i operativnih timova. Jedno od uspostavljenih radnih tijela jeste i Koordinacioni tim kojeg je činilo 5 članova, predstavnika Ekonomskog fakulteta u Tuzli koji je definirao metodologiju, osiguravao kvalitet procesa i proizvoda u svim fazama izrade Strategije razvoja turizma, te razmatrao i usaglašavao ključne dijelova dokumenta. U okviru Izvršnog tima za izradu Strategije razvoja turizma formirana su 4 glavna operativna tima prema oblastima za koje je bilo potrebno razmotriti ključne sektorske izazove i potencijale, identificirati sektorske razvojne ciljeve i kreirati prijedloge sektorskih prioriteta i mjera i to: Razvoj turističkog proizvoda (23 člana), Razvoj turističke infrastrukture (23 člana), Menadžment i marketing destinacije (22 člana) i Ljudski resursi (18 članova). Popis članova radnih tijela za izradu Strtegije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. dat je u Aneksu dokumenta.

Značaj izrade ovog sektorskog dokumenta ogleda se u planskom usmjeravanju razvoja turizma Tuzlanskog kantona kako bi se u skladu sa dostupnim resursima ostvarili maksimalni efekti u poticanju razvoja ove razvojne oblasti Tuzlanskog kantona.

Ostvarenje razvojne vizije turizma na području Tuzlanskog kantona realizovaće se kroz xx strateška cilja, razrađena u xx prioriteta i xx mjera. Pripremljen je indikativni budžet za realizaciju Strategije, kao i indikatori za mjerenje stepena njenog ostvarenja.

1.2. Regulatorni okvir

Izrada Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina u potpunosti se sprovodi u skladu sa Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH (Službene novine Federacije BiH broj 32/17). Članom 19. stav (1) navedenog Zakona utvrđeno je da se sektorskim strategijama kantona utvrđuju ciljevi i prioriteta sektora, način njihovog ostvarivanja, finansijski i institucionalni okvir za implementaciju, monitoring, evaluaciju i izvještavanje. Zakon propisuje i da se Sektorske strategije kantona izrađuju na osnovu strategije razvoja kantona, prioriteta sektorskih strategija u Federaciji i strateških dokumenata na nivou Bosne i Hercegovine, te dokumenata relevantnih za proces integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju.

Izrada Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona u potpunosti je usklađena i sa podzakonskim aktima koji pobliže određuju i preciziraju odredbe navedenog Zakona, a to su prije svega, Uredba o izradi strateških dokumenata u Federaciji BiH, Uredba o evaluaciji strateških dokumenata u Federaciji BiH te Uredba o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju u Federaciji Bosne i Hercegovine.¹

1.3. Proces izrade i konsultacija

Proces izrade Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. započeo je u decembru 2021. godine donošenjem Odluke o izradi Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina (Službene novine Tuzlanskog kantona broj 16/21).² Odlukom je propisano da je nositelj procesa izrade Strategije Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona uz podršku tijela za razvojno planiranje i upravljanje razvojem – Odjeljenjem za razvoj Ministarstva privrede Tuzlanskog kantona, a učesnici u procesu izrade Strategije razvoja turizma Kantona su institucije Kantona, jedinice lokalne samouprave i socio-ekonomski akteri. Horizontalna i vertikalna koordinacija izrade Strategije razvoja turizma Kantona osigurana je kroz Radno tijelo za izradu Strategije razvoja turizma na području Tuzlanskog kantona za period 2022. – 2027. godina.

Sam postupak izrade ovog strateškog dokumenta proveden je u skladu sa Uredbom o izradi strateških dokumenta Federacije Bosne i Hercegovine. Tokom procesa izrade Strategije, formirana radna i savjetodavna tijela su održali niz sastanaka tokom kojih je usmjeravana dinamika i proces izrade Strategije. Do finalizacije trenutne faze izrade dokumenta – izrade nacrtu strateške platforme, pored redovnih sastanaka operativnih timova održana su i 2 sastanka koordinacionog tima i izvršnog tima za izradu Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godine te xx sastanaka Izvršnog tijela za izradu Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godine tokom koji su predstavljeni nalazi analize stanja turizma i SWOT analize, vizije razvoja turizma, strateških fokusa i ciljeva odnosno nacrtu strateške platforme Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina.

Izrađeni nacrtu strateške platforme ulazi u proces javnih konsultacija, koji će uključiti širi krug zainteresovanih aktera, a isti se realizuje tokom mjeseca augusta 2022. godine.

¹Sve uredbe objavljene su u Službenim novinama Federacije BiH broj 74/19.

²Odluka Vlade broj: 02/xxxxx/21 od 30.12.2021. godine

1.4. Usklađenost sa ostalim strateškim dokumentima

Zakon o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH definiše vertikalnu koordinaciju i usklađivanje kao koordinaciju odgovornosti i procesa između nadležnih institucija na različitim nivoima vlasti u Federaciji, kao i usklađivanje strateških dokumenata na različitim nivoima vlasti u Federaciji prema zajedničkim razvojnim ciljevima, dok se horizontalna koordinacija i usklađivanje odnosi na koordinaciju odgovornosti i procesa institucija, kao i usklađivanje strateških dokumenata, odnosno usklađivanje strategije razvoja i sektorskih strategija na istom nivou upravljanja u Federaciji, kantonima i jedinicama lokalne samouprave prema zajedničkim razvojnim ciljevima. U skladu sa navedenim, strateški ciljevi i prioriteti razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina usklađeni su sa ključnim strateškim i sektorskim dokumentima u FBiH i BiH, ali i strateškim dokumentima nižih nivoa vlasti u Tuzlanskom kantonu.

Sektorska strategija razvoja turizma Tuzlanskog kantona, prije svega, proizilazi iz Strategije razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godina u okviru kojeg se jedan od prioriteta Strateškog cilja 1. „Dinamičan i održiv ekonomski razvoj u povoljnom poslovnom okruženju“ odnosi na turizam i definisan je kao Prioritet 1.3. Razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu.

Prilikom pripreme Strategije, vodilo se računa da razvojna opredjeljenja, strateški ciljevi i prioriteti iz oblasti razvoja turizma TK budu na odgovarajući način prilagođeni i sljedećim strateško-planskim dokumentima:

- Strategija razvoja FBiH 2021 – 2027.
- Nacrt Strategije razvoja turizma Federacije BiH za period 2022-2027. godina
- Nacrt Strategije poljoprivrede i ruralnog razvoja FBiH za period 2021-2027. godina
- Strateške smjernice za harmonizaciju podrške razvoju malih i srednjih preduzeća i preduzetništva u BiH za period 2021 – 2027. (radna verzija),
- Transportna Strategija Federacije Bosne i Hercegovine 2016 – 2030.,

Detaljna analiza ocjene usklađenosti, predstavljena je u Aneksu 2 dokumenta.

Bosna i Hercegovina opredjeljena je ka ispunjenju uslova za postojanje dijelom Evropske Unije, te se u skladu sa tim provode neophodne aktivnosti na usklađivanju zakonodavstva i drugih obaveza koje propisuje Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju između Evropske Unije i Bosne i Hercegovine.

Oblast turizma nije normirana regulativama i direktivama Evropske Unije te u skladu sa tim ne postoji ni zahtjevi sa harmonizacijom sa pravnom stečevinom EU (EU Acquis) ali je svakako potrebno napomenuti da će implementacija Startegije doprinijeti ispunjenu obaveza Bosne i Hercegovine koje je Evropska Komisija iskazala mišljenjem u maju 2019. godine a kao odgovor na Upitnik kojeg je BiH dostavila uz aplikaciju za članstvo u EU. U ukupnim reformama čije se provođenje traži, Strategija razvoja turizma Tuzlanskog kantona direktno doprinosi unapređenju poslovnog okruženja, ruralnog razvoja, kulture i cjelokupnog okruženja u kojem se sprovode potrebne EU reforme.

Razvoj turizma na području Tuzlanskog kantona u velikoj mjeri može biti finansiran iz fondova EU posebno kroz učešće u projektima prekogranične saradnje, ali veće iskorištenje mogućnosti koje proizilaze iz EU integracija zavisi svakako od brzine pristupa zemlje EU te ispunjenja zahtjeva za članstvo.

Prilikom izrade Strategije u obzir je uzet i Etički kodeks o turizmu koji je definisala Svjetska turistička organizacija (UNWTO).

Poštovanje principa vertikalne koordinacije propisane Zakonom o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u FBiH, podrazumijeva i usklađenost Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona sa međunarodno prihvaćenim globalnim ciljevima održivog razvoja. U BiH su utvrđena tri pravca održivog razvoja (dobra uprava i upravljanje javnim sektorom, pametan rast i društvo jednakih mogućnosti) i dvije horizontalne teme (ulaganje u ljudski kapital i princip "niko ne smije biti isključen"). Navedeni pravci održivog razvoja, kao i horizontalne teme, su na odgovarajući način uzeti u obzir i reflektovani prilikom procesa izrade Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. te Strategija, pored navedena tri pravca razvoja doprinosi sljedećim ciljevima održivog razvoja – (1) – nema siromaštva (2) nula gladnih, (8) dostojanstven rad i ekonomski rast i (9) industrija, inovacije, infrastruktura, (11) održivi gradovi i zajednice i (14) očuvanje vodenog svijeta

2 Strateška platforma

2.1. Pregled glavih trendova na turističkom tržištu

Praćenjem turističkih trendova moguće je identificirati nove želje, očekivanja i potrebe turista, ali i prepoznati nove tržišne prilike i isplativa područja za nova ulaganja. Suvremeni turistički trendovi danas su pokretači globalnog turističkog razvoja, a njihova implementacija u ponudi receptivnog turističkog subjekta može osigurati značajne i brze povrate na ulaganja.

Stručnjaci Svjetske turističke organizacije izdvojili su sljedećih 6 važnih trendova u svjetskom turizmu:

- sve veći broj iskusnijih i zrelijih putnika,
- sve veći broj putnika treće životne dobi,
- povećavana konkurentnost između turističkih destinacija,
- sve veća važnost koja se pridaje kvaliteti usluga,
- povećana briga za sigurnost i stabilnost putnika tijekom putovanja i njihova boravka u turističkim destinacijama,
- uvođenje novih tehnologija.

Idealno provođenje slobodnog vremena u budućnosti mora biti ispunjeno sadržajima koji obogaćuju život, u kojem dominiraju procesi, događaji i odnosi (veze), a „gosti budućnosti“ su oni koji:

- imaju iskustva što se tiče putovanja,
- ne kupuju putovanje, nego stil života,
- svjesni su kvalitete,
- preferiraju socio-kulturno i ekološko jedinstvo, a time i različitost
- imaju razvijen osjećaj za okoliš.

Treba istaknuti da pod pojmom „odmor“ čovjek 21. stoljeća ne podrazumijeva isključivo odmaranje, već kvalitetno provođenje vremena u novom okruženju. Trend odlazaka na više kraćih putovanja

tokom godine sve je prisutniji. Opći je trend povećanja organiziranih, posebno dužih putovanja, a poseban porast bilježe „all inclusive“ aranžmani.

U kontekstu tržišta i konkurentske utakmice vrijedi istaknuti:

- opći trend standardizacije i sve masovniji brending ponude pojačavat će u godinama koje slijede potražnju za uslugama koje su prepoznatljive, koje turist lako i brzo prepoznaje,
- ujedinjena Europa će biti najveća turistička emitivna i receptivna snaga svijeta sa jedinstvenom valutom koja dodatno olakšava putovanje unutar kontinenta,
- vertikalne i horizontalne integracije, čime će u velikoj mjeri biti kontrolirane cijene i kvaliteta turističke (ali i ostale) ponude. Manji sistemi ponude pomijerat će se u posebne tržišne niše i specijalizirati za manje segmente turističke ponude,
- brzi razvoj tehnologije smještaja i prehrane, stalni rast standarda, odnosno kvaliteta smještaja (očekuje se stalan rast prosječne površine po gostu),
- zdrava hrana i pojava masovnog korištenja novih oblika hrane i pića zasnovanih na ekološki održivim oblicima hrane,
- brzo okrupnjavanje avioprijevoznika, ponovni povratak masovnog prihvata željeznice kao prijevoza putnika unutar kontinentalnog prijevoza, individualni prijevoz (vlastiti automobil), manje će se koristiti na udaljenosti dužoj od 500 km.

Oblici i okolnosti buduće turističke potražnje mogu se sažeti u slijedećim općim trendovima:

- Eko sadržaji i eko potražnja (svugdje - svačega), turistička potražnja obilježena je općim potrebama za sadržajima koji garantiraju eko imidž - bilo da garantiraju da nude eko sadržaje bilo da garantiraju da se korištenjem nekog sadržaja ne zagađuje okolina u kojoj će boraviti potencijalni turist.
- Boravci u prirodi (planine, more, selo, doživljaji, uzbuđenje..), priroda je sve traženija i imat će prednost pred onim oblicima ponude koji nemaju toliko sadržaja vezanih s čistom - izvornom prirodom.
- Avanturistički sadržaji postaju sve traženiji, a sadrže sve više opreme i sve složenije sisteme za sigurnost turista u sadržajima doživljaja, uzbuđenje postaje osnova potražnje.
- Zdravstveni sadržaji - SPA, Wellness programi, opći trend porasta broja ljudi treće dobi i onih koji brigu o zdravlju stavljaju na prvo mjesto naglašava porast potražnje za zdravstvenim sadržajima.
- Kongresni sadržaji - incentive ponuda, bit će sve traženiji, posebno razni vezani programi koji u sebi integriraju više oblika sadržaja i oblika doživljaja.
- Posjeti gradovima i velikim manifestacijama koje se organiziraju na posebnim prometnim čvorištima i velikim gradovima:
  - a. događaji: sportski, vjerski, kulturni, politički, sajamski itd.,
  - b. premijere: kazališne, filmske, glazbene, itd...

- Smještajni objekti: hoteli, kampovi, apartmani, moraju biti segmentirani, nema više općih objekata - hotela, smještajni objekti moraju biti namijenjeni određenoj ponudi i segmentu turista (djeca, sportaši, poslovni, itd.).

U kontekstu ovih dominantnih trendova u svijetu, neophodno je posmatrati i turističkih potencijale i turističku ponudu Tuzlanskog kantona. U osnovi, moguće je ukazati na slijedeće:

- **Opći trend putovanja**

Ogleda se u stalnosti broja putnika za destinacije na Mediteranu i njima bližim turističkim destinacijama, a u tu skupinu spada i Tuzlanski kanton. Ovaj trend ima stalnost porasta, tj. dugoročno ima kontinuitet rasta. Posjeti velikim gradovima prednjače po stalnosti rasta trenda. Posjeti ovom dijelu europskog kontinenta postaju standard i model života europskih građana, kojeg se ne žele odreći, kako statistički podaci to potvrđuju, niti u kriznim vremenima. Uvažavajući navedeno, evidentno je da će turistička potražnja za Tuzlanskim kantomom kao turističkom destinacijom rasti, što nameće potrebu za razvojem kvalitetne turističke ponude.

- **Ukupni turistički imidž Tuzlanskog kantona**

Turističko tržište Tuzlanskog kantona predstavljaju „novi turisti“, odnosno turisti koji biraju tematske ili posebne oblike turizma. Turisti koji obilježavaju „novu turističku potražnju“ su turisti svjesni mogućnosti izbora, što zahtjeva sve kompleksniju uslugu koja podrazumijeva DOŽIVLJAJ, prožet posebnim obilježjima kantona, grada ili mjesta, tj. lokaliteta koji turist posjećuje s naglašenom potrebom kvaliteta svega što će turist konzumirati. Evidentna je neujednačena razvijenost turističke ponude na Tuzlanskom kantonu. Naime, ova je ponuda u nekim gradovima, općinama i mjestima relativno dobro razvijena, dok drugi gradovi, mjesta i lokalitetu na tom polju značajno zaostaju.

- **Motivi putovanja mijenjat će svoje oblike i raspored interesa za putovanje**

Do sada su najizraženiji motivi putovanja i dolazaka u Tuzlanski kanton sljedeći: odmor, vjerski motivi, poslovni motivi, zabava, upoznavanje historijske baštine, prirodne ljepote, odmor u prirodi i rekreacija u prirodi (lov, ribolov itd.), učenje – kongresi - nauka. Po svojoj suštini, navedeni će motivi dominirati i u budućnosti, što nameće potrebu za obogaćivanjem i poboljšanjem kvaliteta ponude.

- **Trajanje putovanja**

Prosječno trajanje svih putovanja u Europi je 9,7 dana (noći). U budućnosti će se dužina boravka turista u svijetu smanjivati, što je povezano sa rastućim trendom većeg broja putovanja, odnosno višekratnih putovanja - godišnjih odmora. Navedeni trend može dugoročno pozitivno uticati na atraktivnost Tuzlanskog kantona kao turističke destinacije, premda se trenutno trebaju uložiti značajni napor da se produže boravci turista u ovom Kantonu.

- **Oblici organiziranog putovanja**

Više od 76% europskih turističkih putovanja je unaprijed organizirano, tj. organizirano je putem raznih oblika posrednika, od toga broja 33% kupuje organizirane i oblikovane turističke paket aranžmane, dok ostali koriste druge oblike posredničkih usluga. Kao što je

već istaknuto, bilježi se opći trend povećanja organiziranih dužih putovanja i „all inclusive aranžmana“. U Tuzlanskom kantonu je situacija drugačija. Potrebno je početi slijediti europski trend porasta organiziranih oblika turističkih putovanja, te razvijanja potpunije i kvalitetnije turističke ponude.

Navedeni trendovi upućuju na potrebu za modelom razvoja turizma Tuzlanskog kantona, koji je utemeljen na integralnom menadžmentu kvaliteta, što Kanton može pretvoriti u prepoznatljivu turističku destinaciju koja će biti konkurentna, naročito uz uvažavanje sljedećeg:

Tržište prirode postaje značajno, ali uz uvjete i dokaze da se priroda i čovjekova okolina štite, što se manifestira kroz brigu za okoliš i afirmaciju zdrave autohtone hrane. To je primarna turistička tržišna prednost Kantona. Planine, rijeke, jezera, bogata flora i fauna omogućavaju jedinstven doživljaj turistima. Šetnje, planinarenje, mirovanje u prirodi, ribolov, foto programi, promatranje ptica i životinja endemskih vrsta, postaju sve značajniji element turističke potražnje, a u skladu s tim Kanton može razvijati svoju turističku ponudu.

Tržište kulture i historije postaje atraktivno. Turisti posjećuju mjesta od povijesnog značenja i žele upoznati specifičnosti nacionalne kulture. Kulturni se sadržaji, više ili manje, posjećuju u okviru gotovo svakoga turističkog putovanja. Kulturne sadržaje za turiste treba osmisliti na način da oni budu interesantni, te da nude turistima jedinstvenu „priču“ i doživljaj.

Tržište sporta postaje posebno istaknut oblik turističke potražnje i motiva putovanja. Evidentan je rastući trend potrebe za rekreacijom. Na primjer, pojačan interes za biciklizam, padobranstvo, natjecanja moto sporta, rezultat će izraženijom potražnjom za većim, kvalitetnijim i udobnijim objektima za sport i rekreaciju.

Tržište vjerskog turizma danas je također aktuelno. I na ovoj osnovi Tuzlanski kanton, a naročito određene mikrodestinacije, mogu doprinijeti njegovoj turističkoj atraktivnosti.

Tržište „dobrog života“ postaje važan element turističke potražnje, pri čemu se naglasak stavlja na kvalitet potražnje i sigurnost svih vidova i oblika turističke potrošnje. To se posebno odnosi na potražnju za hotelima boljeg kvaliteta (brend, „all inclusive“ i boutique hoteli), programima najvišeg kvaliteta, koji uključuju zdrav život i zdravu hranu, wellness, originalnost u izvornim objektima, duhovnost, mir, spokoj, (potražnja za malim mjestima, gradovima posebnoga graditeljskog naslijeđa, agro-turistička potražnja, upoznavanje sa karakteristikama života na selu, učešće u aktivnostima kao što su berba šljiva, berba gljiva, upoznavanje sa starim zanatima i vještinama, itd), prezentaciju autohtone kulture, prezentaciju orijentalnih jela, kuhinje i načina života koji je nestao ili je nedoživljen u europskim okvirima.

Tržište zabave postaje nezaobilazni dio turističke potražnje, posebno u velikim mjestima Kantona. Programi za zabavu na otvorenom, festivali, programi na povjesnim lokacijama i tvrđavama postaju dio potražnje koja je nezaobilazna u kreiranju jedinstvenog turističkog doživljaja, a sve navedeno predstavlja značajan turistički potencijal Kantona.

2.2. Geografski položaj, prirodne karakteristike i kulturna baština

Tuzlanski kanton je jedna od deset administrativno - političkih jedinica u okviru Federacije Bosne i Hercegovine, koju čini trinaest općina sa područja regije Sjeveroistočne Bosne.

Na osnovu matematičko-geografskog i regionalnog položaja može se zaključiti da Tuzlanski kanton u užem smislu pripada regiji Sjeveroistočnoj Bosni, a u širem pogledu se nalazi na području jugoistočne Evrope, Balkanskog poluostrva, južnog dijela Panonske nizije i Podunavlja i sjevernog dijela Dinarskog planinskog sistema. Turističko - geografski položaj Tuzle i Tuzlanskog kantona odlikuje se izrazitom povoljnošću zbog blizine velikog broja disperzivnih centara. Na udaljenosti manjoj od 100 km nalaze se važni centri u okruženju: Brčko, Bijeljina, Zvornik, Doboje, Zenica, Sarajevo i Loznica. Na udaljenosti do 200 km nalaze se veliki disperzivi a najvažniji za Tuzlanski kanton su Banja Luka, Osijek, Novi Sad i Beograd. Na udaljenosti do 400 km nalaze se važni regionalni centri i turističke destinacije susjednih i zemalja regiona kao što su Dubrovnik, Zagreb, Podgorica, Skoplje, Tirana, Ljubljana, Budimpešta i drugi.

2.2.1. Opća, prirodno-geografska obilježja Tuzlanskog kantona

Prirodni turistički resursi su objekti i pojave u prostoru nastali radom endogenih i egzogenih sila Zemlje. Ovi resursi imaju naglašena rekreativna svojstva, a porastom urbanog u ukupnom svjetskom stanovništvu raste atraktivnost resursa sa očuvanom prirodom, rekreativnim i kuriozitetnim svojstvima. Prirodni turistički resursi se mogu podijeliti na geomorfološke, klimatske, hidrografske, biogeografske i pejzažne.

Geologija

Geoturizam je oblik prirodnog turizma usmjeren na geologiju i prirodni krajolik. Promovira turistički posjet geolokalitetima i zaštitu georaznolikosti, kao i razumijevanje geonauka kroz edukaciju. Složenost geološke građe i petrografskog sastava terena Tuzlanskog kantona rezultat je duge geološke prošlosti u kojoj su se desile različite promjene, koje su uslovile nastanak brojnih i različitih vrsta stijena: magmatskih, sedimentnih i metamorfnih te mnogih orudnjenja. Na prostoru Tuzlanskog kantona zastupljene su stijene iz ere paleozoika, mezozoika i kenozoika.

S obzirom da geoturizam obuhvaća geološke oblike i procese, to mu daje neograničenu paletu geoturističkih atrakcija, koje većinom ne ovise o reljefnim i klimatskim zonama, stepenu urbanizacije prostora, trenutnim vremenskim uslovima i slično. Kako su geološki motivi sveprisutni, geoturistička ponuda nekog prostora ograničena je samo inovativnošću lokalnih stanovnika i turističkih stručnjaka.

Reljef

Reljef Tuzlanskog kantona nastajao je i razvijao se u različitim vremenskim periodima i pod različitim uslovima što ga čini poligenetskim i polifaznim. Zastupljene su hipsometrijske kategorije nizijskog, brdsko-brežuljkastog (koji je najrasprostranjeniji), niskoplaninskog i srednjeplaninskog reljefa. To se potpuno uklapa u geomorfološku regionalizaciju prema kojoj cijeli prostor kantona, osim Konjuha, ulazi u makrogeomorfološku regiju Nizije, niske planine i pobrđa, zavale i kotline sjeverne Bosne. Planina Konjuh pripada makroregiji Bosanskog sredogorja. Područje Kantona odlikuju niske i srednje visoke planine, pobrđa i zavale. Planine su predstavljene sa pretežno zaobljenim hrbatima (Majevica 916 m.n.v., Ratiš 595 m.n.v.) i masivima (Konjuh 1327 m.n.v., Javornik 1021 m.n.v. i Trebovac 692 m.n.v.).

za glavni pedogenetski faktor. Ovakva zemljišta su prilično česta na području Tuzlanskog kantona, a zastupljena su uglavnom hortisolom (vrtno tlo), regosolom (rigolovano tlo) i deposolom.

2.2.2. Biljni i životinjski svijet

Biljni svijet

Biosfera ima naglašena rekreativna, estetska, zdravstvena, kuriozitetna, reliktna, endemska i znamenita svojstva turističke privlačnosti. Estetski atributi turističke atraktivnosti vegetacije odnose se na oblik i boju različitih biljnih vrsta. Kuriozitetni atributi turističke atraktivnosti biljnog svijeta vezani su za endemične i reliktno biljne vrste. Posebnu turističku vrijednost imaju listopadne, mješovite i četinarske šume umjerenih geografskih širina. Ove su šume pejzažno atraktivne i stanište brojnih vrsta divljači, što je osnova razvoja npr. izletničkog i lovnog turizma.

Tuzlanski kanton predstavlja kompleksno biogeografsko područje, zahvaljujući prvenstveno geografskom položaju, fizičkogeografskim i historijskim faktorima. Ukoliko prostor Tuzlanskog kantona posmatramo i analiziramo sa aspekta izdvojenih klimatogenih ekosistema, onda se ova regija može podijeliti na šest velikih zasebnih ekosistema: Ekosistem poplavnih šuma (*Populetalia albae*), Ekosistem mezohigrofilnih šuma sa lužnjakom (*Quercion roboris*), Ekosistem mezofilnih šuma kitnjaka i običnog graba (*Carpinion betuli illyricum*), Ekosistem bukovo - jelovih šuma (*Abieto - Fagetion moesiaceae*), Ekosistem montanih bukovih šuma (*Fagetion moesiace montanum*), Ekosistem tamnih četinarskih šuma (*Abieti - Piceion illyricum*).

Životinjski svijet

Bitan resurs s turističkog aspekta je i fauna. Tuzlanski kanton se nalazi na granici između Planinske i Panonske faunističke oblasti, tako da životinjski svijet ovog područja predstavlja svojevrsnu mješavinu i jednih i drugih vrsta. Na relativno malom prostoru se može naći veliki broj vrsta insekata i raznih drugih beskralješnjaka te ptica, sisara, gmizavaca, slatkovodnih riba i amfibija. Od tzv. lovne divljači stanište ovdje imaju: srna (*Capreolus capreolus*), divlja svinja (*Sus scrofa*), jazavac (*Meles meles*), vuk (*Canis lupus*), mrki medvjed (*Ursus arctos*), zec (*Lepus europaeus*), tetrijeb (*Tetrao urogallus*), fazan (*Phasianus colchicus*), prepelica (*Coturnix coturnix*) i mnoge druge. U rijekama i vještačkim jezerima obitavaju mnoge vrste riba karakterističnih za donje i srednje tokove srednjoevropskih rijeka, poput mreke, soma, smuđa, šarana, klijena, štuke i drugih, dok se u rječicama na Konjuhu može naći riječni rak (*Astacus astacus*) i potočna pastrmka (*Salmo trutta morpha fario*).

2.2.3. Opća društveno-geografska obilježja Tuzlanskog kantona relevantna za razvoj turizma

Karakteristike savremenog društveno - geografskog razvoja Tuzlanskog kantona odraz su višestoljetnog kontinuiteta postojanja i življenja na ovom prostoru. Društveno geografske karakteristike Tuzlanskog kantona obuhvataju opće osobenosti stanovništva, privrednih i neprivrednih djelatnosti te naselja pri čemu svaki od navedenih elemenata predstavlja potencijal za razvoj različitih oblika kulturno-historijskog turizma.

Prostor današnjeg Tuzlanskog kantona bio je naseljen još od najstarijih vremena sa kontinuitetom življenja na ovim prostorima, o čemu svjedoče brojni arheološki lokaliteti iz perioda prahistorije, antike, srednjeg vijeka, osmanskog perioda i austrougarskog perioda, pa sve do danas.

Antropogeni turistički resursi

U antropogene turističke resurse su inkorporirani svi elementi koje je bosanskohercegovačko društvo izgradilo svojim radom, čineći njegovo kulturno-historijsko naslijeđe. S tim u vezi, antropogeni turistički resursi Tuzlanskog kantona mogu se svrstati u nekoliko skupina, i to: kulturno-historijski, etnografski, umjetnički, ambijentalni i manifestacijski. Svi oni su međusobno uslovljeni, te predstavljaju kompleksne, u nekim slučajevima samostalne, a u nekim komplementarne turističke resurse, koji značajno obogaćuju turističku ponudu kantona.

Antropogeni turistički resursi imaju veliki značaj za razvoj turizma Tuzlanskog kantona. Oni u najvećoj mjeri predstavljaju kulturno - historijsko naslijeđe ovog prostora, a kao najznačajniji mogu se izdvojiti arheološki lokaliteti, stećci, srednjovjekovni gradovi, sakralni objekti, te etnografska spomen obilježja.

Arheološki lokaliteti od izrazitog turističkog značaja za Tuzlanski kanton

Arheološki lokaliteti od izrazitog turističkog značaja za Tuzlanski kanton su brojni, kako iz prahistorijskog tako i oni iz antičkog i srednjovjekovnog perioda. Najznačajniji arheološki lokaliteti iz prahistorijskog, antičkog i srednjovjekovnog perioda su: *Tuzla* (Gradovrh - Solina, Gradovrh - Bare, Gradovrh - Srebra, Gradovrh - franjevački samostan, Tuzla, Gornja Tuzla 1, Gornja Tuzla 2, Gornja Tuzla - Grad, Gornja Tuzla - Drakčanska meraja, Simin Han, Par Selo - Krešića Gradina, Rapače - Gradina, Križani - Gradac); *Banovići* (Tulovića gradina); *Gračanica* (Korića Han, Barice, Bilanovo Brdo, Dolovi, Gornja Lohinja, Monj, Vranovići, Vuknić); *Gradačac* (Mišinovača, Zabara - Orlovo polje, Cigla na Ražljevima, Gradina - Tolisa, Kalajdzije - Tramošnica, Kućišta - Donja Tramošnica); *Kalesija* (Jajići, Gornje Petrovice, Gradina, Kosovača); *Kladanj* (Brateljevići, Brgule, Gojsalići, Kladanj) i brojni drugi. Izuzetnu kulturno - historijsku i turističku vrijednost na prostoru Tuzlanskog kantona imaju nekropole stećaka, srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika pripadnika bosanske crkve, koji zbog svojih oblika, ornamentike i natpisa čine veoma zanimljiv turistički sadržaj ovog prostora. Forme stećaka su različite (najčešće su u obliku stubova, sljemenjaka i ploča), a veliki broj njih krasi jako bogata ornamentika predstavljena ukrašenim bordurama, stubovima, polumjesecima, krstovima, udubljenjima, obručima, spiralama, rozetama, mačevima, lozom i grozdom, jabukom, muškim figurama, figurama sa oružjem i drugim ornamentima. Kao takvi, stećci predstavljaju snažan izraz kulturnih i ekonomskih prilika iz vremena u kom su nastali. Po brojnosti lokaliteta sa stećcima u Tuzlanskom kantonu prednjače područja općina Kladanj i Kalesija na kojima je pojedinačno evidentirano postojanje više od 20 lokaliteta. Na prostoru Kladnja 22, Kalesije sa 20, Živinica sa 8, i Lukavca sa po 2 i Banovića sa jednim lokalitetom sa stećcima. Na prostoru općine Tuzla nalazi se 15 lokaliteta sa evidentiranim nekropolama stećaka (Husino, Zanaga, Dokanj / Katoličko groblje, Petrovice Donje, Mramorje, Gradovrh, Okučnica, Dokanj, Stare Kuće, Dragunja Gornja, Obodnica Donja, Obodnica Gornja, Kukovina, Potraš, Ristića Brdo) i 3 lokaliteta sa usamljenim stećcima, Rasovac, Mramor, Požarnica. Poseban kulturno - historijski i turistički značaj prostora Tuzlanskog kantona imaju *srednjovjekovni gradovi i utvrde* koji se odlikuju relativno dobrom očuvanošću, ali i turističkom prezentacijom i valorizacijom. S obzirom da su ovi gradovi u prošlosti imali višetruku namjenu (odbrambenu, političku, vojnu i dr.) prisutni su i različiti nazivi za njih ("gradina", "tvrđava", "kastele"), a najčešće je u upotrebi "stari grad". Od najvećeg turističkog značaja su stari gradovi u Srebreniku, Gračanici i Teočaku.

Srednjovjekovni grad Srebrenik podignut je na kamenitom uzvišenju, na visini od oko 500 m jugoistočno od naselja Srebrenik i sastavljen je od nekoliko zasebnih objekata, ulazni, istočni, sjeverni i glavni toranj. Prvi spomen ovog starog grada veže se za prvu polovinu XIV, odnosno 1333. godine kada je u njegovom podgrađu stanovao bosanski ban Stjepan II Kotromanić.

Srednjevjekovni stari grad "Soko" nalazi se na udaljenosti oko 5 kilometara sjeverno od naselja Gračanica. Radi se o gradini relativno malih dimenzija smještenoj na stijeni iznad rječice Sokoluše. Sastavni dio grada čine dva polulučno zasvedena tornja, a na sjeverozapadnom dijelu je dozidan pregradak koji služi kao zaštita glavnom ulazu. Ovaj grad se prvi puta pominje u prvoj polovini XV vijeka kao posjed kneza Radivoja, sina kralja Ostoje. Pod osmansku upravu je potpao 1512. godine, popravljen je 1777., a potpuno napušten 1840. godine.

Stari grad Teočak prvi puta se spominje početkom 1432. godine kao posjed mađarskog kralja koji ga poklanja despotu Đurđu Brankoviću. Uspostavom srebreničke banovine 1464. godine i Teočak se nalazi u ovoj vojnoj organizaciji kao rezidencijalni grad kralja Nikole Iločkog (1472 - 1477). Turci su ga, zbog izrazitog strateškog položaja, osvojili tek početkom 1474. godine.

Sakralni objekti čine dio graditeljskog nasljeđa Tuzlanskog kantona a nalaze se na mnogobrojnim lokalitetima i u velikoj mjeri su sačuvani od propadanja. Najveći broj sakralnih objekata datira iz osmanskog perioda. Najstarije sakralne građevine potiču iz prve polovine XVI vijeka, a čine ih manastiri, samostani, džamije, medrese, turbeta, mektebi, nišani i drugi objekti.

2.3. Demografske karakteristike Tuzlanskog kantona

Tuzlanski kanton, administrativno pripada Federaciji Bosne i Hercegovine, i smješten je u sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine sa sjedištem Vlade i Skupštine u Gradu Tuzla. Tuzlanski kanton na sjeverozapadu, sjeveroistoku i istoku graniči sa Republikom Srpskom, na sjeveru sa Brčko distriktom, te na jugu i zapadu sa Zeničko-dobojskim kantonom. Tuzlanski kanton zauzima površinu od 2.649 km², odnosno 10,17% teritorije FBiH ili 5,18% teritorije BiH.

Područje Tuzlanskog kantona uključuje 13 lokalnih jedinica samouprave i to: Banovići, Čelić, Dobojski Istok, Gračanica, Gradačac, Kalesija, Kladanj, Lukavac, Sapna, Srebrenik, Teočak, Tuzla i Živinice. Bosne i Hercegovine. Lokalne zajednice Tuzlanskog kantona nisu podjednako naseljene te tako Grad Tuzla ima najgušću naseljenost sa 373 stanovnika po km², a potom slijedi općina Teočak sa 246 stanovnika po km² te općina Dobojski Istok sa 241 stanovnikom po km². S druge strane, najslabije naseljene lokalne jedinice samouprave su općina Kladanj sa 35 stanovnika po km² i općina Čelić sa 71 stanovnikom po km².

Procjene kretanja stanovništava, prema publikaciji Kanton u brojkama 2022. godina koju publicira Zavod za statistiku F BiH, ukazuju na kontinuirano smanjenje broj stanovnika u periodu 2018-2021. godina. U četiri promatrane godine Tuzlanski kanton je izgubio 5.927 stanovnika a posebno brine činjenica da se radi o kontinuiranom trendu jer se broj stanovnika smanjuje iz godine u godinu. Starosna struktura stanovništva je također negativna jer raste broj starijih osoba a smanjuje se broj mladih, pa je tako broj starijih osoba u 2021. godini veći za 6.740 u odnosu na 2018 godinu. Najmanje učešće starijih osoba imaju Sapna, Kalesija, Banovići i Živinice, a najveći broj starijih osoba imaju Tuzla, Lukavac i Čelić. Starosna strukturu procijenjenog broja stanovnika Tuzlanskog kantona za period 2018-2021. godina i starosna struktura stanovništva po općinama i gradovima za 2021. godinu u velikoj mjeri ukazuje na budući razvojni potencijal za ekonomski i društveni razvoj a naročito za razvoj turizma u narednom periodu (Tabela 1).

Tabela 1. Procjena ukupnog broja stanovnika Tuzlanskog kantona po starosnoj strukturi

Tuzlanski kanton/Općina	procijenjeni broj stanovnika				% učešća		
	Ukupno	0-14	15-64	65 i više	0-14	15-64	65 i više
TK 30.6.2021.	434.424	61.158	300.921	72.345	14,1%	69,3%	16,7%
Muškarci	212.131	31.380	149.636	31.115	14,8%	70,5%	14,7%
Žene	222.293	29.778	151.285	41.230	13,4%	68,1%	18,5%
Banovići	22.291	3.358	15.971	2.962	15,1%	71,6%	13,3%
Čelić	9.772	1.188	6.824	1.760	12,2%	69,8%	18,0%
Doboj-Istok	9.764	1.493	6.841	1.430	15,3%	70,1%	14,6%
Grad Gračanica	44.745	6.838	30.398	7.509	15,3%	67,9%	16,8%
Grad Gradačac	38.552	5.730	26.455	6.367	14,9%	68,6%	16,5%
Grad Tuzla	108.533	14.212	72.229	22.092	13,1%	66,6%	20,4%
Kalesija	32.448	4.647	23.605	4.196	14,3%	72,7%	12,9%
Kladanj	11.415	1.455	8.216	1.744	12,7%	72,0%	15,3%
Lukavac	42.518	5.337	29.249	7.932	12,6%	68,8%	18,7%
Sapna	10.410	1.333	7.765	1.312	12,8%	74,6%	12,6%
Grad Srebrenik	39.231	5.890	27.096	6.245	15,0%	69,1%	15,9%
Teočak	6.993	819	5.079	1.095	11,7%	72,6%	15,7%
Grad Živinice	57.752	8.858	41.193	7.701	15,3%	71,3%	13,3%
TK 30.6.2020.	437.607	62.348	304.059	71.200	14,2%	69,5%	16,3%
TK 30.6.2019.	438.811	63.461	307.156	68.194	14,5%	70,0%	15,5%
TK 30.6.2018.	440.351	64.438	310.308	65.605	14,6%	70,5%	14,9%

Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

Negativan prirodni priraštaj u Tuzlanskom kantonu koji se u 2021. godini uvećao za skoro 5 puta u odnosu na 2019. godinu, povećan sa 520 na 2.415 stanovnika, kao i izraženi trend ukazuju na slabljenje razvojnog potencijala Kantona. Pad stope nataliteta i rast stope prirodnog priraštaja stanovništva potvrđuju naprijed navedeni argument. Nema sumnje da zaustavljanje negativnog trenda prirodnog priraštaja stanovništva i povećanje stope nataliteta treba biti vodeći prioritet ekonomskih politika Tuzlanskog kantona, a da dobro osmišljena i programirana politika razvoja turizma može dati veliki doprinos u promjeni iskazanih negativnih trendova. (Tabela 2)

Tabela 2. Prirodno kretanje stanovništva Tuzlanskog kantona u periodu 2018-2021. godina

Tuzlanski kanton	Živorodeni				Mrtvo-rođeni	Prirodni priraštaj	Stopa nataliteta	Stopa prirodnog priraštaja
	Ukupno		po spolu					
	rođeni	ukupno	muški	ženski				
2018	3.740	3.723	1.895	1.828	17	-520	8,5	-1,2
2019	3.649	3.636	1.887	1.749	13	-703	8,3	-1,6
2020	3.437	3.425	1.775	1.650	12	-1.834	7,8	-4,2
2021	3.368	3.354	1.714	1.640	14	-2.415	7,7	-5,6

Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

2.4. Pregled stanja i kretanja ekonomskih pokazatelja turizma Tuzlanskog kantona

Broj dolazaka turista na područje Tuzlanskog kantona

Dolaske turista u Tuzlanski kanton treba promatrati u kontekstu dolazaka turista u Federaciju BiH. Pokazatelji ukazuju da je u Federaciji BiH u promatranom razdoblju 2018-2021 godina najviše turista boravilo u 2019. godini a njihov broj je iznosio 1.227.245 a najmanje u 2020. godini kada ih je boravilo svega 305.890 što je za 75% manje u odnosu na prethodnu godinu. Također je u F BiH u 2019. godini najviše boravilo stranih turista kada je njihovo učešće u ukupnom broju iznosilo blizu 80%, da bi u godinu pandemije njihovo učešće palo na svega 42% a u 2011. godini je došlo do blagog rasta kada je bilo 57% posto što je još uvijek značajno manje u odnosu na godinu prije pandemije. Pokazatelji ukazuju da je pandemija Covid 19 imala izrazito negativne efekte na kretanje turista što se odrazilo na broj dolazaka u F BiH.

Dinamika dolaska turista u Tuzlanski kanton pratila je dinamiku dolaska turista u F BiH, pa je i TK imao najviše dolazaka u 2019. godini kada je boravilo 48.883 turista od čega njih 21.235. stranih turista. U godinu pandemije ukupan broj dolazaka se smanjio za 57,3% a broj dolazaka stranih turista za čak 70,3%. Ipak, u 2021. godini došlo je do oporavka i povećanog broja dolazaka tako da je registrovan dolazak 37.196 turista, od čega stranih turista 14.760 čime se poboljšala struktura u korist stranih turista ali je ukupan broj turista pa i stranih turista značajno niži u odnosu na godinu prije pandemije. Turizam TK mjereno brojem dolazaka brže se oporavlja od F BiH, što ukazuje stopa dolaska turista 2021/2019 koja za TK iznosi 79% a za F BiH 53,4%.

Pokazatelji ukazuju da su najviše pogođeni kantoni koji prednjače u broju dolazaka turista a to su Kanton Sarajevo i Hercegovačko neretvanski kanton, što je ukazalo na ranjivost turizma i nepripremljenost na krize, ali su oni pokazali i najveći stepen vitalnosti te su zabilježili veće stope rasta od prosjeka FBiH čime su doprinijeli bržem oporavku turizma u FBiH. Više informacija o kretanju broja dolazaka turista u period 2018-2021 u kantone FBiH, stope pada/rasta i strukturu dolaska mogu se vidjeti u tabeli koja slijedi.

Tabela 3. Dolazak turista u kantone Federacije Bosne i Hercegovine u periodu 2018-2020. godina

Kanton Federacija	Godina	dolasci turista			stopa rasta/pada			% strukture	
		ukupno	domaći	strani	ukupno	domaći	strani	domaći	strani
Unsko – sanski kanton	2018	55.542	22.196	33.346				40,0%	60,0%
	2019	64.416	23.132	41.284	116,0%	104,2%	123,8%	35,9%	64,1%
	2020	22.702	17.826	4.876	35,2%	77,1%	11,8%	78,5%	21,5%
	2021	45.283	25.690	19.593	199,5%	144,1%	401,8%	56,7%	43,3%
Kanton Posavski	2018	12.025	7.319	4.706				60,9%	39,1%
	2019	10.975	6.350	4.625	91,3%	86,8%	98,3%	57,9%	42,1%
	2020	3.156	2.200	956	28,8%	34,6%	20,7%	69,7%	30,3%
	2021	7.877	5.695	2.182	249,6%	258,9%	228,2%	72,3%	27,7%
Tuzlanski kanton	2018	47.077	25.096	21.981				53,3%	46,7%
	2019	48.883	27.648	21.235	103,8%	110,2%	96,6%	56,6%	43,4%
	2020	20.877	14.575	6.302	42,7%	52,7%	29,7%	69,8%	30,2%
	2021	37.196	22.436	14.760	178,2%	153,9%	234,2%	60,3%	39,7%
Zeničko - dobojski kanton	2018	31.642	14.794	16.848				46,8%	53,2%
	2019	38.852	20.598	18.254	122,8%	139,2%	108,3%	53,0%	47,0%
	2020	22.956	17.986	4.970	59,1%	87,3%	27,2%	78,3%	21,7%
	2021	41.166	31.875	9.291	179,3%	177,2%	186,9%	77,4%	22,6%

Bosansko – podrinjski kanton	2018	2.523	1.661	862				65,8%	34,2%
	2019	2.335	1.601	734	92,5%	96,4%	85,2%	68,6%	31,4%
	2020	881	753	128	37,7%	47,0%	17,4%	85,5%	14,5%
	2021	1.935	1.643	292	219,6%	218,2%	228,1%	84,9%	15,1%
Srednjobo- sanski kanton	2018	47.142	25.885	21.257				54,9%	45,1%
	2019	54.028	28.346	25.682	114,6%	109,5%	120,8%	52,5%	47,5%
	2020	22.990	18.161	4.829	42,6%	64,1%	18,8%	79,0%	21,0%
	2021	52.337	34.068	18.269	227,7%	187,6%	378,3%	65,1%	34,9%
Hercegovačko- neretvanski kanton	2018	286.814	48.962	237.852				17,1%	82,9%
	2019	317.311	50.883	266.428	110,6%	103,9%	112,0%	16,0%	84,0%
	2020	66.637	50.046	16.591	21,0%	98,4%	6,2%	75,1%	24,9%
	2021	116.478	65.716	50.762	174,8%	131,3%	306,0%	56,4%	43,6%
Zapadnohe rcegovački kanton	2018	6.134	2.508	3.626				40,9%	59,1%
	2019	9.740	3.400	6.340	158,8%	135,6%	174,8%	34,9%	65,1%
	2020	3.402	1.719	1.683	34,9%	50,6%	26,5%	50,5%	49,5%
	2021	5.711	2.497	3.214	167,9%	145,3%	191,0%	43,7%	56,3%
Kanton Sarajevo	2018	570.059	74.703	495.356				13,1%	86,9%
	2019	667.756	89.918	577.838	117,1%	120,4%	116,7%	13,5%	86,5%
	2020	136.304	50.786	85.518	20,4%	56,5%	14,8%	37,3%	62,7%
	2021	338.083	87.561	250.522	248,0%	172,4%	292,9%	25,9%	74,1%
Kanton 10	2018	9.744	3.196	6.548				32,8%	67,2%
	2019	12.949	3.730	9.219	132,9%	116,7%	140,8%	28,8%	71,2%
	2020	5.985	2.944	3.041	46,2%	78,9%	33,0%	49,2%	50,8%
	2021	9.621	4.868	4.753	160,8%	165,4%	156,3%	50,6%	49,4%
Federacija BiH	2018	1.068.702	226.320	842.382				21,2%	78,8%
	2019	1.227.245	255.606	971.639	114,8%	112,9%	115,3%	20,8%	79,2%
	2020	305.890	176.996	128.894	24,9%	69,2%	13,3%	57,9%	42,1%
	2021	655.687	282.049	373.638	214,4%	159,4%	289,9%	43,0%	57,0%

Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>)

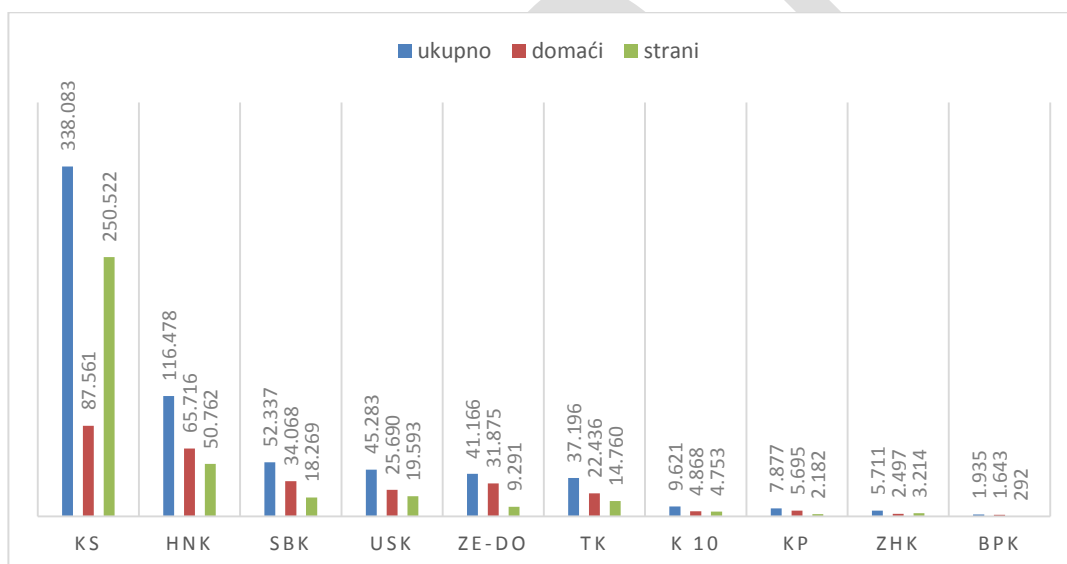
Posmatrajući izdvojeno 2021. godinu kao godinu nakon globalne pandemije COVID-19 koja je u velikoj mjeri negativno utjecala na turizam i ugostiteljstvo, već je konstatovano da se turizam Tuzlanskog kantona oporavlja bolje nego prosjek F BiH. Međutim, Tuzlanski kanton se prema pokazateljima broja dolazaka turista nalazi na šestom mjestu od ukupno 10 kantona u FBiH, **sa tek 5,7% učešća u ukupnom broju dolaska turista** odnosno sa 37.196 od ukupno 655.687 turista. Ovaj podatak pokazuje da postoji veliki prostor za napredak u razvoju turizma imajući u vidu sve kapacitete i potencijale Tuzlanskog kantona te da se uz strateške planove razvoja turizma u narednom periodu Tuzlanski kanton treba pozicionirati kao jedan od vodećih kantona u oblasti turizma u Federaciji BiH.

Tabela 4. Dolasci turista u kantone Federacije Bosne i Hercegovine u 2021. godini

	DOLASCI TURISTA			% učešća u F BiH			% strukture domaći/strani	
	ukupno	domaći	strani	ukupno	domaći	strani	domaći	strani
Federacija BiH	655.687	282.049	373.638	100,0%	100,0%	100,0%	43,0%	57,0%
Kanton Sarajevo	338.083	87.561	250.522	51,6%	31,0%	67,0%	25,9%	74,1%
Hercegovačko- neretvanski kanton	116.478	65.716	50.762	17,8%	23,3%	13,6%	56,4%	43,6%

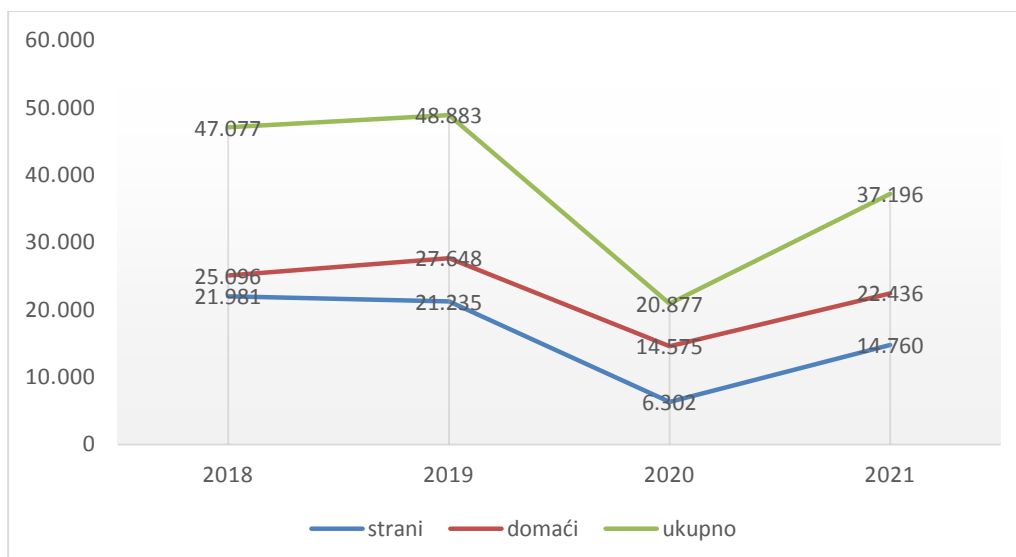
Srednjobosanski kanton	52.337	34.068	18.269	8,0%	12,1%	4,9%	65,1%	34,9%
Unsko-sanski kanton	45.283	25.690	19.593	6,9%	9,1%	5,2%	56,7%	43,3%
Zeničko - dobojski kanton	41.166	31.875	9.291	6,3%	11,3%	2,5%	77,4%	22,6%
Tuzlanski kanton	37.196	22.436	14.760	5,7%	8,0%	4,0%	60,3%	39,7%
Kanton 10	9.621	4.868	4.753	1,5%	1,7%	1,3%	50,6%	49,4%
Kanton Posavski	7.877	5.695	2.182	1,2%	2,0%	0,6%	72,3%	27,7%
Zapadnohercegovački kanton	5.711	2.497	3.214	0,9%	0,9%	0,9%	43,7%	56,3%
Bosansko-podrinjski kanton	1.935	1.643	292	0,3%	0,6%	0,1%	84,9%	15,1%

Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

Slika 1. Ukupan broj dolazaka turista, broj dolazaka domaćih i stranih turista po kantonima u 2021. godini

Prikaz koji slijedi ilustrativno predstavlja pomenute podatke o dolascima turista u Tuzlanski kanton u periodu od 2018-2021 godine kroz prizmu domaćih i stranih gostiju. Kao što se može primjetiti, u 2020 godini je došlo do značajnog pada u broju gostiju, posebno stranih, imajući u vidu sva ograničenja kretanja kojima su države bile izložene kroz taj period. Tokom 2021. godine je došlo do porasta broja dolazaka kako stranih tako i domaćih turista, ipak još uvijek je taj broj za 23% niži u odnosu na 2019. godinu. Tokom 2022. godine se očekuje stabilizacija i povratak na nivo pokazatelja u 2019. godini, a u periodu koji slijedi potrebno je raditi na sinhronizovanom privlačenju turista u ovaj kanton.

Slika 2. Ukupan broj dolazaka turista, broj dolazaka domaćih i stranih turista u Tuzlanskom kantonu, 2018-2021 godina

Broj noćenja na području Tuzlanskog kantona

Pored dolazaka turista, važan pokazatelj u analizi razvoja turizma je i broj noćenja. Promatrajući stanje u Federaciji BiH u razdoblju 2018-2021 godina, najviše noćenja je zabilježeno u 2019. godini i to 2.379.701. noćenja, a najmanje u 2020. godini kada ih je bilo svega 703.652 što je za 70% manje u odnosu na prethodnu godinu. Tokom 2019. godine je u F BiH zabilježeno 1.901.205 noćenja stranih turista što je bilo 80% u odnosu na ukupan broj noćenja, dok je u 2020. godini kada je zavlada pandemija COVID-19 učešće stranih turista bilo tek 41%. U godini koja je uslijedila nakon COVID-19 pandemija, a u kojoj su se još uvijek osjećale posljedice radi ograničenja u kretanju, došlo je do rasta broja noćenja u Federaciji BiH za 764.803 noćenja što je ujedno veće od ukupnog broja noćenja tokom 2019 godine, a učešće stranih turista je bilo 62%. Razloge većeg oporavka zabilježenog u pogledu stranih gostiju u odnosu na domaće se mogu tražiti u činjenici da su ograničenja u ulazak u BiH bila nešto manja u odnosu na zemlje regiona i Evrope te su mnogi turisti iskoristili tu olakšicu i posjetili Bosnu i Hercegovinu.

Dinamika noćenja turista u Tuzlanski kanton pratila je dinamiku noćenja turista u F BiH, pa je i TK imao najviše noćenja u 2019. godini kada je zabilježeno 91.923 noćenja od čega njih 44.244 stranih turista. U godini pandemije ukupan broj dolazaka se smanjio za 56% te i broj noćenja stranih turista za 53%. Ipak, u 2021. godini došlo je do oporavka i povećanog broja noćenja tako da je registrovano 70.651 noćenje, od čega stranih turista 31.851 čime se pogoršala struktura u korist stranih turista ali je ukupan broj noćenja pa i stranih noćenja značajno niži u odnosu na godinu prije pandemije.

Tabela 5. Noćenje turista u kantonima Federacije Bosne i Hercegovine u periodu 2018-2020. godina

Kanton Federacija	Godina	noćenja turista			stopa rasta/pada			% strukture	
		ukupno	domaći	strani	ukupno	domaći	strani	domaći	strani
Unsko – sanski kanton	2018	84.467	32.325	52.142				100,0%	38,3%
	2019	101.210	36.394	64.816	119,8%	112,6%	124,3%	100,0%	36,0%
	2020	38.525	29.691	8.834	38,1%	81,6%	13,6%	100,0%	77,1%
	2021	76.398	39.129	37.269	198,3%	131,8%	421,9%	100,0%	51,2%
Kanton	2018	16.215	9.410	6.805				100,0%	58,0%

Posavski	2019	15.310	8.633	6.677	94,4%	91,7%	98,1%	100,0%	56,4%
	2020	5.330	3.674	1.656	34,8%	42,6%	24,8%	100,0%	68,9%
	2021	11.358	7.830	3.528	213,1%	213,1%	213,0%	100,0%	68,9%
Tuzlanski kanton	2018	81.512	38.117	43.395				100,0%	46,8%
	2019	91.923	47.679	44.244	112,8%	125,1%	102,0%	100,0%	51,9%
	2020	40.338	25.520	14.818	43,9%	53,5%	33,5%	100,0%	63,3%
Zeničko - dobojski kanton	2021	70.651	38.800	31.851	175,1%	152,0%	214,9%	100,0%	54,9%
	2018	97.187	55.429	41.758				100,0%	57,0%
	2019	125.317	83.066	42.251	128,9%	149,9%	101,2%	100,0%	66,3%
Bosansko – podrinski kanton	2020	79.420	64.771	14.649	63,4%	78,0%	34,7%	100,0%	81,6%
	2021	113.966	89.453	24.513	143,5%	138,1%	167,3%	100,0%	78,5%
	2018	5.213	3.729	1.484				100,0%	71,5%
Srednjobosanski kanton	2019	4.733	3.595	1.138	90,8%	96,4%	76,7%	100,0%	76,0%
	2020	4.205	3.720	485	88,8%	103,5%	42,6%	100,0%	88,5%
	2021	6.265	5.368	897	149,0%	144,3%	184,9%	100,0%	85,7%
Hercegovačko-neretvanski kanton	2018	85.427	46.590	38.837				100,0%	54,5%
	2019	90.381	44.075	46.306	105,8%	94,6%	119,2%	100,0%	48,8%
	2020	41.097	30.776	10.321	45,5%	69,8%	22,3%	100,0%	74,9%
Zapadnohercegovački kanton	2021	92.787	59.465	33.322	225,8%	193,2%	322,9%	100,0%	64,1%
	2018	581.214	93.459	487.755				100,0%	16,1%
	2019	607.508	96.946	510.562	104,5%	103,7%	104,7%	100,0%	16,0%
Kanton Sarajevo	2020	204.237	161.436	42.801	33,6%	166,5%	8,4%	100,0%	79,0%
	2021	273.457	153.863	119.594	133,9%	95,3%	279,4%	100,0%	56,3%
	2018	9.517	3.243	6.274				100,0%	34,1%
Kanton 10	2019	14.513	5.046	9.467	152,5%	155,6%	150,9%	100,0%	34,8%
	2020	5.905	2.965	2.940	40,7%	58,8%	31,1%	100,0%	50,2%
	2021	9.723	3.884	5.839	164,7%	131,0%	198,6%	100,0%	39,9%
Federacija BiH	2018	1.111.631	121.493	990.138				100,0%	10,9%
	2019	1.309.113	147.809	1.161.304	117,8%	121,7%	117,3%	100,0%	11,3%
	2020	274.973	86.363	188.610	21,0%	58,4%	16,2%	100,0%	31,4%
Kanton 10	2021	797.639	152.244	645.395	290,1%	176,3%	342,2%	100,0%	19,1%
	2018	16.563	4.872	11.691				100,0%	29,4%
	2019	19.693	5.253	14.440	118,9%	107,8%	123,5%	100,0%	26,7%
Federacija BiH	2020	9.622	4.214	5.408	48,9%	80,2%	37,5%	100,0%	43,8%
	2021	16.211	7.193	9.018	168,5%	170,7%	166,8%	100,0%	44,4%
	2018	2.088.946	408.667	1.680.279				100,0%	19,6%
Federacija BiH	2019	2.379.701	478.496	1.901.205	113,9%	117,1%	113,1%	100,0%	20,1%
	2020	703.652	413.130	290.522	29,6%	86,3%	15,3%	100,0%	58,7%
	2021	1.468.455	557.229	911.226	208,7%	134,9%	313,7%	100,0%	37,9%

Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

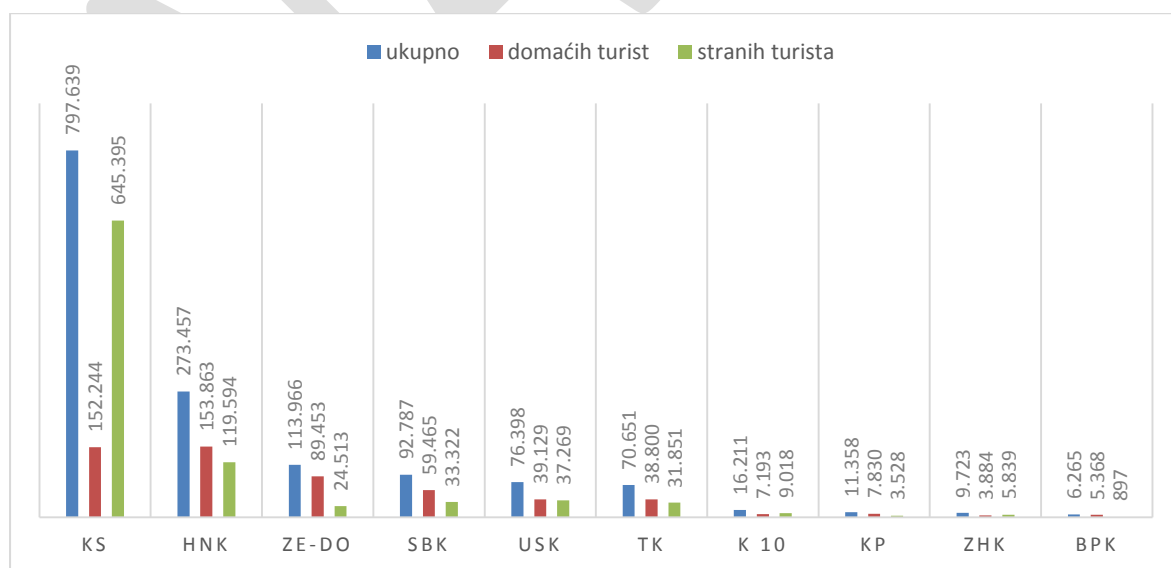
Slično kao i sa pokazateljima brojem dolazaka turista, i prema broju noćenja, Tuzlanski kanton zauzima šesto mjesto u Federaciji BiH, sa tek 4,8% učešća u ukupnom broju noćenja tokom 2021. godine. Broj stranih noćenja u Tuzlanskom kantonu čini 7% u ukupnoj broju stranih noćenja u F BiH iste godine. Ponovno pokazatelji pokazuju da je posjećenost Tuzlanskog kantona dosta niska u odnosu na prosjek u Federaciji BiH te da efikasnim upravljanjem postojećih resursa i strateški

osmišljenim razvojem turzima, Tuzlanski kanton ima potencijal doći u sami vrh FBiH po broju noćenja odmah iza Kantona Sarajevo i Hercegovačko-neretvanskog kantona koji su središte turizma u Federaciji zahvaljujući svojim prirodno-historijskim resursima. Tabela i grafikon ispod pokazuju kretanje noćenja turista po kantonima u Federaciji BiH za 2021. godinu.

Tabela 6. Noćenja turista u kantonima Federacije Bosne i Hercegovine u 2021. godini

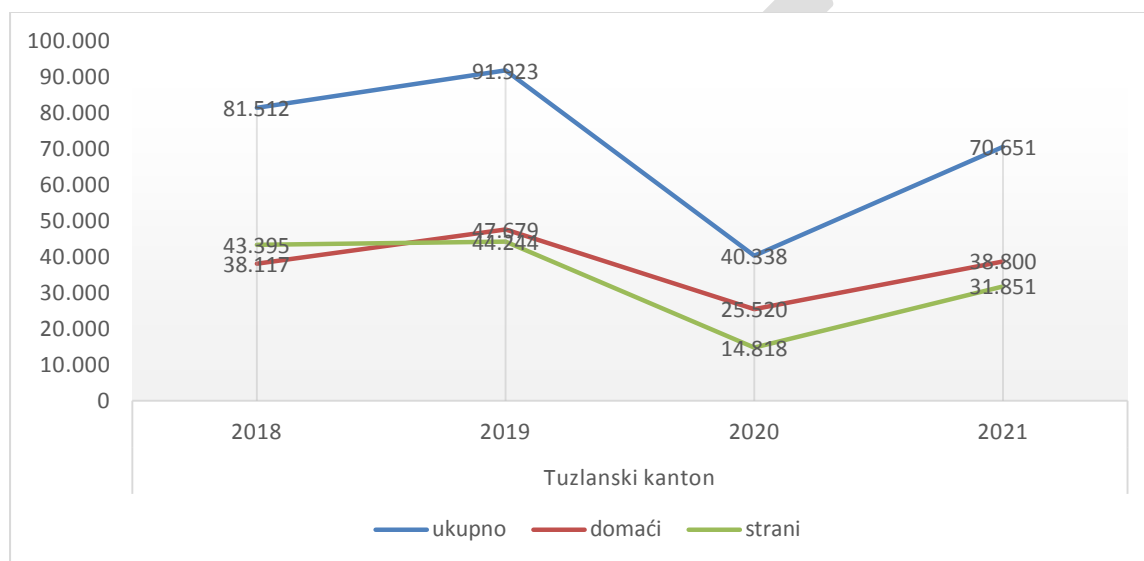
	noćenja turista			% učešća u F BiH			% strukture domaći/strani	
	ukupno	domaći	strani	ukupno	domaći	strani	domaći	strani
Federacija BiH	1.468.455	557.229	911.226	100,0%	100,0%	100,0%	37,9%	62,1%
Kanton Sarajevo	797.639	152.244	645.395	54,3%	27,3%	70,8%	19,1%	80,9%
Hercegovačko-neretvanski kanton	273.457	153.863	119.594	18,6%	27,6%	13,1%	56,3%	43,7%
Srednjobosanski kanton	113.966	89.453	24.513	7,8%	16,1%	2,7%	78,5%	21,5%
Unsko-sanski kanton	92.787	59.465	33.322	6,3%	10,7%	3,7%	64,1%	35,9%
Zeničko - dobojski kanton	76.398	39.129	37.269	5,2%	7,0%	4,1%	51,2%	48,8%
Tuzlanski kanton	70.651	38.800	31.851	4,8%	7,0%	3,5%	54,9%	45,1%
Kanton 10	16.211	7.193	9.018	1,1%	1,3%	1,0%	44,4%	55,6%
Kanton Posavski	11.358	7.830	3.528	0,8%	1,4%	0,4%	68,9%	31,1%
Zapadnohercegovački kanton	9.723	3.884	5.839	0,7%	0,7%	0,6%	39,9%	60,1%
Bosansko-podrinjski kanton	6.265	5.368	897	0,4%	1,0%	0,1%	85,7%	14,3%

Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

Slika 3. Ukupan broj noćenja turista, broj noćenja domaćih i stranih turista po kantonima u 2021.godini

Ilustrativni prikaz kretanja broja noćenja ukupnog broja turista, te broja noćenja domaćih i stranih turista u Tuzlanskom kantonu za period 2018-2021 prikazuje da je došlo do porasta u 2019. godini u odnosu na 2018. godinu te bi se taj trend vjerovatno nastavio i tokom narednog perioda da nije došlo do potpunog poremećaja turističkog tržišta zbog izbijanja COVID-19 pandemije u 2020. godini kada je došlo do značajnog pada u broju dolazaka pa tako i broju noćenja. Tokom 2021. godine je došlo do porasta broja ukupnih noćenja, ali ipak još uvijek je taj broj za 23% niži u odnosu na 2019. godinu. U narednom periodu je potrebno usmjeriti aktivnosti na povratak pokazatelja na pred-pandemijsku godinu a potom raditi na valorizaciji i brendiranju Tuzlanskog kantona kao podjednako poželjne destinacije u odnosu na Kanton Sarajevo i Hercegovačko-neretvanski kanton koji su vodeći po posjetama turista u F BiH.

Slika 4. Ukupan broj noćenja turista, broj noćenja domaćih i stranih turista u Tuzlanskom kantonu, 2018-2021 godina

Drugi relevantni pokazatelji

Dolasci i noćenja turista prema vrstama objekata

Na Tuzlanskom kantonu je tokom 2021. godine registrovano 1.744 ležaja što je za 169 manje u odnosu na 2018 kada je bilo 1.913 ležaja. Prema vrstama smještaja, na Tuzlanskom kantonu dominiraju hotel i sličan smještaj sa 98% u ukupnom boravku, potom odmarališta i slični objekti te ostali smještaj sa zanemarivim učešćem. U odnosu na 2018. godinu kada su odmarališta i slični objekti bilježili učešće sa 4% u ukupnom boravku, u posmatranom periodu je dolazilo do kontinuiranog pada dolazaka i noćenja u ovoj vrsti smještaja. Interesantno je spomenuti da u kategoriji „odmarališta i slični objekti“ u 2020-2021 godini uglavnom spavaju samo domaći turisti dok je u istoj kategoriji u periodu 2018-2019 omjer domaćih i stranih gostiju bio podjednako raspoređen. U posljednje dvije godine promatranog perioda, strani turisti uglavnom biraju hotele i sličan smještaj za svoj boravak.

Ono što je važno napomenuti u analizi jeste nepotpuni pregled podataka o broju noćenja i boravku turista, koji je rezultat neuređenog sistema praćenja pokazatelja na području Tuzlanskog kantona. Naime, ovaj kanton ima veliki izazov sa privatnim smještajem, i to najviše u području oko Panonskih jezera u Gradu Tuzla te području oko Međunarodnog aerodroma Tuzla u Gradu Živinice. Izdavanje

ležaja i pružanja usluga noćenja gostima u privatnom smještaju se radi mimo procedura i propisanih zakona, uglavnom ti objekti nisu ni registrovani kao subjekti za izdavanje smještaja te su samim time podaci o boravku gostiju nedostupni za praćenje Turističkoj zajednici Tuzlanskog kantona kao i Federalnom zavodu za statistiku. Ovaj problem predstavlja ozbiljno ograničenje u razvoju turizma na Tuzlanskom kantonu, zbog toga što stavlja u nezavidan položaj registrovane subjekte koji su podložni raznim troškovima i samim time nekonkurentni su smještaju koji se nudi van zakonskih okvira. U narednom periodu, Turistička zajednica Tuzlanskog kantona bi trebala identifikovati sve takve subjekte te ih uz inspeksijski nadzor staviti u rad unutar zakonskih okvira.

Tabela 7. Dolasci i noćenja turista u Tuzlanskom kantonu prema vrstama objekata u periodu 2018-2021. godina

	DOLASCI TURISTA			NOĆENJA TURISTA		
	Ukupno	Domaći	Strani	Ukupno	Domaćih turista	Stranih turista
2018	47.077	25.096	21.981	81.512	38.117	43.395
Hoteli i sličan smještaj	44.487	23.765	20.722	76.496	35.556	40.940
Odmarališta i slični objekti.	2.152	1.011	1.141	3.393	1.387	2.006
Kampovi i prostori za kampiranje	-	-	-	-	-	-
Ostali smještaj	438	320	118	1.623	1.174	449
Broj ležaja	1.913					
2019	48.883	27.648	21.235	91.923	47.679	44.244
Hoteli i sličan smještaj	45.895	25.741	20.154	85.710	43.720	41.990
Odmarališta i slični objekti.	2.497	1.517	980	4.197	2.485	1.712
Kampovi i prostor za kampiranje	-	-	-	-	-	-
Ostali smještaj	491	390	101	2.016	1.474	542
Broj ležaja	1.614					
2020	20.877	14.575	6.302	40.338	25.520	14.818
Hoteli i sličan smještaj	19.698	13.478	6.220	38.172	23.507	14.665
Odmarališta i slični objekti.	894	831	63	1.282	1203	79
Kampovi i prostori za kampiranje	-	-	-	-	-	-
Ostali smještaj	285	266	19	884	810	74
Broj ležaja	1.788					
2021	37.196	22.436	14.760	70.651	38.800	31.851
Hoteli i sličan smještaj	36.456	21.770	14.686	68.103	36.423	31.680
Odmarališta i slični objekti	321	275	46	1.404	1.340	64
Kampovi i prostori za kampiranje	-	-	-	-	-	-
Ostali smještaj	419	391	28	1.144	1.037	107
Broj ležaja	1.744					

Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

Analizom broja dolazaka i noćenja stranih gostiju u Tuzlanski kanton dolazi se do zaključka da najveći broj turista dolazi iz zemalja regiona (Hrvatska, Srbija, Slovenija) te zemalja u kojima je brojna bosanskohercegovačka dijaspora (Njemačka, Austrija, Švedska) te Turska koja se smatra bliskom zemljom zbog sličnosti u kulturi. Struktura gostiju je ista u čitavom promatranom periodu, što pruža

kvalitetan indikator prema kojim zemljama treba usmjeriti marketinške aktivnosti u cilju povećanja broja gostiju u periodu koji slijedi. Ovaj pokazatelj dodatno govori o tome da bi bilo višestruko korisno povećati zračnu povezanost sa pomenutim zemljama, barem u periodu sezone, kako bi se turistima dodatno olakšao dolazak u Tuzlanski kanton.

Tabela 8. Dolasci i noćenja stranih turista u Tuzlanskom kantonu prema zemlji dolaska u periodu 2018-2021. godina

	DOLASCI TURISTA				NOĆENJA TURISTA			
	2018	2019	2020	2021	2018	2019	2020	2021
UKUPNO	21.981	21.235	6.302	14.760	43.395	44.244	14.818	31.851
Hrvatska	3.274	3.364	1.173	2.475	5.451	6.115	2.177	4.316
Srbija	2.655	2.692	1.069	2.437	4.177	4.722	1.843	4.791
Njemačka	1.993	1.954	485	1.455	3.896	4.148	1.273	3.158
Slovenija	2.315	2.265	557	1.249	3.591	3.690	1.016	2.113
Austrija	1.457	1.576	425	1.251	2.491	2.727	964	2.575
Turska	775	872	291	719	1.630	2.062	599	1.798
Švedska	1.254	821	166	562	2.563	1.666	295	834
Mađarska	725	818	311	496	2.371	2.624	2.288	2.855
Nizozemska	703	724	186	413	1.275	1.331	314	792
Švajcarska	540	455	152	408	910	854	301	712
SAD	384	409	71	388	751	932	117	892
Italija	876	805	173	296	1.489	1.279	460	633
Sjeverna Makedonija	422	454	204	216	1.147	968	348	378
Crna Gora	356	296	115	264	523	472	129	453
Francuska	275	287	71	248	597	1.045	142	665
Poljska	483	409	99	191	817	713	241	361
Danska	450	253	43	130	850	470	79	234
Bugarska	222	206	121	137	375	539	375	541
Belgija	100	88	36	128	226	144	73	288
Češka	289	282	27	114	711	896	80	290
Velika Britanija	165	197	39	107	328	503	67	146
Ostale zemlje	2.268	2.008	488	1.076	7.226	6.344	1.637	3.026

Rezultati poslovanja u industriji Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)

Na Tuzlanskom kantonu je u 2021. godini registrovan rad 94 subjekta u djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo), dok je u 2019. godini zabilježen rad 75 subjekata što je povećanje od 20%. Poređenja radi u Kantonu Sarajevo je registrovano 396 subjekata u ovoj djelatnosti. U Federaciji BiH ukupno je registrovano 958 subjekata što znači da je udio subjekata u Tuzlanskom kantonu 9,8%. Od ukupno 94 registrovana subjekta, 19 subjekata pružaju smještaj (hotelijerstvo) i 75 subjekata vrše pripreme i usluživanja hrane (ugostiteljstvo).

U subjektima iz oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva u Tuzlanskom kantonu je bilo zaposleno 591 osoba u 2021. godini što je za 15% manje u odnosu na 2019. godinu kada je bilo zaposleno 690 osoba. Dakle, u promatranom periodu je došlo do povećanja broja registrovanih subjekata ali istovremeno i smanjenja zaposlenih osoba. Poređenja radi, u Kantonu Sarajevo je zaposleno 3.162 osobe u 396 subjekata što znači da je prosječan broj zaposlenih osoba po subjektu 8 zaposlenih, dok je u Tuzlanskom kantonu to 6 osoba. U F BiH je tokom 2021. godine bilo zaposleno 6.928 osoba u ovoj djelatnosti, što govori da Tuzlanski kanton učestvuje tek sa 8,5% zaposlenih u F BiH.

Ostvareni prihod od prodaje u djelatnosti hotelijerstva i ugostiteljstva na Tuzlanskom kantonu tokom 2021. godine je 26.098.414 KM što je za 30% manje u odnosu na 2019. godinu kada je ostvareni promet bio 37.149.909 KM. Također i ostvarena dobit ovih subjekata prati sličan trend te su u 2021. godini ostvarili 121.943 KM dobiti, dok je ta dobit u 2019. godini bila 308.076 KM. Važno je pomenuti da subjekti iz domena hotelijerstva uglavnom posluju negativno, odnosno ne ostvaruju poslovnu dobit, a tome sigurno pripomaže neuređeno tržište i mnogo subjekata koji posluju mimo zakona i samim time su nelojalna konkurencija odnosno mogu da nude jeftiniji smještaj za goste. Subjekti sa područja Tuzlanskog kantona učestvuju sa 7,4% u ukupnom ostvarenom prihodu, te samo sa 0,7% u ukupnoj ostvarenoj dobiti u Federaciji BiH u djelatnosti hotelijerstva i ugostiteljstva. Ovi podaci pozivaju na ozbiljno restrukturiranje uslova rada subjekata u oblasti hotelijerstva koji su u doista nepovoljnom položaju, što rezultira i nerazvijenom turističkom infrastrukturom Tuzlanskog kantona.

Detaljni podaci o poslovanju subjekata iz djelatnosti hotelijerstva i ugostiteljstva na Tuzlanskom kantonu te uporedni podaci sa Kantom Sarajevo i FBiH se nalaze u tabeli koja slijedi.

Tabela 9. Osnovni pokazatelji poslovanja subjekata u oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva na Tuzlanskom kantonu za period 2019-2021 i uporedni pokazatelji sa Kantom Sarajevo i F BiH za isti period

		Tuzlanski kanton			
Godina	Djelatnost	Broj kompanija	Broj zaposlenih	Prihod od prodaje (KM)	Dobit/Gubitak (KM)
2019.	Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	75	690	37.149.909	308.076
	Smještaj	16	188	15.352.155	-549.231
	Priprema i usluživanje hrane i pića	59	502	21.797.754	857.307
2020.	Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	85	592	24.085.606	-2.858.404
	Smještaj	19	132	8.421.879	-3.195.944
	Priprema i usluživanje hrane i pića	66	460	15.663.727	337.540
2021.	Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	94	591	26.098.414	121.943
	Smještaj	19	126	7.351.603	-1.376.437
	Priprema i usluživanje hrane i pića	75	465	18.746.811	1.498.380
		Kanton Sarajevo			
2021.	Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	396	3.162	170.916.433	13.165.545

	Smještaj	88	1.263	86.337.570	6.771.176
	Priprema i usluživanje hrane i pića	309	1.899	84.578.863	6.394.369
Federacija BiH					
2021.	Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	958	6.928	352.089.911	18.718.075
	Smještaj	297	2.790	167.605.889	4.109.693
	Priprema i usluživanje hrane i pića	661	4.138	184.484.022	14.608.382
% Tuzlanski kanton/Kanton Sarajevo					
2021.	Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	23,7%	18,7%	15,3%	0,9%
	Smještaj	21,6%	10,0%	8,5%	n/p
	Priprema i usluživanje hrane i pića	24,3%	24,5%	22,2%	23,4%
% Tuzlanski kanton/Federacija BiH					
2021.	Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	9,8%	8,5%	7,4%	0,7%
	Smještaj	6,4%	4,5%	4,4%	n/p
	Priprema i usluživanje hrane i pića	11,3%	11,2%	10,2%	10,3%
% Kanton Sarajevo/Federacija BiH					
2021.	Djelatnosti pružanja smještaja te pripreme i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	41,3%	45,6%	48,5%	70,3%
	Smještaj	29,6%	45,3%	51,5%	164,8%
	Priprema i usluživanje hrane i pića	46,7%	45,9%	45,8%	43,8%

Izvor podataka: TRON baza

2.5. Analiza turističke resursno atrakcijske osnove

Turističko - geografska obilježja, odnosno turistička resursno-atrakcijska osnova podrazumijeva sve prirodne i antropogene elemente u geografskom prostoru koji imaju potencijala za razvoj turizma. S obzirom, da kvalitativne i kvantitativne karakteristike geografskog prostora i pojedinih njegovih elemenata prirodne i društvene strukture, sa resursima koje sadrže, predstavljaju osnovu ukupne privredne orijentacije prostora ali i bazu za razvoj turizma, neophodna je inventarizacija i analiza svih geografskih sadržaja. Analizom općih prirodnogeografskih elemenata Tuzlanskog kantona kroz pregled najvažnijih obilježja geološke građe, reljefa, klimatskih odlika, površinskih i podzemnih voda, tipova zemljišta, te biljnog i životinjskog svijeta upoznajemo se sa prirodnim potencijalima za razvoj različitih oblika turizma (geoturizma, planinskog turizma, rekreacijskog turizma, sportskih i rekreativnih aktivnosti na vodi, u vodi i pod vodom, banjskog turizma, eko i agro turizma, istraživačkog i naučnog turizma i brojnih drugih oblika). Također, analizom najvažnijih društvenogeografskih elemenata (stanovništvo, naselja, privredne odlike i saobraćaj) dolazimo do razumijevanja istorije, tradicije, kulture, običaja, načina života, komunikacije među ljudima i područjima i drugih elemenata koji su baza za razvoj brojnih oblika kulturno-historijskog turizma (gradski, vjerski, manifestacijski, arheološki i tako dalje) na području Tuzlanskog kantona. Pregled po općinama Tuzlanskog kantona daje značajne uvide u specifičnosti svake lokalne zajednice, na bazi detaljnije analize pojedinih prepoznatih ili potencijalnih prirodnih i društvenih resursa.

Tuzlanski kanton ima ukupnu površinu od 2.649 km² na kojem je prema procjenama za 2021. godinu živjelo ukupno 434.424 stanovnika sa prosječnom gustom naseljenosti od 168,4 st./km². Stanovništvo kantona je raspoređeno u 431 cjelovito naselje od čega je njih devet gradskog tipa a pet općina je proglašeno i kategorizirano kao Grad. Pored Grada Tuzla tu su i Grad Gračanica, Grad Gradačac, Grad Srebrenik i Grad Živinice. Da se radi o izuzetno razvijenom području ukazuje podatak da je na teritoriji Tuzlanskog kantona u 2021. godini bilo registrovano oko 10.000 poslovnih subjekata. U skladu sa hijerarijom najveći broj stanovnika Tuzlanskog kantona živi u kantonalnom centru Gradu Tuzli (oko 25%) te slijede drugi gradovi: u Živinicama (13,3%), Gračanici (oko 9,8%), Srebreniku (9%) i Gradačcu (8,9%). Najmanji udio u ukupnom broju stanovnika imaju novonastale općine Teočak (1,6%), Čelić (2,2%), Doboju Istok (2,2%) i Sapna (2,4%). Gustinu naseljenosti preko 200 st./km² imaju četiri općine: Tuzla, Doboju Istok, Teočak i Gračanica. Gustinu naseljenosti od 100 do 200 st./km² imaju općine Banovići, Gradačac, Kalesija, Lukavac, Srebrenik i Živinice, a gustinu naseljenosti od 50 do 100 st./km² imaju Sapna i Čelić. Najslabije naseljeno područje u Tuzlanskom kantonu je općina Kladanj i iznosi 34,5 st./km² (Tabela 10).

Tabela 10. Osnovni podaci po gradovima/općinama Tuzlanskog kantona u 2021. godini

Gradovi/Općine	km ²	Broj stanovnika	Gustina naseljenosti	Ukupan broj naselja	Broj gradskih naselja	Registrovani poslovni subjekti
Banovići	185	22.291	120,5	20	1	317
Čelić	140	9.772	69,8	9	0	175
Doboju istok	41	9.764	238,1	6	0	190
Grad Gračanica	216	44.745	207,2	28	1	861
Grad Gradačac	218	38.552	176,8	38	1	922
Kalesija	201	32.448	161,4	40	1	462
Kladanj	331	11.415	34,5	43	1	251
Grad Lukavac	337	42.518	126,2	44	1	742
Sapna	118	10.410	88,2	49	0	115
Grad Srebrenik	248	39.231	158,2	49	1	778
Teočak	29	6.993	241,1	10	0	73
Grad Tuzla	294	108.533	369,2	66	1	3866
Grad Živinice	291	57.752	198,5	29	1	988
Ukupno	2.649	434.424	168,4	431*	9	9.740

Izvori: Tuzlanski kanton u brojkama, 2021.; [http://www.statistika.ba/\(07.07.2022.\)](http://www.statistika.ba/(07.07.2022.)); *Samo cjelovita naselja

2.5.1. Općina Banovići

Osnovni podaci

Općina Banovići smještena je na sjeveroistočnim obroncima planine Konjuh u depresiji koja leži južno od doline Spreče, a pripada južnom i jugoistočnom dijelu njenog sliva. Prostire se na 181 km² na prosječnoj nadmorskoj visini od 332 m. Graniči sa gradom Lukavac na sjeveru, Živinicama na istoku, Kladnjom na jugoistoku, Olovom na jugu i Zavidovićima na zapadu. U ukupnoj površini Tuzlanskog kantona učestvuje sa 6,8%. Urbani i demografski razvoj općine intenziviran je u periodu nakon završetka Drugog svjetskog rata. Izgradnjom omladinske pruge Brčko - Banovići 1946. godine naselje je povezano sa glavnom magistralom Beograd - Zagreb, a preko Doboja sa ostalim željezničkim prugama Bosne i Hercegovine. Prema popisu stanovništva 1991. godine ova općina je imala 26.590 stanovnika raspoređenih u 20 naselja i 7.472 domaćinstva. U 2013. godini popisano je ukupno 22.773 stanovnika (125,8 st./km²). Centar općine je gradsko naselje Banovići smješteno u dolini rječice Litve čiju granicu na jugoistoku čine sjeverni obronci planine Konjuh, a zapadnu granicu naselja čini centralni banovićki bazen. Grad Banovići je centar općine u kojem je u 1991. godini

živjelo 8.637 (32,5% općinskog), a u 2013. godini 6.432 stanovnika (28,2% općinskog). Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 22.291 stanovnika (71,6 % radno sposobnog).

Turistički potencijali općine Banovići

Izletište Zlača se nalazi na putnom pravcu prema hotelu Zlača, u naselju Mačkovac. Opremljeno je sa 22 betonska stola sa klupama, 8 šadrvana, 5 kamina za roštilj i 3 česme kao i četiri wc-a sa sanitarnim čvorom. Osim toga, na livadi je napravljeno i igralište za djecu sa ljuljkama, toboganima, pješčanicom i klackalicama te dva seta igraonica sa kućicama sa toboganima i ljuljkama. Radi bolje sigurnosti, izletište je ograđeno sa svih strana i time poboljšana sigurnost boravka na istom. Osim toga, u ljetnjem periodu obezbjeđeno je i sa rasvjetom koja se napaja iz solarnih panela. Pored livada na kojima se nalaze pomenuti sadržaji, izletište posjeduje i branu koja u ljetnom periodu služi za kupanje i ribolov. Rijeka Oskova, koja krasi ovo izletište obiluje ribom, naročito potočnom pastrmkom i mladicom. Također, izletište Mačkovac raspolaže sa poligonom za male sportove sa tribinom na kome se može igrati mali fudbal, košarka i odbojka. Pored izletišta nalazi se restoran "Brana" koji nudi sve vrste jela kao i prenoćište za one ljubitelje prirode kojima jedan dan na ovom izletištu nije dovoljan.

Izletište Zobik nalazi se u podnožju planine Konjuh. Ovo izletište, zajedno sa planinskim domom „Varda“ smještajih kapaciteta 20 kreveta, lijepo uređenim šadrvanima, kaminima, stolovima i klupama, te uređenim terenima za mali nogomet, košarku i odbojku, kao i parking prostor nudi posjetiocima brojne mogućnosti za ispunjavanje različitih turističkih potreba. Pješačke staze su omiljene za planinarenje i put su do srca planine Konjuh. Zobik je udaljen od Banovića 17 km. Planinarskim domom Zobik upravlja i gazduje Planinarsko društvo "Varda" Banovići. Svake godine održavaju se tri planinarske akcije: Izlet na Zeleboj koji se izvodi 2. januara; Masovni izlet za građanstvo u Zobik pod nazivom "Pozdrav proljeću" ; PPK (planinarski put Konjuhom). Ovaj proljetni izlet za planinare i druge ljubitelje prirode postao je izlet Kantona i okuplja i po nekoliko hiljada učesnika. Posljednjih 15 godina redovno se izvodi izlet pod nazivom "Veljača" u februaru. PPK-planinarski put Konjuhom ranije se izvodio posljednji vikend u junu mjesecu, a sada se izvodi u septembru u sklopu obilježavanja dana naše opštine.

Jezero Breštica se nalazi na jedan kilometar udaljeno od gradskog centra pored regionalnog puta Banovići-Zavidovići. Izletište se sastoji od vještačkog jezera Breštice na čijoj obali je sagrađen restoran, te nekoliko zelenih površina pogodnih za odmaranje, piknik, male sportove.

Na jezeru je započeto sa uređenjem obale, izgradnjom takmičarskih staza, a svake godine se na jezeru održava međunarodno takmičenje u pecanju ribe na plovak u svim kategorijama u organizaciji općine Banovići i udruženja sportskih ribolovaca KLEN Banovići. Pristup jezeru je omogućen iz pravca Banovića i Zavidovića i MZ Repnik u naselju Nasubašići. U ljetnjem periodu jezero se koristi za potrebe kupanja.

Ramičko jezero se nalazi 10 km od Banovića i jedno je od najljepših i najčistijih jezera u banovičkoj općini. Posjeduje dobro uređenu plažu i prilaz jezeru je pristupačan i uređen. Bogato je šaranom, štukom i crvenperkom pa je pogodno i za ribolov.

Arheološko nalazište "Gradina" u selu Tulovići kod Banovića predstavlja do danas jedini istražen i u nauci evidentiran arheološki lokalitet na području općine Banovići što mu daje poseban značaj u kulturno historijskom smislu. Lokalitet predstavlja karakterističan primjer prahistorijskih gradinskih naselja, koja se javljaju u razdoblju metalnog doba.

S obzirom da su na lokalitetu pronađeni materijalni tragovi iz različitih epoha, to se u suštini može govoriti o višeslojnom nalazištu. Arheološka iskopavanja na Gradini su izvedena 70-tih godina, pod rukovodstvom Milice Kosorić, kustosa-arheologa Muzeja Istočne Bosne iz Tuzle. S obzirom da su se ti radovi odvijali u okviru istraživačkog projekta utvrđivanja i evidentiranja predhistorijskih naselja u dolini Spreče, to su i sondažni radovi na Gradini prvenstveno bili usmjereni na predhistorijske slojeve.

Stećak Božićka Banovića je Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika 2005. godine, proglasila „Historijskim spomenikom – Stećci u Banovići Selu kod Banovića“, i nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Nacionalni spomenik čine dva stećka koja se nalaze u naselju Banovići Selo, općina Banovići. Udaljeni su oko 7,5 km od središta grada Banovića, prema zapadu. Stećci se nalaze pored puta na uzvišenju u danas aktivnom mezarju, pored spomenika iz Drugog svjetskog rata i šehidskog spomen-obilježja iz posljednjeg rata 1992-1995. godine. „Stećak Božićka Banovića“ je po obliku sljemenjak sa postoljem. Dimenzije postolja su 2,20 x 1,00 x 0,20 m, a sljemenjaka 1,81 x 0,75 x 0,67 m. Kvalitetno je obrađen. Orijentiran je u smjeru zapad – istok. Ukrašen je i ima natpis. Ukrasni motivi su tordirana vrpca na rubovima i dvostruka spirala sa rozetom na istočnoj čeonj strani. Na bočnoj strani je natpis u pet redova, na bosanskoj ćirilici. Transkripcija natpisa glasi: Ovdje leži Božićko Banović, na svojoj plemenitoj zemlji i na Dramešini, a postaviše (stećak) Hlapac i ja Bogdan i ja Rajko s braćom. Natpis je dobro očuvan i čitljiv. Ovo je zasada najstariji, srednjovjekovni izvor u kome se spominje župa Dramešina.

Tursko mezarje; Oko Gradine u Tulovićima evidentirano je i postoji nekoliko starih mezarja, a za jedno od njih (između Gradine i Draganje) se vjeruje da su baš tu pokopani osmanski vojnici koji su poginuli pri zauzimanju grada Gradine. Na to ukazuju nišani neobično lijepog izgleda ukrašeni brojnim ornamentima. Na nišanima ovih mezara uklesani su razni motivi i detalji poput sablji, strijela, torbica i sl. Ukupna površina na kojoj se nalaze ovi mezari veća je od 0,4 ha i na ovom prostoru se nalaze desetine nišana koji se svojim oblikom, ljepotom i simbolima izdvajaju od drugih.

Turbe Misirlije nalazi se u mjesnoj zajednici Tulovići, nedaleko od Turskog mezarja, pored regionalnog puta R471 Banovići – Lukavac. Prema predanju, prilikom osvajanja tvrđave Gradina u Tulovićima od strane osmanlijske vojske, paša koji je ratovao na strani osmanlijske vojske, a bio je porijeklom iz Egipta, poginuo je te je prema zahtjevu njegove majke, ukopan na mjestu gdje je i poginuo te su mu podignuti nišani. Raspon od bašluka do nišana kod nogu je 7 metara. To nam govori o njegovoj veličini i vojnom statusu u osmanlijskoj vojsci.

Voz "Ćiro"; Osnivanjem RMU Banovići započeo je razvoj uzanog kolosijeka banovičkog rudnika. Kroz željeznički transport rudnika prohuktalo je preko 100 parnih uzanih lokomotiva. U narodu popularan kao "Ćiro", parna lokomotiva 55-99 postala je simbol Banovića. Nakon što je bila eksponat 35 godina, remontovana je u Željezničkom saobraćaju RMU Banovići da bi služila kao turistička atrakcija. Turistički voz "Ćiro" raspolaže sa tri zatvorena i dva otvorena, panoramska turistička vagona.

Unutrašnjost zatvorenih turističkog vagona je ručne izrade kapaciteta 50-ak turista. Treći zatvoreni turistički vagon posjeduje i šank i namjenjen je za održavanje koktela i zakuski tokom vožnje. I on je kapaciteta oko 30-ak putnika. Također postoje i dva panoramska vagona zatvorena samo sa gornje strane kapaciteta cca. 50 mjesta koji se koriste većinom u ljetnjem periodu, ali po potrebi mogu se koristiti i u ostalim godišnjim dobima. Brzina kojom se odvija vožnja ne prelazi 35 km/h, mada na zahtjev grupe je moguće kontrolisati brzinu kojom se lokomotiva kreće. Moguće je organiziranje ugovorenih vožnja za grupe na potezu Banovići-Turija-Banovići.

Turistički vozić panoramskog izgleda sastoji se od vučnog vozila i dva panoramska vagona kapaciteta 36 sjedišta koji je pogodan za vožnju u sva četiri godišnja doba. Vozić je atraktivnog izgleda u bojama zelene i crne koje simbolički predstavljaju rudarski grad. Osim ljeti kada je otvorenog tipa, vozić saobraća i zimi jer je opremljen sa želatin zavjesama koje sprječavaju prodor vjetra, kiše i snijega unutar samih vagona. Maksimalna brzina kojom se kreće turistički vozić panoramskog izgleda iznosi 25 km/h. U ljetnoj sezoni saobraća u gradskom jezgri općine Banovići, a vikendom saobraća na relaciji Banovići – Zlača gdje putnici imaju priliku da se provozaju kroz zaštićeni pejzaž Konjuh i uživaju u čarima netaknute prirode.

Hotel „Zlača“ nalazi se na 40 km od Tuzle, a od centra Banovića i Radničkog doma udaljen je 12 km. Smješten je duboko u planini Konjuh i okružen nedirnutom prirodom. Izuzetno lijep planinski ambijent omogućava odmor, rekreaciju, džoging, šetnju i zabavu. U neposrednoj blizini hotela protiče veoma bistra i čista rijeka Oskova koja pruža užitak kupanja, plivanja i ribolova. U sklopu hotela nalaze se parking i tereni za košarku, fudbal, rukomet, odbojku i tenis, što daje ogromne mogućnosti za kvalitetne pripreme i rekreaciju sportista.

Sam objekat posjeduje 29 soba (58 ležaja) i jedan apartman. Kongresna sala je veoma pogodna za organizovanje poslovnih sastanaka i seminara, svečanih ručkova, koktela i banketa. Sala za odmor pored odmora za goste nudi i zabavu uz šah, karte, filmske predstave, stoni tenis i sl. Hotelska kuhinja pruža širok izbor jela po narudžbi, kao i specijalitete bosanske kuhinje koji se poslužuju u tri sale za ručavanje i na hotelskoj terasi.

Restoran „Branja“ nalazi se 4 km od centra grada u prirodnom ambijentu izletišta Mačkovac. Restoran je opremljen salom za goste, bilijar salom, kao i ljetnom baštom u ambijentu četinarskih šuma bora i čempresa. Osim gastro ponude, restoran u svojoj ponudi ima 10 dvokrevetnih soba sa televizijom, bežičnim internetom i kupatilom. Također, u neposrednoj blizini restorana nalazi se poligon malih sportova za košarku i nogomet.

Etno avlija Mačkovac, etnografski muzej u malom i restoran smješten je u središtu naselja Mačkovac, nadomak Banovića. Riječ je o kompleksu u kojem se nalazi velika zbirka predmeta, oruđa za rad, posuda, narodnih nošnji i folklora koji potiču iz bogate prošlosti Bosne i Hercegovine. Etno Avlija je izgrađena 2011. godine i svakim danom se nadopunjuje nekim novim sadržajima, te je odlikuje prirodni ambijent, a pogodna je za odmor i relaksaciju. Formaciju nekoliko staro-bosanskih kuća, avlija i radionica upotpunjuje restoran zatvorenog tipa sa dodatnim ljetnim baštama koje se nalaze na nekoliko lokacija unutar kompleksa.

Muzej rudarstva i željeznice je projekat u izgradnji od strane RMU Banovići u saradnji sa općinom Banovići, a u Muzeju rudarstva i željeznice na otvorenom već su postavljeni neki eksponati. Planirana je izgradnja stanične zgrade, muzeja otvorenog i zatvorenog tipa, obnova i modernizacija uskotračne turističke pruge, te peroni u stanicama Banovići, Mačkovac i Zlača

2.5.2. Općina Čelić

Osnovni podaci

Općina Čelić je novoformirana općina smještena u istočnom dijelu Tuzlanskog kantona. Ima površinu od 140 km² i graniči sa Brčko Distriktom na sjeveru, Srebrenikom na zapadu, Tuzlom na jugu i Loparama na istoku. Područje ove općine je do 1995. godine bilo u sastavu općine Lopare kada je uspostavom međuentitetske linije razgraničenja podijeljena. Na prostoru općine Čelić u 2013. godini živjelo je 10.502 stanovnika, sa prosječnom gustinom naseljenosti od 75 st/km². Pripada joj 16 naselja (10 mjesnih zajednica) Brnjik, Ratkovići, Čelić, Lukavica, Vražići, Šibošnica, Brezje, Bučje,

Piperi, Visori, Velino selo, Nahvioci, Miladići, Humci Donji, Humci Gornji i Drijenča. Centralno naselje općine je Čelić prostire se na oko 8,7 km² urbane površine na čijem prostoru je u 1991. živjelo 3.215 stanovnika, a u 2013. godini 3436 stanovnika (32,7% općinskog). Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 9.772 stanovnika (69,8% radno sposobnog).

Turistički potencijali općine Čelić

Općina Čelić svoj turistički razvitak temelji na valorizaciji prirodnih resursa, kulturno-historijskih sadržaja, geoprometnom položaju i dostignutom nivou turističko – ugostiteljskih kapaciteta. Turistički potencijal ovog područja čine kulturna i prirodna baština, vodotoci rijeka Šibošnica i Gnjica, šume s bogatstvom i raznolikošću flore i faune, poljoprivredna plodna područja, a koji pružaju mogućnost za razvitak različitih specifičnih oblika turizma poput agroturizma, ekoturizma, seoskog, izletničkog, zdravstvenog, rekreacijskog, ekološkog, vjerskog, zabavnog, lovnog, ribolovnog i drugih oblika turizma.

Na području Općine su registrovani i aktivni: Udruženje građana UNITED, AIRSOFT klub ekstremnih sportova. Cikloturizam i šetnica, izuzev ugodne šetnje uz rijeku, posjetiteljima pruža mogućnost bavljenja brdskim biciklizmom. Staza je nazvana RUTA 66 ukupne dužine 25km, a njena visinska razlika iznosi 300m. Ruta se proteže uz rijeku Šibošnicu od brane Vražići – Begova voda pa sve do Humaca, i prolazi kroz netaknute šumovite predjele planine Majevice. Planinski turizam trenutno je samo zastupljen privatnim inicijativama i individualnim gdje se na stazama i vrhovima ne nalaze planinski domovi, nego nekoliko privatno izgrađenih vidikovaca sa pogledom preko cijele Posavine.

Manifestacije i festivali:

- Jagodarevo, je vrlo značajna manifestacija, koja se nalazi u svim promotivnim kalendarima regije. Organizira se tradicionalno već godinama. U maju se uglavnom održava prvi vikend i ima veliki broj posjetitelja iznad 5.000. Također je iznimno značajan zbog promocije autohtonih sorti jagoda po čemu je ova regija i poznata.
- Trešnjarevo je jedna od najznačajnijih manifestacija koja se organizira tradicionalno u junu već godinama. Iznimno je značajan zbog promocije autohtonih sorti trešanja po čemu je ova regija i poznata.
- Štraparijada, je izuzetno perspektivna manifestacija velikog potencija turističke afirmacije. Slične se održavaju u Španiji i mi ih poznamo pod imenom Korida. Održava se u septembru i privlači goste iz čitave regije.
- „Dovište“ je manifestacija obilježavanja širenja islama na ovom području a održava se u maju mjesecu u staroj džamiji u Čeliću. Pored ovih važnije manifestacije su i: Smotra folklor, Kulturno-vjerska manifestacija „Dani otpora agresoru“ i druge. Smotra folklor Majevice, Kulturno – zabavna manifestacija „Narodno veselje“ – Brnjik, Kulturno–zabavna manifestacija „Narodno veselje“ – Čelić, Narodno veselje“ – Vražići, Narodno veselje“ - Humci, Narodno veselje“ – Nahvioci/šibošnica, Narodno veselje“ - Ratkovići i Međunarodni susreti dijaspore, koji se održavaju u novembru.
- Biblioteka sa bogatim knjižnim fondom, brojni stećci i nišani, muzejska zbirka sa veoma značajnim eksponatima koji potiču od antičkog perioda do danas.

2.5.3. Općina Dobož Istok

Osnovni podaci

Općina Dobož Istok je novoformirana općina nastala 1995. godine od dijela prijeratne općine Dobož. Nalazi se u na sjeverozapadu Tuzlanskog kantona, a svojim dužim dijelom granica općine se prostire u pravcu istok-zapad. Sa južne strane granicu čini rijeka Spreča, na istoku naselje Stjepan Polje, na sjeveru naselje Lukavica, na sjeverozapadu naselje Sjenina Rijeka dok na zapadu granicu čine brda Becanj, Barakovac i Rudine, odakle se granica spušta prema rijeci Spreči. Zahvaljujući smještajnim odlikama karakteriše je povoljan regionalni, saobraćajno - geografski i turistički položaj. Smještena uz desnu obalu rijeke Spreče i na južnim padinama planine Trebave ima prosječnu nadmorsku visinu između 150 i 500 metara. Teritorij općine uglavnom je ruralan i obuhvata pet naseljenih mjesta (mjesnih zajednica): Stanić Rijeka, Lukavica Rijeka, Klokoćnica, Brijesnica Velika i Brijesnica Mala koja se nalaze u blizini prosperitetnih gradskih centara Doboža i Gračanice. Iako je ruralna i spada u red najmanjih općina u Bosni i Hercegovini (40 km² površine) treća je po gustini naseljenosti (iza Tuzle i Teočaka) u Tuzlanskom kantonu sa 238,1 st./km². Na prostoru općine Dobož Istok u 2013. godini živjelo je 10.248 stanovnika, sa prosječnom gustinom naseljenosti od 256,2 st./km², a prema procjenama, sredinom 2021. godine na području ove općine živjelo je ukupno 9.764 stanovnika (70,1% radno sposobnog).

Turistički potencijali općine Dobož Istok

Iako površinom jako malo, područje općine Dobož Istok je bilo naseljeno još u srednjem vijeku, o čemu svjedoče brojni materijalni ostaci kulture sačuvani do danas. U historijskim dokumentima nazivi naseljenih mjesta Brijesnica i Klokoćnica spominju se 1528. godine, a naselja Lukavica Rijeka i Stanić Rijeka 1533. godine. Općina Dobož-Istok je domaćin međunarodne smotre folklor i sevdaha "Osman Alibašić" i međunarodne smotre folklor "Spreča". Pored kulturno-historijskog turizma, općina ima potencijale za razvoj agroturizma, lovnog, ribolovnog, manifestacijskog, vjerskog i avanturističkog turizma. Očuvana priroda, agro-turizam, manifestacije i različiti događaji, vjerski turizam, lovački i ribolovni turizam, njegovanje tradicije i običaja kraja, gastronomija, njegovanje starih i tradicionalnih zanata postali su značajan turistički resurs u turističkoj ponudi općine Dobož Istok. Od najvažnijih izdvajamo:

- **Vodenica u naselju Hodžići;** U Lukavica Rijeci u naselju Hodžići postoji stara vodenica koja je po izjavama starijih mještana stara više od 150 godina. Ne zna se tačno koje je godine izgrađena niti se zna ime tog dobročinitelja koji je sagradio tu vodenicu. Vodenica je iz generacije u generaciju zadovoljavala potrebe mještana Lukavica Rijeke za mljevenje žitnih proizvoda. Gladni nisu ostali ni izbjeglice, putnici prolaznici a ni okolna sirotinja koja je živjela na tom dijelu Općine. Kroz svoj životni vijek više puta je obnavljana i održavana u funkciji. Uprkos pojave električnih mlinova za mljevenje žitarica , više od 50 domaćinstava koji su koristili usluge stare vodenice, održavalo ju je u ispravnom stanju što se pokazalo ispravnim i opravdanim u ratnom vremenu od 1992-1995 godine kada je ova vodenica odigrala ključnu ulogu u obezbjeđivanju hrane za oko 230 domicilnih i 100 izbjeglih domaćinstava. Sama vodenica je izrađena od drveta starog preko 150 godina , potok i travnato zasijana okolina omeđena listopadnom šumom predstavlja prirodno izletišta za bivokovanje lokalnog i gostujućeg stanovništva. Sama lokacija vodenica je smještena na parceli od 10 dunuma zemljišta, a u samoj blizini se nalazi lokalni put i parkiralište za putnička vozila. Pogodano za razvoj eko turizma.

- **Prirodni pejzaž Gaj;** Lokalitet „Gaj“ u naselju Klokotnica kao prirodni pejzaž u odeđenom stepenu urađen je kao izletničko mjesto, pošumljeno je i urađene su klupa za sjedenje, stolovi, mjesto za roštilj, staza za šetnju i kao takav posjeduje niz lijepih predjela za relaksaciju. Također, urađeni su u određenoj mjeri i pristupni putevi.
- **Prirodni pejzaž „Sokolina“ (Brijesnica Velika i Mala);** Predio Sokolina predstavlja prirodni pejzaž i zanimljivo je izletničko mjesto. Pristupni putevi kao i klupe za sjedenje, obilježene staze i slično nije urađeno. Urađeni su tek neki manji dijelovi izletišta i lovačka kuća. Ovaj prelijepi prirodni pejzaž je veliki turistički potencijal ove općine i predstavlja jedan prirodni kompleks sa klisurom, pećinama, vodopadom, izvorištima.
- **Brdo „Ruj“;** Brdo Ruj dominantno je krečnjačko uzvišenje a nalazi se iznad naselja Mala Brijesnica.
- **Spomen ploča;** Berlinskim kongresom 1878. godine evropske sile su dale mandat – dozvolu Austrougarskoj da uđe sa svojom vojskom u Bosnu i Hercegovinu. Dolaskom okupatora dolazi i do suprostavljanja domaćeg stanovništva i do oružanih sukoba. Nedovoljno jaka domaća snaga povlačila se ispred nadmoćnijeg neprijatelja. U toku povlačenja vođene su sporadične borbe, među kojima i poznata bitka za Hodžića Glavicu iznad Stanić Rijeke. Poslije izvjesnog vremena vlasti Austrougarske monarhije tu su postavile spomen obilježje. Danas je ta spomen ploča dobrim dijelom oštećena.
- **Nekropola;** Nekropola se nalazi na lokalitetu Krčevine u naselju Stanić Rijeka i broji dva stećka: jedan u obliku sanduka, a drugi u obliku sljemenjaka.
- **Džamija u Stanić Rijeci;** Najstarija džamija u Stanić Rijeci prema kazivanju mještana bila je drvena sa zidovima od šepera i blatnim malterom. Zbog njene dotrajalosti na njenom mjestu izgrađena je nova džamija od opeke i kamena.

2.5.4. Grad Gračanica

Osnovni podaci

Grad Gračanica smještena je u donjem toku rijeke Spreče, zapadno od Sprečkog polja, u dolini istoimene riječice na prosječnoj nadmorskoj visini od 190 m. Svojim južnim i sjeverozapadnim dijelom zahvata dijelove planina Ozren i Trebava što joj, pored ravničarskog karaktera u središnjem dijelu, daje obilježje i brdsko - planinskog područja. Općina se nalazi na magistralnom putu Tuzla - Doboj, a graniči sa općinama Srebrenik, Lukavac, Maglaj, Petrovo i Doboj Istok. Površina općine do 1991. godine iznosila je 378 km² (5,7% teritorija regije) na čijem prostoru je živjelo 50.134 stanovnika raspoređenih u 28 naselja i 16.823 domaćinstva. Nakon 1992. godine općinski teritorij je smanjen na 216 km² na čijem prostoru je u 2013. godini živjelo 45.220 stanovnika sa gustom naseljenosti od 209,4 st/km². Centar općine je gradsko naselje Gračanica smješteno na desnoj obali rijeke Spreče na čijem prostoru je u 1991. godini živjelo 12.712 stanovnika (25,4% općinskog), a u 2013. godini bilo je 12.882 stanovnika (28,5% općinskog). Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 44.745 stanovnika (67,9% radno sposobnog).

Turistički potencijali općine/Grada Gračanica

Terme Gračanica nalaze se na ulazu u Gračanicu, 500m od glavnog puta Doboj – Tuzla. Voda se koristi pijenjem u banjskim uslovima, banjanjem u kadama, kao i hidrokinezi terapija u bazenu. Ljekovitost vodonik-sulfida te hidrostatski pritisak i potisak, te prisustvo plina CO₂ su najvažniji terapijski činioci nakon povreda, reumatskih oboljenja. Ljekovita voda ima temperaturu od 38

stepeni C i po balneološkoj klasifikaciji voda pripada kategoriji kalcijum-natrijum-magnezijum-hidrokarbonatnim, fluoridnim, sulfidnim termomineralnim vodama. Termomineralna voda se koristi kod: inflamatornih reumatskih oboljenja u smirenim kliničkim i laboratorijskim fazama, degenerativnih reumatskih oboljenja, posttraumatskih stanja, šećerne bolesti sa komplikacijama na nervima i perifernim arterijskim krvnim sudovima, neuroloških oboljenja: pareza i paraliza, kožnih oboljenja: ekcema, dermatitisa, išijas, kod diskus hernija, psorijaze, ginekoloških oboljenja u smirenim kliničkim i laboratorijskim fazama.

Izletište Vis kod Gračanice je najviši vrh planine Trebave sa 692 m nadmorske visine. Nalazi se na udaljenosti oko 6 km sjeverno od Gračanice, u neposrednoj blizini sela Babići. Nekoliko stotina metara istočno, kao dio istog masiva, je uzvišenje Sijedi krš na 664 m nadmorske visine. Na visu su osamdesetih godina prošlog vijeka izgrađeni podzemni bunkereri za potrebe tadašnje JNA, danas ti bunkereri predstavljaju turistički potencijal koji bi trebalo staviti u funkciju.

Stari Grad Soko je Graditeljska cjelina u Sokolu, Gračanica“, proglašena nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Grad se nalazi u naselju Soko, oko 5 km sjeveroistočno od Gračanice, u neposrednoj blizini regionalnog puta Gračanica-Gradačac. Smješten je na padinama koje se spuštaju izvorišnom dijelu rjeke Sokoluše, u sredini prirodne zavale koju okružuju južni obronci planine Trebave. Naselje Soko je jedno od najstarijih naselja na području općine Gračanica. U neposrednoj blizini grada je i očuvana srednjovjekovna zgrada koja je bila neka vrsta dvora za stanovanje vlasnika, tj. Kraljevske dinastije Kotromanića. U kompleksu se nalazi i Sahat kula, Osman kapetanova medresa, stari vjerski sakralni objekti, zavičajne zbirke, kuća mare popović, stare džamije u sokolu i dr.

Manifestacije od značaja za razvoj turizma: Zimski bazar, Četenijada, Grahijada, Regionalno druženje planinara (planinarsko društvo „zefir“), Šetnja „U susret proljeću“, Muzički festival, Sajam starih zanata, Kosijada Soko, Motorijada, ljetnje večeri pod lipama, Festival tradicionalne hrane, Biciklijada, Dani kere, Traktorijada, Dani kupusa, Gračanički vašer, Šetnja „Moja domovina moj ponos“, Zimski bazar, sajam „Zlatne ruke“, doček Nove godine na otvorenom.

Dovište-Ratiš na tromeđi gradova Gračanica, Lukavac i Srebrenik kao izuzetan potencijal za razvoj vjerskog i izletničkog turizma. Na istom se nalazi djelimično uređeni plato sa neznatnim izletničkim mobilijarom i ograđenim mjestom za obavljanje vjerskih obreda, koji datira još od predislamskog perioda. Danas je mjesto obavljanja vjerske molitve muslimana (kišna dova) .

2.5.5. Grad Gradačac

Osnovni podaci

Grad Gradačac je najsjevernija općina Tuzlanskog kantona. Svojim sjevernim dijelom zahvata dio srednje Posavine, a zapadnim, južnim i jugoistočnim obuhvata padine planina Majevice i Trebave. Do 1992. godine imala je površinu od 407 km² (6,1% teritorije regije) na kojoj je živjelo 56.581 stanovnika raspoređeno u 38 nasela i 14.768 domaćinstava. Uspostavom međuentitetske linije općina je podijeljena, tako da je od njenog sjevernog dijela nastala općina Pelagićevo. Danas općina Gradačac ima površinu od 218 km² na čijem prostoru je, prema podacima za 2013. godinu bilo 39.340 stanovnika prosječne gustine naseljenosti od 180,5 st/km². Općinski centar je gradsko naselje Gradačac smješteno u dolini rijeke Gradašnice u kome je 1991. godine živjelo 12.868 stanovnika sa prosječnom gustinom naseljenosti od 245,6 st/km², a stepen urbanizacije općine je iznosio 22,7%. U 2013. godini centar općine je imao 12.764 stanovnika (32,4% općinskog). Prema procjenama,

sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 38.552 stanovnika (68,6% radno sposobnog).

Turistički potencijali općine/Grada Gradačac

Banja Ilidža sagrađena je na izvorištu termalne vode 1882. godine. Temperatura vode je 29,3°C, a indicirana je za liječenje: hronične reumatične bolesti, bolesti reumatizma, mialgije i neuralgije, te hronične ženske bolesti. Terapija: tople kupke sa hidroterapijom, mineralnim blatom i elektroterapijom sprovodi se po najsavremenijim metodama liječenja i pod nadzorom medicinskih stručnjaka i specijalista. Objekat banjskog lječilišta je sa kapacitetom od 160 ležaja u potpunosti u funkciji. Privatni smještaj obezbjeđuje još preko 600 ležaja za pacijente koji dolaze na terapiju, što je preko 700 ležaja u toku jedne smjene. Lokalitet na kojem se nalazi nova banja u neposrednoj je blizini jezera. Konfiguracija terena i prateći objekti pogodni su za pripreme sportista (nogometni stadion, sportska dvorana i otvoreno igralište za male sportove pružaju idealne uvjete za razvoj sportskog turizma).

Vještačka jezera - Vidara i Hazna; Vidara površine oko 7,00 km² i Hazna površine oko 1,00 km², sa uređenim plažama za kupanje, pored turističke ponude, pružaju dobre mogućnosti za ribolov i druge sportske aktivnosti na vodi.

Kompleks starog grada – Gradina sa kulom Husein Kapetana Gradašćevića iz 18 stoljeća, Husejnija džamija sagrađena 1826. godine i Sahat kula sagrađena 1824. god ubrajaju se u vrijedne spomenike bosansko-hercegovačke prošlosti. „Graditeljska cjelina – Stari grad u Gradačcu“, proglašena je nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine koga čine: bedemi, objekti unutar bedema – Gornji grad sa kulom Husein– kapetana Gradašćevića i Donji grad sa sahat–kulom, zgradom Gradske biblioteke, radio-stanice i muzeji, zgrada gimnazije i predmetima iz muzejske zbirke koji su upisani u inventarnu knjigu Muzeja. Nacionalni spomenik predstavlja potencijalno nalazište (arheološki rezervat) pokretnog arheološkog materijala.

Oklopni voz i niz drugih spomenika i mjesta iz perioda odbrambeno – oslobodilačkog rata 1992 – 1995 . godina

Sajam šljive je tradicionalna manifestacija koja se održava krajem augusta svake godine u Gradačcu sa ciljem obavljanja djelatnosti priređivanja sajma poljoprivrede i prehrambene industrije u Gradačcu, kao i drugih sajмова i izložbi, te za obavljanje djelatnosti promocije i međusobnog boljeg povezivanja poduzetništva Grada Gradačca i poduzetništva čitavog Tuzlanskog kantona, Federacije BiH i cijele Bosne i Hercegovne kao i privrednih subjekata iz šireg regionalnog i prekograničnog okruženja.

Turističke potencijale Gradačca čine i Trešnjarevo, Hipodrom, Lovište Gradašnica - Lovačko društvo „Jelen“ Gradačac, te značajni kulturni događaji, kao što su Gradačački književni susreti, Kikićevi susreti, koncerti, izložbe i sl.

2.5.6. Općina Kalesija

Osnovni podaci

Općina Kalesija je smještena u dolini gornjeg toka rijeke Spreče, na južnim padinama planine Majevice i sjevernim padinama Javornika sa prosječnom nadmorskom visinom od 270 m. Općina Kalesija je do 1991. godine imala površinu od 277 km², nakon čega je, kao i veliki broj drugih općina regije Sjeveroistočne Bosne, podijeljena međuentitetskom linijom na dvije općine, Kalesija (201 km²) koja administrativno - politički pripada Federaciji Bosne i Hercegovine i Tuzlanskom kantonu i Osmaci

(76 km²) koja pripada Republici Srpskoj. Općina Kalesija graniči sa pet općina regije. Pored Osmaka na jugu, graniči i sa Zvornikom i Sapnom na istoku, Tuzlom na sjeveru i Živinicama na zapadu. Na prostoru općine Kalesija je prema popisu stanovništva 1991. godine živjelo 41.809 stanovnika raspoređenih u 40 naselja, 22 mjesne zajednice i 10.228 domaćinstava. Prema podacima za 2013. godinu na njenom prostoru (u okviru današnjih granica) živjelo je 33.053 stanovnika sa prosječnom gustoćom naseljenosti od 164,4 st/km². Središte općine je gradsko naselje Kalesija u kojem je 1991. godine živjelo 2.208 stanovnika, odnosno stepen urbanizacije općine bio je vrlo nizak i iznosio je 5,3%. U 2013. godini naselje je imalo 2.039 stanovnika, a sa stepenom urbanizacije od 6,2% najslabije je urbanizirana općina Tuzlanskog kantona i Sjeveroistočne Bosne. Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 32.448 stanovnika (72,7% radno sposobnog).

Turistički potencijali općine Kalesija

U oblasti turizma općina Kalesija nema razvijenu infrastrukturu i turističke proizvode, ali postoji potencijal za promociju kulturno-historijskog naslijeđa. Kao turističku ponudu Kalesija može predstaviti **veliki broj stećaka smještenih u Bulatovcima, nekropola stećaka „Brkića groblje“, nekropola stećaka lokalitet „Mramor“, Bašča (Bukvari), nekropola u pravolsavnom groblju u Dubnici**, kao i druge lokacije na širem području Kalesije.

Značajni objekti kulturno-historijskog naslijeđa su **Atik džamija u Čivama**, koja je sagrađena prije više od 300 godina i **džamija u Hemlijašima**. Kao turistički potencijal Kalesija može ponuditi i ostatke **prahistorijske gradine i kasnoantičkog utvrđenja u Jajićima**, a također i **jednu od najstarijih Bosanskih kuća** koja je smještena u **naselju Džafiću** (Donje Vukovije), u čijoj blizini se održava **Kalesijska likovna kolonija**.

Stara kovačnica s tradicijom od preko 120 godina, a obiteljski zanat se prenosi s koljena na koljeno.

Na području općine Kalesija, na osnovu postojećih i planiranih zaštićenih prirodnih područja i prirodnih objekata, stanja kulturno-historijskih dobara, sportsko-rekreativnih zona, te opremljenosti područja infrastrukturnim sistemima, može se planirati pet turističkih zona:

- **Turistička zona „Pješavica“**, pogodna za sportsko-rekreativni i izletnički turizam,
- **Turistička zona „Vis“**, pogodna za sportsko-rekreativni i izletnički turizam,
- **Turistička zona „Grabik“**, pogodna za sportsko-rekreativni i izletnički turizam,
- **Sportsko-rekreativni centar „Jezera“**, pogodan za sportsko-rekreativni i izletnički turizam,
- **Sportsko-rekreativni centar „Jokovića potok“**, pogodan za sportsko-rekreativni i izletnički turizam.

U Kalesiji postoji i **mali sportski aerodrom**, koji ima veliki potencijal u području sportskog zrakoplovstva u Bosni i Hercegovini. S obzirom da je jedini sportski aerodrom u ovom području veliki je broj članova iz drugih krajeva Bosne i Hercegovine, a sve aktivnosti su objedinjene u Aero klubu Tuzla.

„Sajam ekološki zdrave hrane, tradicionalnih proizvoda i turizma“; Dana 15.10.2020. godine u Kalesiji je dvanaestu godinu zaredom održan ovaj Sajam na kome su predstavljeni tradicionalni bosanski proizvodi.

2.5.7. Općina Kladanj

Osnovni podaci

Općina Kladanj po veličini teritorije spada u red općinskih područja srednje veličine sa površinom od 325 km², što čini 12,3% kantonalnog teritorija. Graniči sa četiri općine u regiji Sjeveroistočne Bosne (dvije Tuzlanskog kantona) i jednom općinom susjedne Srednjobosanske regije. Na istoku su općine Vlasenica i Šekovići (RS), na sjeveru Živinice i Banovići (TK), a na jugu i zapadu graniči sa općinom Olovo. Kladanjska općina smještena je na jugu Tuzlanskog kantona u dolini rijeke Drinjače okružena planinskim predjelima Konjuha i Smolina. Prema podacima popisa stanovništva 1991. godine na prostoru općine Kladanj živjelo je 16.070 stanovnika raspoređenih u 43 naselja i 4.329 domaćinstava. Prema podacima za 2013. godinu ova općina je imala 12.348 stanovnika sa prosječnom gustoćom naseljenosti od 38 st/km². Centralno naselje Kladanj smješteno je na magistralnom putu Županja - Tuzla - Sarajevo u kojem je 1991. godine živjelo 4.873 stanovnika (urbano 30,3%), a u 2013. godini 4.026 stanovnika (urbano 32,6%). Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 11.415 stanovnika (72% radno sposobnog).

Turistički potencijali općine Kladanj

Zaštićeni pejzaž „Konjuh“ u širem geografskom smislu smješten je u centralnim dijelovima planine Konjuh. U hidrografskom pogledu Zaštićeni pejzaž obuhvata u svom sjevernom dijelu slivno područje rijeke Oskove, a u južnom dijelu slivno područje rijeke Drinjače-gornji dio sliva rijeke Drinjače i slivna područja Krabanje i Velike Zlaće. U topografskom pogledu pripada brdsko - planinskom regionu sa apsolutnim nadmorskim visinama od 300 do 1328 m n.v. Ukupna površina Zaštićenog pejzaža „Konjuh“ iznosi 8.016,61 ha i obuhvata 5.109,0 ha površine općine Kladanj. Ovo područje proglašeno je Zaštićenim pejzažom u decembru 2009. godine.

Muška voda; planinsko izvorište, prema legendama, ljekovite vode u kompleksu gustih i mješovitih listopadnih i četinarskih šuma. Znameniti turski putopisac Evlija Čelebija nazvao je ovaj izvor „Izvorom mladosti“ ili „Muškom vodom“, kome se pripisuju ljekovita svojstva prvenstveno u smislu jačanja fizičke sposobnosti, naročito muškaraca. Zbog veoma povoljne planinske klime i četinarskih šuma Kladanj je proglašen za vazдушnu banju, pa je u periodu austro-ugarske vladavine izgrađena i bolnica za grudne bolesti. Na ovom lokalitetu se nalazi hotelski kompleks Muška voda.

"Gorsko oko" je šumsko jezero smješteno u neposrednoj blizini hotelskog kompleksa Muška voda, a u narodu je poznatije kao Paučko jezero. Jezero se nalazi na 650 metara nadmorske visine. Različitost flore i faune čine ga zanimljivim i interesantnim za posjetioce. Jezero je veoma bogato ribom (šaran, amur, klijen i pastrmka).

Skijalište "Karaula" sa savremenim ski liftom je jedino skijalište te vrste na području Tuzlanskog kantona. Od centra Kladnja udaljeno je samo osamsto metara. Ima stazu za skijanje povoljnu za slalom i veleslalom, čija je dužina 1.700 metara, dok je dužina usponske staze 1.110 metara. Kapacitet ovog savremenog ski lifta je 1.200 skijaša na sat. Lokalitet ski lifta Karaula veoma je povoljan i za planinarenje kao i za prikupljanje ljekovitog bilja i gljiva. Visoka i gusta četinarska šuma kroz koju prolazi staza za šetnju, a koju krasi čisti izvori vode pružaju turistima pravi ugođaj za boravak na ovom lokalitetu.

Planinske ture su turistički atraktivne a posebno prema: Javorju, Konjuhu, Ždrijepčevom skoku, Konjušiću, Krabanjskom kršu, Papali, Jaračkom brdu, Bratilu, Velikom zelenboju. Na lokalitetu Javorja izgrađen je planinarski dom. U očuvanju tradicije u planinarstvu ističe se planinarsko društvo „Muška

Voda- Konjuh" Kladanj, koje u dogovoru sa turistima organiziraju obilaske prelijepih predjela ove općine.

Kulturno-historijska dobra; arheološko i memorijalno - sakralno kulturno dobro je „Djevojačka pećina” arheološko dobro „Pećina Bebrova”, nekropola stećaka i arheološki lokalitet „Kuman”, memorijalna spomen obilježja ratnih stradanja naroda BiH - lokacija „Korita” i „Miljkovac” i dr.

2.5.8. Grad Lukavac

Osnovni podaci

Grad Lukavac se nalazi u srednjem toku rijeke Spreče na prosječnoj nadmorskoj visini od 186 metara. Površina lukavačke općine iznosi 353 km² što čini 13,3% teritorija Tuzlanskog kantona. Omeđena je sa pet općina Tuzlanskog kantona (Banovići, Živinice, Tuzla, Srebrenik i Gračanica), dvije općine Zeničko - dobojskog kantona (Zavidovići i Maglaj), te sa novonastalom općinom Petrovo (RS). Na području općine Lukavac u 1991. godini živjelo je 57.070 stanovnika raspoređenih u 44 naseljena mjesta i 17.755 domaćinstava. U 2013. godini općina je imala ukupno 44.520 stanovnika, a prosječna gustina naseljenosti smanjena je na 126,1 st/km². Središte općine je grad Lukavac na čijem je prostoru prije rata živjelo 12.647 stanovnika (urbano 22,2%), a u 2013. godini 12.061 stanovnika (urbano 27,1%). Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 42.518 stanovnika (68,8% radno sposobnog).

Turistički potencijali Lukavca

Jezero Modrac je najvažniji dio turističke ponude Lukavca, a ima površinu od 17 km², sa preko 1000 m lijepo urađene obale sa izgrađenim objektima za odmor i rekreaciju (plaža, tuševi, restorani, koncertna arena i dr). Najveća dubina jezera je 14 metara. Jezero je nastalo vještačkim putem tako što je napravljena brana na rijeci Spreči. Riječ je o jednoj od najvećih akumulacija u bivšoj Jugoslaviji, u koju se ulijevaju rijeke Spreča i Turija. Prednost je što je obala cijelom dužinom pristupačna, a za vrijeme niskog vodostaja automobilom se može prići skoro do svakog mjesta predviđenog za pećanje.

Ovo jezero je privlačilo veliki broj turista u postratnom periodu, prije svega zbog lijepo urađene plaže u mjesnoj zajednici Prokosovići. Na plaži jezera se dugi niz godina održava festival narodne muzike "Bosna slobodi pjeva". Pored ovog festivala još se tokom ljeta održava smotra folklor kao i razni koncerti, a već nekoliko godina tradicionalno se održava i lukavačka motorijada. Pored svih ovih dešavanja, na jezeru se održavaju i takmičenja u ribolovu, kao i niz drugih kulturno-sportskih manifestacija. Pored ove vještački uređene plaže, duž cijele obale jezera Modrac nalaze se prekrasna mjesta za odmor i rekreaciju. U neposrednoj blizini jezera ima više izgrađenih smještajnih kapaciteta preko 300 ležaja - hoteli, moteli i privatni objekti za smještaj, a imaju i pogodni tereni za kampovanje. Restorani izgrađeni na obali jezera Modrac imaju preko 3000 stolica a u nekoliko njih tokom cijele godine goste zabavlja muzika uživo. Tu su i desetak Taxi čamaca, zatim kajaci, skuteri, sandoline i dr. što će boravak na jezeru učiniti prijatnim i sadržajnijim.

Ekološko izletište "Ontario" ili kako je poznatije **jezero Bistarac** predstavlja jedno od tri jezera na prostoru Lukavca, a po svojoj veličini nalazi se na drugom mjestu. Jezero se nalazi se na udaljenosti 2 km od samog centra grada, pa stoga predstavlja omiljeno kupalište i mjesto za odmor velikog broja lukavčana, kao i turista iz okolnih gradova i regije. Jezero Bistarac pored toga što je nastalo prirodnim putem, ima i sasvim prirodne plaže koje su dopunjene sa molovima koji se nalaze iznad vode i sportskim terenom za odbojku na pijesku. Pored navedenog, na jezeru se nalazi riblji restoran kao i nekoliko manjih objekata za prehranu. Jezero Bistarac po svom sadržaju predstavlja i veliki ribnjak,

jer se i pored prirodnog sadržaja ribljeg fonda jezero svake godine poribljava sa po nekoliko tona različitih vrsta ribe. Na jezeru se svake godine održavaju razni seminari i takmičenja kao i značajne zabavne aktivnosti kako za Lukavac tako i za prostor cijele BiH.

Jezero "Vijenac" se nalazi na udaljenosti od oko 20 km od središta grada. Ljubitelji prirode vole posjetiti izletišta Vijenac sa planinskim jezerom, Svatovac sa planinarskom kućom, Bistaračko jezero (udaljeno 1 kilometar od centra grada Lukavca) te više lokacija na rijekama Spreča (Palučak, Batare) i Turija (Soko, Čagalo) i dr.

Planinarsko društvo ima uređena **izletišta Palučak i Svatovac** sa planinarskom kućom te obilježene staze kroz atraktivna područja.

Jedno od najpoznatijih lukavačkih izletišta je **izletišta "Batare"** koje se nalazi na rijeci Spreči, u dijelu gdje Spreča protiče kroz mjesnu zajednicu Modrac. "Batare " tokom ljetne sezone predstavljaju mjesto za odmor velikog broja lukavčana, a na batarama su se dugo godina održavale kulturne manifestacije pod nazivom "Julske večeri", a i svake godine se održavaju skokovi sa tzv. sprečkog mosta.

Brdo "Ratiš" predstavlja jedan od obronaka planine Majevice koji se nalazi na prostoru lukavačke općine i po svom obimu kao i udaljenosti od urbanog dijela grada predstavlja jednu od zračnih banja.

Izletišta na rijeci Turiji u istoimenoj mjesnoj zajednici, gdje su na dijelu rijeke izgrađeni prateći objekti što upotpunjuje sadržaj ovog izletišta.

Sredinom oktobra (12., 13., i 14.) svake godine se održava tradicionalni **Purački vašar** sa tradicijom više od 140 godina. Vašar je jedinstvena turističko-ugostiteljska i trgovinska manifestacija u BiH. Također, tu je i februarско takmičenje pjevača amatera, zabavne i narodne muzike sa četrdesetogodišnjom tradicijom.

Strateškim dokumentima predviđeno je stavljanje pod zaštitu sljedećih prirodnih područja i lokaliteta: **prirodni predio Svatovac**; o šume visoko zaštitne vrijednosti - "**Bokavičko brdo**"; **jezero Modrac** sa neposrednim **obalskim područjem** i zamočvarenim djelovima o **Flora i fauna** – stanište bijele čaplje (lokalitet jezero Modrac), stanište dabra (staro korito Spreče u Dobošnici).

Na oko 20 kilometara od grada iznad naselja Gnojnice na vrhu Ratiša nalazi se **Dovište** na kome se tradicionalno okupljaju muslimani iz šire okoline.

Na listi peticiji za proglašenje dobara nacionalnim spomenikom nalaze se slijedeća **džamije**: Džamija u Berkovici; Džamija u Bikodžama; Džamija u Bokaviću; Džamija u Gnojnici Džamija u Gornjem Poljicu; Džamija u Gornjoj Dobošnici; Džamija u Huskićima; Džamija u Kruševici; Džamija u Orahovici; Džamija u Prokosoviću; Džamija u Puračiću; Džamija u Srednjoj Dobošnici; Džamija u Ugru; Čaršijska džamija; Gora Vučijak; Stara Džamija u Turiji; Temelji manastira - crkve u Gnojnici – Kaluđeru; Zgrada „Vila Karamata“.,

Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika pokrenula je postupak za proglašenje **Katoličke crkve Sv. Ante Padovanskog sa župnom kućom i Stare Željezničke stanice** nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine.

U pogledu turističkih kapaciteta i hotelskih smještaja na teritoriji općine Lukavac posebno je potrebno izdvojiti hotele «Lukavac», «Senad od Bosne» na obali jezera Modrac, te hotel i restoran «Zlatnik» u Lukavcu. Također, u općini postoji određeni broj smještajnih kapaciteta motelskog tipa.

2.5.9. Općina Sapna

Osnovni podaci

Sapna je novoformirana općina na području Sjeveroistočne Bosne. Do 1995. godine područje općine Sapna administrativno je pripadalo općini Zvornik. Od 1995. godine do danas dio je Federacije Bosne i Hercegovine, odnosno čini oko 4,5% površine Tuzlanskog kantona. Graniči sa pet općina, Zvornikom na istoku, Teočakom na sjeveru, Loparama na sjeverozapadu, Tuzlom na zapadu i Kalesijom na jugozapadu. Ima površinu od 118 km² na čijem je prostoru u 2013. godini živjelo 11.178 stanovnika sa prosečnom gustinom naseljenosti od 94,7 st/km². Središte ove općine je naselje Sapna koje je 1991. godine imalo 1.807 stanovnika, a do 2013. godine broj je povećan na 2.027 stanovnika. Danas općinu Sapna čini 14 mjesnih zajednica, Baljkovica, Donji Zaseok, Kobilići, Goduš, Međeđa, Nezuk, Rastošnica, Sapna, Kovačevići, Kraljevići, Vitinica, Skakovica, Zaseok i Žuje - Šarci. Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 10.410 stanovnika (74,6% radno sposobnog).

Turistički potencijali općine Sapna

Turistički potencijali općine Sapna temelje se na bogatim prirodnim resursima, odnosno čistom zraku, ugodnoj klimi, čistim vodama, zdravom tlu te obilju biljnog i životinjskog svijeta. Potencijale za razvoj turizma općina ima prvenstveno u genealoškom turizmu, ali i u razvoju ruralnog, agroturizma, gastroturizma, lovnog i ribolovnog turizma uz poštovanje lovačke etike, izletničkog turizma te ekoturizma i outdoor turizma.

Prostornim planom, na prostoru općine Sapna, je predviđeno stavljanje pod zaštitu sljedećih prirodnih predjela: prirodni predio-**Rožanjska rijeka**, područje ispod kote „**Vrljaja**“, preko lokaliteta „**Podžuje**“ do– ispod sela **Goduš**, prirodni predio **Vrelo**, prirodno područje **ispod sela Kovačevići**.

Na teritoriji općine nalaze se sljedeći značajni kulturno - historijski spomenici:

Stara kuća, manja rimska zgrada na platou 2 km udaljenom od Sapne;

Kasnoantički refugium „Gradina”, sačuvani potezi slabo građenih zidova koji prema– stručnoj analizi arheologa pripadaju kasnoantičkom refugiumu. Od ostataka materijalne kulture sporadično su pronađeni fragmenti grubo rađene tamno sive keramike. Lokalitet je datiran u vrijeme IV do VI vijeka Nove ere.

Područje općine Sapna ima nekoliko lokaliteta na kojima su očuvani stećci:

Srednjovjekovno groblje Herići, Rastošnica. Stećci se nalaze na udaljenosti od 2 km od puta Sapna-Priboj, uz lijevu obalu jezera. Grupisani su na jednom mjestu u samom naselju, 10 m od puta koji se proteže uz samu obalu jezera.

Srednjovjekovno groblje Mramor, Rastošnica. Ova nekropola se nalazi na samoj– administrativnoj granici između općina Teočak i Sapna. Nekada, na ovom lokalitetu se nalazilo 38 stećaka, uglavnom sanduka i stubova. Danas, ova nekropola se nalazi u niskom rastinju i šumi. Prilikom izgradnje puta veliki broj stećaka je pomjeren i oštećen. Vizuelno, na ovom lokalitetu se može identifikovati svega 14 stećaka, uglavnom sanduka i stubova, od kojih je znatan dio oštećen.

Nekropola stećaka Zagrobnica, Sapna. Na ovom lokalitetu je sačuvano 14 stećaka orjentisanih u nekoliko pravaca, što govori o značajnom pomjeranju. U nekropoli su sačuvani stećci u obliku sanduka, sljemenjaka, sljemenjaka s postoljem i stuba. Takođe, na ovom lokalitetu je nekada postojala jedna od najvećih nekropola. Nedaleko od sačuvanih stećaka nekada su postojale i tri

ploče, osam sljemenjaka i dvije stele, orjentisanih u pravcu istok-zapad. Lokalitet Zagrobnica predstavlja jedan od najugroženijih lokaliteta na području općine Sapna.

Srednjovjekovni nadgrobnji spomenici Osrećak, Zaseok - sačuvana 2 stećka u obliku stele. Na jednoj ukras u vidu plastičnog rebra, na drugoj natpis,

Srednjovjekovni nadgrobnji spomenici Vitnica, Vitnica - sačuvana dva stećka u obliku sanduka,

Nekropola stećaka Rastošnica - sačuvana 3 stećka.

Nekropola stećaka Sandići, lokalitet Mramorje. Nalazi se na udaljenosti od 1,5 km od Skakovice i oko 5 km udaljeno od Rastošnice, pored lokalnog puta. Udaljenost od Sapne do lokaliteta, putem Sapna-Skakovica-Sandići, iznosi oko 13 km. Na lokalitetu se nalaze 3 stećka, jedan sanduk, jedan stub i ostatak od jednog stećka nepoznatog oblika.

Nekropola stećaka Zavid, lokacija pravoslavno groblje. Naselje Zavid udaljeno je od Sapne oko 10 km. Nalazi se neposredno uz put Sapna-Zavid-Rastošnica. Nekropola sa stećcima nalazi se neposredno uz pravoslavno groblje, na udaljenosti od 700m od puta Sapna-Priboj iz pravca Rastošnice.

Nekropola stećaka Međeđa, lokalitet Sječa. Na području Međeđe nalazi se jedina uređena–nekropola u općini Sapna, na lokalitetu Sječa. Ova nekropola poznata je u narodu i pod nazivom Pasiji grobovi.

Iz **Osmanskog perioda** od značaja su: Islamsko groblje **Cer-Sapna**, Islamsko groblje, **Međeđa**, Islamsko groblje **Rastošnica**, Islamsko groblje **Nezuk**, Pravoslavno groblje **Vitnica**, Džamija sa grobljem **Mahmutovići, Vitnica**, Islamsko groblje **Krstac, Mahmutovići, Vitnica**,– Pravoslavno groblje, **Baljkovica**, (na granici entiteta).– Islamsko i groblje **Goduš**. Na teritoriji općine Sapna nalaze se dva spomenika koja su na Listi za proglašenje dobra nacionalnim spomenikom i to: **Stećci u Vitinici – Brđacima i Džamija Sapna, Zvornik**.

2.5.10. Grad Srebrenik

Osnovni podaci

Grad Srebrenik smještena je na sjeverozapadu regije okružena općinama Gradačac i Brčko na sjeveru, Gračanica na zapadu, Čelić na istoku i Tuzla i Lukavac na jugu. Generalno posmatrajući može se reći da ima povoljan geografski položaj s obzirom da se nalazi u sjevernom dijelu Tuzlanskog kantona na prijelazu iz brdsko - planinske Bosne u ravnu Posavinu. Sredinom opštinskog teritorija protiče rijeka Tinja uz koju prolazi magistralni put Tuzla - Orašje i Županja - Tuzla - Sarajevo, te željeznička pruga Brčko - Banovići što općini daje i obilježje izuzetno povoljnog saobraćajnog položaja. Površinom od 248 km² učestvuje sa 3,7% u ukupnoj teritoriji regije što je svrstava među općine srednje veličine ovog dijela Bosne i Hercegovine. U 1991. godini na prostoru općine Srebrenik živjelo je 40.896 stanovnika raspoređenih u 49 naselja, 29 mjesnih zajednica i 11.354 domaćinstva. Prema podacima popisa iz 2013. godine imala je 39.678 stanovnika, a prosječna gustina naseljenosti iznosila je 160 st/km². Gradsko naselje Srebrenik, smješteno u dolini rijeke Tinje, predstavlja centar općine sa ukupnom urbanom površinom od 28,6 km² na čijem je prostoru 1991. živjelo 5.304 stanovnika, a u 2013. godini 6.694 stanovnika (16,9% općinskog). Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 39.231 stanovnika (69,1% radno sposobnog).

Turistički potencijali općine Srebrenik

Tvrđava Srebrenik: Nalazi se na sjeveroistočnim obroncima Majevice, u selu Gornji Srebrenik, oko 5 km udaljenom od Srebrenika. Sagrađen je na visokoj, strmoj i skoro nepristupačnoj stijeni iznad doline rijeke Tinje. Ispod najpristupačnijeg dijela tvrđave napravljen je dubok prokop, tako da je pristup moguć samo preko mosta. Udaljena je 5 km od savremenog puta Tuzla-Županja. Najstariji spomen datira iz 1333. godine u povelji bosanskog bana Stjepana II Kotromanića od 15. 02. 1333. godine, izdatoj pod gradom Srebrenikom, kada je Ston ustupio dubrovčanima.

Suljagića kuća: Odlukom Komisije za zaštitu kulturno-historijskih spomenika BiH, Kuća Suljagića sa pratećim objektima u Donjoj Špionici, dobila je status nacionalnog spomenika pod zaštitom države. Kuća Suljagića je stara begovska kuća izgrađena sredinom 18. stoljeća, u kojoj već duže vremena niko ne boravi, ali koja zbog svoje starosti, veličine i specifičnog arhitektonskog rješenja predstavlja istinski kulturno-historijski spomenik. Posebno je ovo zdanje i svojim izgledom i svojom istorijom. Za današnje pojmove trošna i skromna kuća, nekada je bila sudska stanica u kojoj je boravio kadija i odlučivao o sudbinama begovih sluga, pa je čak imala i svoj zatvor.

Stara džamija u Špionici Donjoj: Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika 2007. godine, proglasila je "Graditeljsku cjelinu – Stara džamija sa haremom u Špionici, , nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Graditeljska cjelina sastoji se od objekta džamije sa haremom i nalazi se u centru naselja Špionica Donja.

Džamija u Čojluku: Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika je na sjednici, održanoj u novembru 2011. godine u Sarajevu, proglasila „Graditeljsku cjelinu – džamija u Čojluku, općina Srebrenik“ nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. U naselju Čojluk koje se nalazi ispod srednjovjekovnog grada i osmanske utvrde Srebrenik (općina Srebrenik) postoji stara džamija koja je izgrađena u tradicionalnom narodnom stilu. Prema arhitekturi objekat džamije je iz 17. stoljeća a prema nekim podacima izgrađena je 1666. godine.

Turistički kompleks Ormanica: Hotel, jezero sa šljunkovitom plažom, veliki otvoreni, olimpijski i dječiji bazen, te terene za tenis, odbojku na pijesku, košarku i mali nogomet, koji u kompletu nude savršen prostor za cjelodnevni boravak svih generacija.

Etno eko dvorište Marojević - Gornji Hrgovi; Zbirka starina, staro ognjište, mlin i etno selo vezano za taj kraj. Ovo mjesto je i dobra preporuka za nedjeljni ručak, a u ponudi se u mnoštvu tradicionalnih jela nalaze specijaliteta ispod sača, čorbanac i bogat riblji meni.

Lovište Ormanica; Za ljubitelje lova vrijedi istaći da je kompleks smješten u krugu lovišta "Ormanica", koje obiluje raznom vrstom divljači, posebno divljim svinjama, srndaćima, zečevima, te fazanima, prepelicama i divljim golubovima.

Šumski raj - Gornji Hrgovi; gastroturizam - riblji specijaliteti.

2.5.11. Općina Teočak

Osnovni podaci

Općina Teočak je teritorijalno najmanja općina Sjeveroistočne Bosne sa 29 km² površine. Nastala je uspostavljanjem entitetske linije od južnog dijela teritorije općine Ugljevik i jedna je od 13 općina Tuzlanskog kantona. Smještena je na sjeveroistočnim padinama planine Majevice, na nadmorskoj visini od 300 do 600 metara. Graniči sa Ugljevikom na sjeveru, Zvornikom na istoku, Sapnom na jugu i Loparama na zapadu. Pored starih naselja Stari Teočak i Teočak Krstac općini pripadaju i naselja Bilalići, Jasenje, Sniježnica, te dijelovi naselja Gornja Krčina, Jasikovac i Tursunovo Brdo. Centar

općine je naselje Teočak koje je smješteno u dolini rječice Tavnje. U 1991. godini u njemu je živjelo 748 stanovnika, a do 2013. godine broj se povećao na 2.763 stanovnika. Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 6.993 stanovnika (72,6% radno sposobnog).

Turistički potencijali općine Teočak

Sniježnica – srednjovjekovno groblje. Uz muslimansko groblje nalazi se 13 stećaka u obliku sanduka, sarkofaga i stele, te jedan sarkofag ukrašen flornim ornamentima, dok je na drugom urezan natpis. Na lokalitetu Bjelovnice, Krstac – Teočak također se nalazi srednjovjekovno groblje. Sačuvano je 19 stećaka u obliku sanduka, sarkofaga i stele.

Stari grad Teočak predstavlja srednjovjekovno utvrđenje. Na osamljenom brežuljku iznad rijeke Tavnje nalaze se ostaci zidova, koji zatvaraju prostor trokutnog oblika sa po jednim tornjem na svakom uglu. U grad se ulazilo kroz zapadni toranj. Grad se prvi put spominje 1432. godine kao posjed mađarskog kralja koji ga poklanja despot Đurđu Brankoviću. Godine 1464. bio je rezidencija kralja Nikole Iločkog, a oko 1520. godine grad pada u ruke Turaka, pa se do 1804. g. u njemu nalazi posada, poslije čega se zidovi obrušavaju.

Stara džamija ili Fethija sa grobljem i starom česmom nalazi se u Starom Teočaku ispod starog grada. Izgrađena je 1548. god. u doba Sultana Bajazida II. Ima četverovodan krov sa drvenom munarom, kvadratnu osnovu, a pokrivena je crijepom. Uz džamiju je groblje locirano sa tri strane džamije i starog grada i datira iz perioda nastanka džamije, tj. poslije 1548. godine. Na ulazu u groblje je kamena Stara česma koja također datira poslije 1548. godine. Za ovu džamiju podnesena je peticija Komisiji za nacionalne spomenike kao prijedlog za proglašenje nacionalnog spomenika Bosne i Hercegovine.

Osim potencijala za razvoj kulturno – historijskog turizma i genealoškog turizma, na području općine Teočak moguće je razvijati i ruralni turizam, agroturizam, gastroturizam, ekoturizam, planinski turizam, outdoor, avanturistički te vjerski i religijski turizam.

Sve oblike turizma vrlo je važno povezati s agroturizmom koji predstavlja značajnu vezu poljoprivredne djelatnosti i turizma. Smještajni kapaciteti na području Općine Teočak praktično i ne postoje, što predstavlja jednu od prepreka za razvoj ovog sektora. S obzirom na ograničene prirodne, prostorne, infrastrukturne i ljudske kapacitete, na području općine Teočak nema mogućnosti razvoja masovnog turizma te je potrebno predvidjeti jedan turistički punkt na atraktivnoj i prepoznatljivoj lokaciji koji bi bio polazna tačka za sve pomenute oblike turizma, kao i povezujući faktor za zajedničke aktivnosti općine i turističke zajednice Tuzlanskog kantona koje će u konačnici rezultirati podizanjem nivoa kvalitete i prepoznatljivosti općine Teočak kao relevantne sastavnice turističke ponude Tuzlanskog kantona.

2.5.12. Grad Tuzla

Osnovni podaci

Grad Tuzla je smješten u centralnom dijelu regije Sjeveroistočne Bosne. Graniči sa šest općina Tuzlanskog kantona (Živinicama i Kalesijom na jugu, Sapnom na istoku, Čeliciem i Srebrenikom na sjeveru i Lukavcom na zapadu) i Loparama na sjeveroistoku. Odlikuje se povoljnim geoprometnim položajem koji joj omogućava dobru povezanost kako sa drugim općinama Bosne i Hercegovine, tako i sa susjednim državama (Hrvatskom i Srbijom), te gotovo podjednako s regionima jugoistočne, centralne i zapadne Evrope. Unutrašnje saobraćajne veze Tuzle sa drugim mjestima i općinama u regiji ostvaruju se kroz mrežu drumskih i željezničkih saobraćajnica, dok je saobraćajnicom Tuzla -

Orašje povezana sa Županjom i ima izlaz na sjever gdje se priključuje na autoput prema Zagrebu i Beogradu. Prema Jadranu povezana je saobraćajnicom Tuzla - Sarajevo - Mostar - Jadranska magistrala, kao i željeznicom prema luci Ploče (Doboj - Zenica – Sarajevo - Mostar). Tuzla spada u red općina srednje veličine sa površinom od 303 km² na čijem je prostoru u 1991. godini živjelo 131.618 stanovnika raspoređenih u 66 naselja i 41.092 domaćinstva. U 2013. godini Tuzla je imala 110.979 stanovnika, a prosječna gustina naseljenosti smanjena je na 366,3 st/km². Gradsko naselje Tuzla smješteno je u dolini rijeke Jale između Majevice na sjeveru i Sprečke doline na jugu. Ima površinu od 81,6 km² što čini oko 27,1% općinskog teritorija. Pored toga što predstavlja općinsko središte grad Tuzla je i politički, upravni, administrativni, obrazovni, zdravstveni, kulturni i sportski centar Tuzlanskog kantona i regije Sjeveroistočne Bosne, a treći je po veličini u Bosni i Hercegovini (iza Sarajeva i Banja Luke). Na ovom prostoru je prema podacima popisa stanovništva 1991. godine živjelo ukupno 83.770 stanovnika, odnosno 1026,6 st/km² što je Tuzlu učinilo prostorom Sjeveroistočne Bosne sa najvišim stepenom urbanizacije (63,6%). Do 2013. godine ukupan broj stanovnika grada smanjio se na 74.457, ali je stepen urbanizacije povećan na 67,1%. Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 108.533 stanovnika (66,6% radno sposobnog).

Zbog karakterističnog položaja grada, hidrogeoloških uslova terena, intenzivne rudarske aktivnosti i industrijskih kapaciteta smještenih u gradu, Tuzla je suočena sa brojnim razvojnim poteškoćama, a neke od najbitnijih su slijeganje stare gradske jezgre, nemogućnost širenja grada, pojava klizišta, zagađenost zraka, vode i tla i drugi.

Turistički potencijali Grada Tuzla

Prirodna bogatstva kao turistički potencijal Tuzle

Slana banja poznata je više od deset vijekova, a njena zvanična ispitivanja i upotreba otpočeli su 1908. godine. Interesantno je da je prvi pacijent ovog lječilišta bio car Austro-Ugarske monarhije, Franjo Josip. Mineralno-termalni izvori vode (slane, sumporne, mineralne) koriste se za kupanje u kadama, zatim za podvodnu tuš-masažu i za inhalacije. U banji se primijenjuju i različite fizikalne terapije/procedure a sve nadzire tim medicinskih stručnjaka, fizijatara, fizioterapeuta i medicinskih tehničara. Terapijske indikacije ove vode su: povrede i stanja nakon operacija lokomotornog aparata, arterioskleroza, hipertireoza, reumatske, respiratorne, ginekološke i neurološke bolesti.

Kompleks slanih jezera, kupalište, plaža i vodopadi “Panonska jezera” u centru grada Tuzle, uz koje se nalazi i arheološki park i Geološki muzej Panonskog mora, je jedinstven u Evropi i svijetu. Panonsko more je pri povlačenju sa velikog dijela evropskog tla, prije nekoliko miliona godina, ispod Tuzle ostavilo milione tona naslaga kamene soli i slane vode koja je slanim bunarima izvučena na površinu i 2003. g. pretvorena u Panonsko jezero. Treće Panonsko jezero je otvoreno 1. septembra 2012. godine. U jezerima se nalazi mineralima bogata voda čiji je salinitet 30-40 gr. NaCl u 1 litri i ima ljekovita svojstva, pogotovo u liječenju reumatskih i disajnih oboljenja. Tuzla je dobitnik nagrade UNWTO za inovacije u javnim politikama “Valorizacija prirodnog naslijeđa – Panonska jezera u Tuzli”.

Jezero Modrac, akumulaciono jezero površine oko 17 km², najveće ove vrste u BiH, je najvažniji vodni resurs u neposrednoj blizini Tuzle. Ovo jezero podignuto je prvenstveno sa ciljem obezbjeđenja tehnološke vode za potrebe industrije Tuzlanskog bazena (oko 2,3 m³/sekundi). Zbog velikog deficita pitke vode u Tuzli, akumulacija Modrac koristi se i za obezbjeđenje vode za piće. Osnovnu mrežu vodotoka čini rijeka Jala sa svojim pritokama, od kojih su najveće Joševica i Solina, te Požarnička rijeka, Grabov i Mramorski potok.

Prirodni pejzaži, flora i fauna na obroncima planina Majevice, Konjuha i Ozrena su naročito pogodni za razvoj rekreativnog i ruralnog turizma. Flora i fauna su također izvjestan potencijal za razvoj turizma u općini Tuzla. Naročito su interesantni kapaciteti za ribolovni i lovni turizam, kao i organizovanje umjetničkih kolonija, jer mogu odlučujuće determinisati prateće sadržaje za dalji razvoj ponude sportskog, kongresnog i sajamskog turizam u Općini. Posebno se izdvajaju izletišta: Ilinčica, Stara Majeвица, Vršani, Adrenalinski park Goldberg i avanturistički mini golf u naselju Breške.

Arheološko i historijsko naslijeđe kao turistički potencijal Tuzle

Arheološki park – Neolitskog sojeničkog naselja, jedini arheološki park na području Balkana. U njemu je, na osnovu rezultata arheoloških istraživanja, pronađenih predmeta iz doba neolita i drugih dokaza o postojanju sojeničkih naselja na užem lokalitetu Tuzle, sačinjena rekonstrukcija načina života ljudi na ovim prostorima u periodu neolita; Neolitsko naselje na području Gornje Tuzle, koje je najstarije neolitsko naselje u BiH i jedino naselje na kojem su pronađeni ostaci stračevačke neolitske kulturne grupe, također s kontinuitetom života i eksploatacije soli do današnjeg vremena;

Muzej geološka postavka “Pannonica” je otvoren 2012. godine i predstavlja značajan segment za razvoj kulturnog turizma grada Tuzle s obzirom da govori o kontinuitetu života na ovom prostoru od doba Neolita, a ujedno upotpunjuje ponudu kompleksa Panonskih jezera. Postavku sačinjava oko 100 minerala i 120 fosila. Posjetioци muzeja, između ostalog, mogu pogledati fosil koji je izuzetno karakterističan za područje gdje je nekad bilo Panonsko more. Riječ je o turalis turis fosilu, ali i pogledati mineral koji se zove kao Tuzla – tuzlait i koji je jedini mineral na svijetu pronađen u sonim ležištima u Tuzli.

Kicelj, u neposrednoj blizini historijske jezgre grada, sa ranosrednjovjekovnom nekropolom i ostacima zemuničkog slavenskog naselja;

Gradovrh, ili Grad na vrhu, u naselju Solina, s tragovima života od bronzanog doba, preko Kelta, Ilira, Rimljana i Slavena koji su tu imali svoje naselje, na kojem je u srednjem vijeku izgrađen franjevački samostan, koji je postojao sve do dolaska Osmanlija na ove prostore, a ima mogućnost za razvoj vjerskog turizma;

Krešića gradina, u Par Selu, sa gradinom koja je egzistirala od željeznog doba do dolaska osmanlija na ove prostore;

Muzej istočne Bosne Tuzla posjeduje arheološku, etnološku, historijsku, biološku, numizmatičku i umjetničku zbirku, koje čuvaju tragove kontinuiteta od gotovo 7.000 godina života u tuzlanskom kraju.

Historijski arhiv Tuzlanskog kantona, posjeduje 102 fonda i 22 zbirke, a ukupna količina građe iznosi 1.500 dužnih metara. On ima veliku vrijednost i sa aspekta iskoristivosti njegove građe u rekonstrukciji turističkih lokaliteta.

Spomenik rudarima Husinske Bune; Od 1918. BiH je bila u sastavu Kraljevine Jugoslavije, a Tuzla je u to vrijeme važila kao grad sa izrazito slobodarskom tradicijom, o čemu svjedoči i ovaj spomenik.

Memorijalno – spomenički kompleks na Slanoj Banji; U ratu od 1992.-1995. Tuzla je imala prepoznatljiv način odbrane u kojem se ponovo očitavao tradicionalni odnos prema slobodi, toleranciji i zajedničkom životu svih građana. Uspomenu na ta vremena čuvaju mnogi gradski spomenici među kojima se ističu Memorijalno – spomenički kompleks na Slanoj Banji.

Memorijalni centar Kapija je dokumentacioni centar o nevinim žrtvama, koje su 25. maja 1995. godine stradale u centru Tuzle na Kapiji. Granatom ispaljenom sa agresorskih položaja na Ozrenu,

ubijena je 71 mlada osoba (prosjeak godina 23), a ranjeno oko 200 osoba, uglavnom djevojaka i mladića. Zločin na Kapiji je najveća tragedija u istoriji Tuzle. Memorijalni centar je i svojevrsan arhiv o ratnom zločinu i zločincima, video zapisima i priložima snimljenim na dan tragedije. Osim fotografija 71 žrtve, centar sadrži i lične stvari ovih nevino ubijenih mladih ljudi i djece.

Urbano - arhitektonsko i religijsko naslijeđe kao turistički potencijal Tuzle

Kada je u pitanju urbano - arhitektonsko i religijsko naslijeđe kao turistički potencijal Tuzle, posebno se izdvajaju **Dvor Srpskopравoslavne zborničko-tuzlanske eparhije** sa pokretnim naslijeđem, historijska građevina, **Poljska (Turalibegova) džamija** sa mezarjem i turbetom, **Pravoslavna Crkva Uspenja Presvete Bogorodice iz 1874. godine**, historijska građevina.

Na listi nacionalnih spomenika i u postupku sticanja su i sljedeći **vjerski i sakralni objekti**: Bijela džamija, Atik /Behram-begova (Šarena) džamija, Džindijska džamija (Husein Čauš džamija), Jalska (Krzlar - djevojačka) džamija sa haremom, Crkva u Vršanima, Kapela Gospe Lipničke u Srednjoj Lipnici i još 16 džamija, zatim Franjevački samostan i Rimokatolička crkva sv. Petra i Pavla iz 16 vijeka, Jevrejsko groblje na Bukovčiću (Borić), ostatak Behram-begove Medrese u vidu portala na Skveru, Pravoslavna crkva Vaznesenja Gospodnjeg u Požarnici sa starim hrastom, Pravoslavna crkva svetog velikomučenika Georgija sa grobljem na Trnovcu, Samostan sestara Kćeri Božje Ljubavi Josipovac, Nekropola sa stećcima u Starim kućama, Donje Breške, Turbe u Gornjoj Tuzli i brojni drugi.

Iz značajnog arhitektonskog naslijeđa Tuzlanskog kantona možemo izdvojiti još: Trg slobode, zgradu „Barok“, Solni trg, Spomenik kralju Tvrtku I Kotromaniću, Spomenik – Husinski rudar, Spomenik Meši Selimoviću i Ismetu Mujezinoviću, Spomenik „Suza“, Most sa kipovima, Kino „Centar“.

Ostaci osmanske arhitekture i islamske tradicije, prožete bosanskim i lokalnim duhom: **Čaršijska česma** iz 1888. g.43, **Hastashana** – bolnica u Strmoj ulici (otvorena 1874. g.44), **stare bosanske kuće** u Gornjoj Tuzli (Bogunlića, Muminovića, Saračevića-Hadžimehmedovića, itd.), **stara tvrđava tzv. Barutana** na Gradini, koja je jedini ostatak osmanske fortifikacijske arhitekture. Ostaci austro-ugarske arhitekture, iako dobrim dijelom srušeni zbog slijeganja terena, još uvijek čine veći dio uže historijske jezgre grada. Na lokalitetu stare čaršije u neposrednoj blizini Sonog trga nalazi se nekadašnja kapija (vrata) grada, a u moderno doba služi kao dio korzoa i veliko okupljalište mladih. Rekonstrukcija i uređenje Sonog trga, Trga slobode i starog gradskog jezgra, uveliko su doprinijeli razvitku Tuzle kao urbane i turističke sredine.

U industrijsko-historijsko naslijeđe u funkciji turizma Tuzle ubraja se: **Muzej solarstva u sklopu Fabrike soli, Ulaz u staru jamu Moluhe Rudnika uglja Kreka, iza Rudarskog institute, Ostatak jame Rudnika soli Tušanj,**

Kultura u službi turizma Tuzle

Tuzlanski književnici: Meša Selimović, Muhamed Hevai Uskufi, Stjepan Matijević, Derviš Sušić, Matija Divković i drugi. Jedan od najznačajnijih kulturnih događaja u regionu su tuzlanski književni susreti **«Cum grano salis»**, na kojima se dodjeljuje književna nagrada **„Meša Selimović“**, za najbolji roman objavljen u prethodnoj godini na književnom prostoru Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije i Crne Gore.

Dom književnosti je posvećen životu i radu Meše Selimovića. U dvije prostorije nalaze se rukopisi, knjige, fotografije, dokumenti i drugi predmeti koji govore o Meši Selimoviću, književniku čija su

djela oplemenila književnost i van okvira naše zemlje kao i druga postavka o životu i radu Derviša Sušića.

Narodna i univerzitetska biblioteka «Derviš Sušić» raspolaže sa oko 200.000 bibliotečkih jedinica i nekoliko međunarodnih odjeljenja (austrijsko, američko, iransko, tursko, francusko).

Pored nje, u Tuzli postoji i **Behram begova biblioteka**. U svojevrsnu kulturnu baštinu Tuzle spadaju i specifične pjesme i priče iz narodne predaje, koje potvrđuju tradicionalno slobodarski duh vijekovima prisutan na ovom području. **Ismet Mujezinović**, najveći bosanskohercegovački slikar 20. st., rođen je i gotovo cijeli radni i životni vijek proveo je u Tuzli. Iz Tuzle potiču i prvi školovani bh slikari **Đorđe Mihajlović** i **Adela Ber**, kao i **James Haim Pinto**, jedan od vodećih američko-meksičkih muralista i **Kristijan Kreković**, slavni peruanski slikar. Tokom prošlog stoljeća u likovni život se uključuju i **Franjo Leder** i **Dragiša Trifković**, te **Mensur Dervišević**. **Međunarodna galerija portreta u Tuzli** raspolaže djelima svih ovih umjetnika, a u okviru galerije djeluje i **Međunarodni atelje «Ismet Mujezinović»**. Svoje djelovanje ova Galerija upotpunjuje organizacijom **Međunarodnog bijenala portreta «Interbifep»**, uz učešće umjetnika iz cijelog svijeta. U Tuzli se mogu između ostalog posjetiti: i **Galerija Kristijan Kreković** te **GM Galerija Mandžić**.

Današnje **Narodno pozorište Tuzla** je najstariji teatar u Bosni i Hercegovini, a kulturnu scenu grada upotpunjuju **Teatar Kabare**, alternativni **Draft teatar**, **Bosanski kulturni centar**, **Dom mladih**, **Kuća Plamena mira**, **Francuski kulturni centar**, brojna amaterska kulturno-umjetnička društva i udruženja. **U osnovnoj i srednjoj muzičkoj školi** educiraju se mladi muzičari, koji svoj talenat i umijeće dokazuju na brojnim svjetski poznatim akademijama i takmičenjima. **Sevdalinka**, kao dio kulturnog identiteta BiH, baštini se i na području općine Tuzla i radi se na njenom očuvanju kroz razne inicijative, kao npr. kroz program podrške razvoju kreativne industrije i brojni drugi sadržaji vezani za kulturu.

Kuća sporta nalazi se u samom centru grada Tuzla. Inspirisana je stogodišnjom tradicijom Slobode, njenih klubova i takmičara, a ulaz krasi crno-crvena zastava i grb RSD Slobode. U Kući sporta se može pročitati, pogledati i poslušati o 14 klubova, sportistima, rekorderima, navijačima, pobjedama i vrhunskim rezultatima sa ovog područja.

2.5.13. Grad Živinice

Osnovni podaci

Grad Živinice je smješten u dolini gornjeg toka rijeke Spreče, omeđena sa brdsko - planinskim područjem podgorine Konjuha, Majevice i Ozrena. Nalazi se u jugoistočnom dijelu Tuzlanskog kantona i graniči sa šest općina u regiji, Kladnjom i Šekovićima na jugu, Kalesijom na istoku, Tuzlom na sjeveru, Lukavcem na sjeverozapadu i Banovićima na zapadu. Zahrta površinu od 291 km² na čijem je prostoru u 1991. godini živjelo 54.783 stanovnika raspoređena u 29 naselja, 19 mjesnih zajednica i 14.586 domaćinstava. U 2013. godini žvinička općina je imala 57.765 stanovnika i gustinu naseljenosti od 198,5 st/km². Općinski centar je gradsko naselje Živinice na čijem prostoru je prije rata živjelo 11.947 (urbano 21,8%), a u 2013. godini 16.157 stanovnika (urbano 28%). Prema procjenama, sredinom 2021. godine na području općine živjelo je ukupno 57.752 stanovnika (71,3% radno sposobnog).

Turistički potencijali Grada Živinice

Kompleks „Rajsko jezero Bašigovci“ je već duži niz godina prepoznato kao ugodno mjesto za jednodnevni odmor i rekreaciju posjetilaca iz svih dijelova Bosne i Hercegovine, a među kojima

prednjače posjetioci iz općina Tuzlanskog kantona. Bašigovačko jezero u narodu poznato još i kao "Rajsko jezero" je kopovskog tipa nastalo je 1984. godine kada je obustavljena eksploatacija uglja.

Izvorište Toplice: Termalni izvori na Topličkom polju u jugoistočnom dijelu Grada Živinice stvorili su specifična jezerca i vodotok pun malih slapova koji su uz topla isparenja i plodno zemljište omogućili nastajanje jedinstvene flore i faune. U Kompleksu Toplice smješten je hotel Toplice sa parkom, šadrvanom i otvorenim bazenom kapaciteta 1500m³ sa protočnom vodom Toplice koja je ljeti i zimi iste temperature. Već duži niz godina hotel Toplice je domaćin likovnoj koloniji u okviru koje ugosti brojne akademske slikare iz cijele Bosne i Hercegovine.

Gračanička rijeka je do ulijevanja u rijeku Spreču duga 7 km, a izvire na lokalitetu Rudina. Većina manjih izvora, u okviru naseljenih mjesta: Tupkovići, Gračanica, G. Lukavica, D. Lukavica, Bašigovci, Kovači, Dunojevići, Zukići i Matijevići, je kaptirana za potrebe seoskih vodovoda.

Zenunovačka i Hajdučka pećina nalaze se na području Djedinske planine te više manjih nedovoljno istraženih pećina. Zenunovačka pećina je izvorište pitke vode za mjesto Đurđevik, duga je nekoliko stotina metara, a pored bazena najzanimljiviji dio ove pećine je vodopad.

Šumski kompleks Dubrava je po svojoj strukturi šumska zajednica crnog i bijelog bora i ima karakteristike reliktnih ekosistema.

Vodenice na području Grada Živinice. Na rijeci Toplici se nalaze četiri vodenice i to Čokićka (kasnije Abadžićka), Ferhatovićka, Bojagićka i Muratovićka. Najpoznatija od svih je Abadžićka koja je imala najpovoljniji položaj, a imala je pored nužnog dijela za proizvodnju brašna, i tzv. stan, gdje je boravio mlinar. Također, na rijeci Gračanici se nalaze 4 vodenice – Časurović, Muhić, Jašarević i Hodžić sa tradicijom dužom od 50 godina.

Rusova vodenica ili Rusov mlin na rijeci Oskovi kod Živinica sagrađena je 1915. godine, a prvi graditelj i vlasnik bio je Sejfo Kahrmanović. Nakon Sejfe o mlinu se brinuo njegov sin Omer, zvani Rus, po kojem je vodenica dobila ime.

Eko kamp Rijeka – Šerići. U kontekstu kamping turizmu atraktivnost Grada Živinice posebno se odnosi na prirodne karakteristike prostora, s obzirom na orijentisanost posjetilaca - kampera ka prirodi i ispunjenju slobodnog vremena u prirodi.

Ribnjak na Višći nalazi se u prirodnom ambijentu uz tipični bosanski ambijent. Posjeduje prelijep ribnjak, staze za setnju, nekolicinu starih bosanskih kuća koje su prije više od stotinu godina bile dio tradicije naroda ovog kraja.

Ribnjak u Priluku nalazi se u naselju Priluk, a zbog dobre putne povezanosti sa susjednim opštinama posjetioci su iz cijelog Tuzlanskog kantona. Lokaciju karakteriše kvalitetna tradicionalna hrana, široka ponuda jela od svježe ulovljene ribe, kompleks bungalova, zelenilo i prirodna hladovina.

Vještačka jezera u Višći nastala su uslijed površinske eksploatacije uglja te punjenjem završnog kratera vodom po prestanku drenažnog i eksploatacionog procesa, ili pregrađivanjem površinskih tokova vode jalovinskim materijalom.

Bazeni Erna su ljetno odmorište u Priluku sa 700 m² vodnih površina izgrađenih za zabavu, druženje i opuštanje. Sportske aktivnosti su upotpunjene sa igralištem za odbojku na pijesku, fudbalom, košarkom te stonim tenisom. U sklopu bazena "Erna" je i restoran u kome se organizuju svadbe, poslovni ručkovi, te mnogobrojne manifestacije.

Eko-zona Suška rijeka

Planinski dom Drenik smješten je u podnožju Djedinske planine, okružen s nekoliko ljetnikovaca. Do planinarske kuće na Njivicama najčešće se dolazi iz smjera Živinica, preko sela Višća (300 m n.v.) i sela Gornja Brnjica.

Lovišta različitih vrsta divljači, 10 lovačkih kuća, lovački dom u izgradnji, vlastite fazanerije, prihvatilište za jelene lopatare, koje predstavljaju atraktivne lokacije za ljubitelje lova;

Akumulaciono jezero Modrac sa izletištima i šetnicom sa velikim brojem restorana uz obale jezera regulirano je kao prirodna baština ruralnog dijela opštine.

Nekropole stećaka i pojedinačni stećci (oko 300), koji predstavljaju jednu od najzanimljivijih i najznačajnijih pojava u kulturi i historiji srednjovjekovne Bosne. Posebnu atrakciju predstavlja stećak «Vrpolje» u MZ Đurđevik, koji je ujedno i jedini stećak sa pisanim tekstom;

Nekropola stećaka Jasik se nalazi u naselju Gračanica, u jugoistočnom dijelu Grada Živinice, od čijeg centra je udaljeno oko 12 km. Na lokalitetu u blizini seoske džamije, na njivi Jasik, nalaze se 32 stećka i to: 24 sljemenjaka sa postoljem, jedna ploča, tri sanduka, tri stupa i jedan neutvrđeni oblik.

Džamija u Džebarima i Džebarski muzej: najstarija džamija na području TK, a jedna od najstarijih u BiH. Izgrađena je 1463.godine u vrijeme Sultana Mehmeda II El-Fatiha. U dvorištu džamije se nalazi Muzej „Džebarska džamija“ u kojem se nalaze eksponati narodnih nošnji iz nekadašnjih vremena, vrijedne fotografije i pisani dokumenti, koji svjedoče o prošlim vremenima ovog kraja.

Drvena džamija u Priluku: Prirodna graditeljska cjelina proglašena je nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine 2013. godine. Džamija je jedna od 4 preostale drvene džamije u Bosni i Hercegovini. Izgrađena je 1735/6. godine.

Stara džamija Šerići; U džamijskom dnevniku je navedeno da su džamiju u Šerićima gradili Italijani, braća Ivan i Pepi Piccoloti, iz Breza kod Kiseljaka. Inicijator i organizator gradnje džamije je bio Hafiz Salih Kamberović. Gradnja džamije je započeta 1926. godine, a završena 1928. godine.

Osnovna škola "Đurđevik: Najstarija obrazovna ustanova na području Grada Živinice. Počela je sa radom 1910/1911. školske godine kao četverorazredna osnovna škola. Zgradu škole, koja je sačuvana do danas sagradila je Austrougarska monarhija. Prvi učitelj u školi bio je Smail Divanefendić. Osnovna škola "Đurđevik" danas je moderna škola, opremljena modernim tehničkim i drugim sredstvima za izvođenje nastave.

Kulturno-historijski resursi: turbe u Suhoj, muslimansko mezarje Čardak u Kuljanu, džamija u Đurđeviku, džamija u Bašigovcima, džamija u Gornjoj Lukavici, kapela svetog Ante Padovanskog u Živicama, srednjovjekovni nadgrobni spomenik Mramor (Molitvište) Brnjica, srednjovjekovno groblje Omarak (Brnjica), srednjovjekovna nekropola Djedina, srednjovjekovna nekropola Mramorje Zukići, rimsko utvrđenje i srednjovjekovna nekropola stećaka Gradina Đurđevik, srednjovjekovni nadgrobni spomenici Vrpolje u Đurđeviku, srednjovjekovna nekropola Trijebnik (Kladovi) u Đurđeviku, srednjovjekovna nekropola Stupa u Đurđeviku, srednjovjekovno groblje Oborak u Đurđeviku, srednjovjekovno groblje Petarac u Donjoj Višći, srednjovjekovni nadgrobni spomenici u Donjoj Višći, srednjovjekovna nekropola Repuh u Tupkoviću, srednjovjekovna nekropola Mramorci u Lukavici te kuća Zvonkovića.

2.6. Portfolio turističkih proizvoda Tuzlanskog kantona

2.6.1. Definicija i metode kreiranja turističkog proizvoda

Savremeni turizam predstavlja kompleksan fenomen koji je usko vezan za prostor i kretanje u istom, pri čemu stvara čitav niz međusobno povezanih odnosa i uticaja, između turista i pružalaca usluga, a istovremeno ima i šire **ekonomske, društvene, tehnološke i ekološke posljedice po prostor** i sve aktere koji žive i posluju u tom prostoru.

Turizam predstavlja sistem koji je tržišno određen, koji je pod snažnim uticajem tehnološkog razvoja, a karakterišu ga izraženo tržišno segmentiranje, specifičnosti menadžmenta i distribucije različitih oblika turizma, turističkih proizvoda i turističkog prometa. Turizam je baziran na turističkoj ponudi i potražnji.

Turistička ponuda, kreirana za potrebe pojedinih tržišnih segmenata, ima svoje unikatne vrijednosti koje se mogu valorizovati kroz turistička kretanja, odnosno turističke proizvode. Kroz turistički proizvod, turističke destinacije moraju istaći autentičnost, unikatnost, lokalne specifičnosti i niz drugih bitnih faktora. Turistička ponuda može biti:

- osnovna (smještajni objekti, objekti za prehranu i točenje pića, objekti za zabavu i rekreaciju),
- komplementarna (dio ponude kojom se nadopunjuje osnovna turistička ponuda – jeftiniji oblici smještajnih kapaciteta – kampovi, odmarališta, privatna kućanstva),
- kompleksna (sveukupna turistička ponuda nekog odredišta).

Turistička ponuda dio je turističkoga tržišta na kojem se turistima nude i prodaju robe i usluge, kojima oni zadovoljavaju svoje turističke potrebe, a obuhvata tri osnovne skupine elemenata:

- Privlačne ili atraktivne (prirodna i antropogena dobra o kojima ovisi turistička kvaliteta prostora, stepen njegove privlačnosti i mogućnost turističke valorizacije);
- Saobraćajne ili komunikacijske (prevozna sredstva i infrastruktura koja služi povezivanju turističke destinacije s potencijalnim tržištima) i
- Prihvatne ili receptivne elemente (mjerilo turističke razvijenosti – hotelijerstvo, restauraterstvo i svi drugi objekti i službe koji posredno služe turistima).

Turističko tržište djeluje interakcijom ponude i potražnje na određenom prostoru i u određenom vremenu. Turistička tržišta međusobno se razlikuju po resursima na kojima temelje vlastitu ponudu, sezonskim obilježjima, motivima potražnje, itd.

Turistička potražnja predstavlja količinu roba i usluga koju su turisti spremni kupiti u određenom vremenu i pod određenim uvjetima. Također, predstavlja ukupan broj osoba koje sudjeluju u turističkim kretanjima ili žele se uključiti u turistička kretanja kako bi se koristile različitim turističkim uslugama, proizvodima, u mjestima izvan sredine u kojoj žive i/ili rade.

Turistički proizvod je objekt ili sredstvo razmjene ili prodaje na turističkom tržištu. On suštinski predstavlja najvažniji element turističkog tržišta jer sve poslovne aktivnosti u turizmu bez njegova postojanja ne bi imale nikakvu svrhu, kao ni funkciju.

Turistički proizvod kao objekt razmjene na turističkom tržištu mogu biti usluge prijevoza, smještaja i prehrane, preko brojnih drugih pojedinih aktivnosti. Sveukupnost onoga što se nudi na turističkom

tržištu i što predstavlja objekt razmjene između turističke ponude i potražnje može se generalno klasificirati na sljedeći način (Senečić, Grgona, 2006):

- Proizvodi namijenjeni tržištu široke potrošnje – podmirenje standardnih potreba stanovnika, a kupuju ih i turisti (hrana i piće, komunalne usluge, zdravstvene usluge i slično);
- Proizvodi i usluge standardnog proizvodnog programa – prilagođeni su potrebama turista (suveniri, sportski rekviziti i slično);
- Proizvodi namijenjeni isključivo turistima u nekoj turističkoj destinaciji – čine osnovu proizvodnih programa uslužnih i proizvodnih subjekata (turističke agencije, ugostiteljski i slični objekti te drugo).

Najveći udio turističke potrošnje ostvaruje se u okviru treće skupine proizvoda, koji se nude i prodaju na turističkom tržištu, koji pojedinačno ne čine turistički proizvod, već njegov sastavni dio, odnosno komponente.

Razvoj turističkog proizvoda destinacije podrazumijeva angažovanje svih podsistema destinacije s ciljem postizanja zakonitosti ciklus – reciklus. Turistički proizvod destinacije je složen jer mora zadovoljiti različite potrebe gosta u posjeti destinaciji. Prostorna distribucija pojedinačnih uvjeta i turističkih motiva određuje njihovu zajedničku vrijednost. Ovisno o elementima turističkih atraktivnosti stvaraju se među njima različiti odnosi u prostoru. To sve pripada širem, turistički atraktivnom prostoru, u koji su inkorporirani nepromjenjivi elementi, koji stvaraju različite mogućnosti turističkog djelovanja. Rezultat je prostorna, turistički atraktivna cjelina, koja se može uobličiti kao turistički lokalitet (destinacija), turističko mjesto (destinacija), turistička regija (destinacija), turistička država (destinacija).

Ono što je u ekonomskoj teoriji i praksi najbliže definiciji turističkog proizvoda je turistički aranžman. Turistički aranžman je kompleksan pojam, za koji je teško pronaći sveobuhvatnu definiciju, a koja uključuje sve njegove sastavnice i specifičnosti. Ukratko, turistički aranžman je integrirani proizvod destinacije, a predstavlja skup komplementarnih usluga namijenjenih zadovoljenju turističkih potreba, odnosno turista kao kupaca ili potrošača. Osnovne komponente turističkog aranžmana su putovanje, usluga smještaja, prehrane te kulturne, rekreativne i druge usluge koje turistička agencija nudi po jedinstvenoj cijeni. Ipak, ni ovaj pristup definisanja turističkog proizvoda nije sasvim cjelovit. Naime, turisti i u okviru turističkih aranžmana kupuju dodatne usluge i proizvode za vrijeme njegova konzumiranja, a koje se nalaze izvan njega (časopisi, odjeća i slično). Slijedom navedenog, turistički proizvod mogao bi se sagledati kao sveukupni rezultat turističke potrošnje ili sveukupnost proizvoda i usluga koje su generirale ukupnu turističku potrošnju. Prema tome turistički proizvod je zbir različitih pogodnosti, usluga i dobara koje zajednički služe zadovoljavanju turističkih potreba pojedinaca i skupina turističkih korisnika.

Glavni elementi izbora destinacije su opća slika i predodžba koju na tržištu potražnje ima destinacija. Ista destinacija može da ima drugačiju predodžbu atraktivnosti kod različitih skupina potrošača, turista, pa izborom destinacije obavezno se određuje i segment tržišta kojem se obraća. Izabrana odredišta moraju odgovarati željama i potrebama potencijalnih korisnika. Turistički aranžman zahtijeva i vremensku usklađenost usluga koje uključuje pa je potrebno buduću itinerar kako bi se u kreiranju aranžmana detaljno utvrdio slijed i razmak između pojedinih usluga.

Turistički proizvod, kao konačni rezultat rada i napora turističke ponude, a s druge strane kao rezultat trenutnog raspoloženja, želja i potreba turističkih korisnika ističe se sljedećim obilježjima:

- Uslužni i fizički karakter – sačinjavaju ga usluge, ali i fizički proizvodi, kao što su hrana, piće, suveniri,
- Nemogućnost skladištenja – neprodane turističke usluge ne mogu se uskladištiti kao fizički proizvodi,
- Nemogućnost probe i zamjene, neopipljivost – uslijed statičnosti turističke ponude i dislociranosti od turističke potražnje, turistički proizvod nije moguće probati i zamijeniti ukoliko ne zadovoljava potrebe i želje korisnika,
- Potraživanje interakcije korisnika,
- Nepredvidivost – npr. nečekivano vrijeme u turističkoj destinaciji, iznenadne nesreće i prirodne katastrofe te slično,
- Sezonski karakter – vrlo često je riječ o sezonskom karakteru kao na primjer kod skijališnog ili kupališnog turizma i pripadajućih proizvoda,
- Senzibilnost – kvalitet i provodivost turističkog proizvoda ovisi o nizu faktora – vremenske prilike, sigurnost, ratna zbivanja i slično,
- Neponovljivost – turistički proizvod nikada ne može biti jednak, čak i kada uključuje istu vrstu smještaja, prehrane i ostalih elemenata jer ovisi i o trenutnom raspoloženju turista. Sukladno navedenome, moguće je potvrditi kompleksnost i multidimenzionalnost istog, a jednako tako ukazati na karakter sistema. Upravo taj pristup smatra se optimalnim u suvremeno doba.

Turistički proizvod se, načelno, može formirati na dva do tri načina, ovisno o njegovoj pojavnosti, pa tako može biti: integrirani, osnovni (elementarni) i jednostavni. Za uspješno formiranje turističkog proizvoda presudno je postojanje, ali i kvalitetno prepoznavanje i valoriziranje, prirodnih i kulturnih motiva i resursa. Svi navedeni elementi se poimaju kao komponente integriranog turističkog proizvoda, odnosno definše se kao sveukupnost pojedinih objekata razmjene na turističkom tržištu koje turist, za vrijeme boravka u turističkoj destinaciji, potražuje na cjelovit način, zadovoljavajući svoje kompleksne želje i potrebe.

Formiranje integriranog turističkog proizvoda, u savremeno doba, temelji se na uspostavljanju odnosa između svih sudionika na predmetnom tržištu i stvaranju njihova odnosa spram turističkog resursa. Integrirani turistički proizvod podrazumijeva ujedinjavanje nekoliko proizvoda ili oblika turizma od strane subjekata turističke ponude. Odabirom elemenata turističkog proizvoda ne okončava se postupak formiranju istoga. Turistički proizvod mora imati i ostale elemente, kao što su cijena, komunikacija, način distribucije i slično. Time se zapravo formiranje istoga predočava kroz politiku turističkog proizvoda.

Kao proizvod se može uzeti u obzir manji broj komplementarnih usluga koje imaju karakter finalnog proizvoda te tako dobijamo elementarni ili osnovni turistički proizvod, a pojedinačne usluge koja se pojavljuje u turističkoj potrošnji kreiraju jednostavni turistički proizvod. Kod jednostavnog turističkog proizvoda dolazi do oplemenjivanja ponude dopunjavanjem jednostavnim proizvodima, dijelovima proizvoda ili oblika turizma.

Turističku destinaciju, koja se tretira kao turistički proizvod, potrebno je planirati, plasirati i promovirati. Pri tome, sve ove aktivnosti, kao i cjelokupan proces direktno su determinisani obilježjima turističke potražnje, što implicira ulogu savremenih turista. Vrlo je značajno da turistička destinacija, ali i turistički proizvodi u obzir uzimaju turiste, odnosno nositelje turističke potražnje, a

da se pri tome cjelovito razumije način na koji turisti stiču dojam ili turistički doživljaj pri konzumiranju istih. Na taj način, između ostaloga, gradi se i turistička prepoznatljivost destinacije.

Današnje turističko tržište je vrlo segmentirano, diferencirano i specifično. Ono samom pojavnošću određuje turističku ponudu, odnosno obilježja i brojnost te raznovrsnost turističkih proizvoda. Od zadovoljstva turista, njihovu stečenom iskustvu i turističkom doživljaju ovisit će ponašanje ostalih turista. Prema tome, može se istaći da se uloga turista u ovome području očituje kroz njihove motive, želje, potrebe i interese, način percepcije turističke destinacije, odluku o odabiru iste, razmatranjima turističke vrijednosti, stvaranju vlastite percepcije i odluke. Shodno navedenom, oni izravno utiču na životni ciklus turističkog proizvoda i same destinacije. Kada je u pitanju savremena turistička tražnja ona ima jasno izražene specifičnosti i karakteristike. Među njima se izdvajaju:

- izražena želja turista za autentičnošću,
- izražen zahtjev turiste za iskustvom u lokalnom okruženju i
- izraženu tražnju turiste za uvažavanjem domaćina.

U identifikaciji karakteristika savremenih turista, pa i turističkog tržišta Tuzlanskog kantona, pažnju treba posvetiti **“novim turistima”** koje karakteriše spontano ponašanje, promjene u načinu izbora putovanja, iskustvo u putovanjima, izražena potreba za avanturom i zabavom, fokusiranost na kvalitet ukupnog iskustva, želja za upravljanjem slobodnim vremenom i preuzimanjem rizika i dr.

2.6.2. Ekološki i ekonomski održiv razvoj specifičnih oblika turizma

Perspektiva razvoja međunarodnog turizma u svjetskim okvirima (prema UNWTO), je rastući uticaj novih destinacija u regionima koji se razvijaju, i djelovanje procesa globalizacije i novonastalih tehnologija, kao i rast konkurentnosti kroz snižavanje cijena turističkih usluga i proizvoda. Kraj prošlog i početak ovog vijeka su pokazali koliko je turizam **osjetljiv i ranjiv** u kriznim situacijama, ali je i prilagodljiv i elastičan. Globalizacija, koja je prouzročila značajne društveno-ekonomske promjene, i razvoj informaciono-komunikacijskih tehnologija, promijenili su turističko tržište, te generisali promjene u ponašanju potrošača, prvenstveno u sektoru sekundarnih potreba. Turisti mijenjaju svoje navike što se naročito ogleda u smanjenju masovnog turizma, potrazi za novim turističkim proizvodom, rastu tražnje za specifičnim proizvodima i stvaranju posebnih oblika turizma.

Svjetska turistička organizacija održivi turizam definira kao upravljanje resursima **ostvarujući ekonomske, socijalne i estetske potrebe** tako da se poštuju kulturološki integritet, osnovni ekološki procesi, biološka raznolikost i sistemi na kojima se temelji život, stvara dobrobit i blagostanje cjelokupnom društvu, uzimajući u obzir potrebe i turista i njihovih domaćina. Održivi razvoj turizma podrazumijeva:

- Optimalno korištenje prirodnih resursa uz očuvanje ekoloških procesa, prirodne baštine i biološke raznolikosti,
- Poštivanje društvenih i kulturnih vrijednosti zajednice, te očuvanje kulturne baštine i tradicionalnih vrijednosti uz međukulturalno razumijevanje i toleranciju.

Dugoročno planiranje za unaprjeđenje privrednih prilika i ublažavanje siromaštva uz konstantan doprinos socijalnim prilikama unutar zajednice. Ekološki aspekti održivog turizma su:

- Racionalno raspolaganje energijom (voda, električna energija ...),

- Recikliranje,
- Izgrađena ekološka politika.

Ekonomski aspekti održivog turizma podrazumijevaju:

- Ulaganje u područja, odnosno vraćanje dijela profita zajednici u svrhu zaštite kulturnih i prirodnih dobara,
- Zapošljavanje lokalnog stanovništva i samozapošljavanje,
- Trgovina sa lokalnim proizvođačima.,
- Društveni aspekti održivog turizma,
- Preporuke gostima gdje da kupuju lokalne proizvode,
- Podržavanje rada lokalnih udruženja koje doprinose zaštiti prirodne i kulturne baštine i socijalnoj osviještenosti.

MAACRI

2.6.3. Vrste turizma u Tuzlanskom kantonu

U identifikaciji i klasifikaciji oblika i vrsta turizma, za kreiranje turističkog proizvoda područja Tuzlanskog kantona može se primjeniti nekoliko pristupa. Prvi pristup (prva klasifikacija) oblika turizma bazira se na pristupu prema kome se oblici mogu podijeliti na konvencionalni ili masovni turizam i nove forme turizma. U konvencionalne oblike ubrajaju se zimski i ljetnji turizam, odnosno masovna turistička kretanja za koje Tuzlanski kanton ne posjeduje motive, resurse i kapacitete.

Kanton razvoj turističkih proizvoda može bazirati na novim formama turizma, odnosno tematskim ili specifičnim vidovima turizma. To su odmori gdje se putovanje, dolasci, realizuju svim vidovima saobraćaja, putujući avionom, autobusom, privatnim automobilom, u cilju razgledanja prirodnih i kulturnih atrakcija. Kratke posjete gradovima ili turističkim lokalitetima i mjestima pa i u Tuzlanskom kantonu pokazuju tendenciju rasta u proteklih nekoliko godina. To je rezultat svjetskog trenda da turistička putovanja u toku godine budu češća i kraća. Specifični vidovi turizma ili tematski turizam nastaju kao individualna želja čovjeka za autentičnim doživljajem tokom odmora i putovanja. Definisane tih novih pravaca u savremenom turizmu podrazumijeva poznavanje cijelog kompleksa fenomena čija je glavna karakteristika fleksibilnost, tržišna segmentacija i unapređenje tehnološki podržanog menadžmenta i distribucije.

Drugi pristup, podesniji za područje Tuzlanskog kantona, u podjeli i klasifikaciji posebnih oblika turizma se bazira na prostoru u kome se odvijaju turistička kretanja i koji raspolaže resursima potrebnim za razvoj pojedinih oblika, ali i na turistima koji su usmjereni ka zadovoljenju određenih specifičnih potreba u okviru takvih prostora. Dakle, po ovom pristupu, ali i po prethodno iznijetim karakteristikama posebnih oblika turizma, prostor i potrebe su dvije osnovne determinante posebnih oblika turizma. Na osnovu karakteristika prostora i turističkih potreba može se izvršiti detaljna klasifikacija i u okviru nje izdvajamo nekoliko osnovnih oblika kretanja koji su usmjereni ka okruženju, kulturi, događajima Tuzlanskog kantona.

U okviru novih formi kao podforme se navode alternativni i posebni oblici turizma. Njih karakteriše odgovoran odnos turista i razvoj baziran na principima održivog razvoja. Ne treba izdvajati takozvane alternativne oblike turizma iz posebnih oblika turizma jer su navedeni oblici po svim svojim karakteristikama dio posebnih oblika turizma.

Da bi dobili turistički proizvod analiziraju se prirodni i kulturni turistički motivi i resursi Kantona. Turistički motivi su atraktivne pojave i predmeti u društvu i prirodi, koji će turiste podsticati na turistička kretanja i time zadovoljiti njihovu kulturnu i rekreativnu potrebu. Motivi koje prepoznamo kao turističke imaju svoje atraktivne atribute. Atraktivni atributi su osobine motiva kojima se zadovoljava turistička potreba, kao što su:

- rekreativni atributi,
- kuriozitetni atributi,
- znameniti atributi i
- estetski atributi.

Rekreativni atributi više utiču na fiziološke funkcije. Ostali više utiču na psihičke funkcije čovjeka. Rekreativni atributi su karakteristični po tome što preko određenih agenasa (voda, vazduh, svjetlost) pozitivno deluju na fiziološke funkcije čoveka. Kuriozitetni atributi se odnose na privlačnost rijetkosti i vrijednosti raznih predmeta, objekata, pojava. Znameniti atributi su pojave, mjesta ili predmeti od

značajne istorijske, političke ili kulturne važnosti. Estetski atributi su vezani za harmoniju oblika, boja i tonova, kao što to imaju prirodni pejzaži ili neka umetnička ostvarenja i manifestacije.

Prema stepenu aktiviranosti prirodni i kluturni turistički motivi Tuzlanskog kantona se mogu klasifikavati kao:

- Aktivirani motivi,
- Afirmisani motivi ,
- Potencijalni motivi.

Prema stepenu atraktivnog i dejstva turističke motive Kantona posmatramo kao:

- Samostalne (motiv može samostalno da djeluje na turističku posjetu),
- Kompleksne (više atraktivnih motiva djeluje na turističku posjetu),
- Komplementarne (upotpunju atraktivnost samostalnog motiva ili drugih motiva destinacije),
- Potencijalne (u analizu se uključuju i motivi koji imaju potencijal razvoja nekog oblika turizma i turističkog prometa, potrebno je otkloniti limitirajuće faktore).

Analizirane su i tri grupe faktora koje utiču na aktivnosti segmenata unutar prepoznatih i potencijalnih oblika turizma:

- Geografska lokacija segmenta,
- Smještaj, transport, događaji, registovana turistička kretanja i
- Afinitet segmenata, odnosno, interes turističkog tržišta.

Broj alternativnih, specifičnih ili posebnih formi turizma je neograničen, a zavisi, prvenstveno od geografske lokacije destinacije, smještajnih kapaciteta u destinaciji, saobraćajne povezanosti, odnosno transporta i afiniteta turista. Koliko će Tuzlanski kanton, kao destinacija, imati razvijenih formi turizma zavisi i od kadra, jer prethodne analize i kasifikacije nam govore da nijedna od njih nije konačna, odnosno da sa razvojem tražnje i ponude, kao i njihovih međusobnih odnosa na tržištu posebnih oblika turizma, i da može i mora doći do dalje segmentacije recentnih, pojave novih formi i podformi i potencijalnih koje destinacija i tržište još nije ni percipiralo. Na taj način dobijamo pojavne oblike i turističke proizvode Tuzlanskog kantona kao turističke destinacije.

Turistički proizvod Tuzlanskog kantona kreira se na osnovu turističkih atrakcija, odnosno osnovnih obilježja i percepcija ili obilježja prepoznatljivosti, percepcije prostora, stepena turističke valorizacije i razvojnih potencijala (vidjeti tabelu koja slijedi).

Tabela 11. Vrste turizma u Tuzlanskom kantonu

ANALIZA I SISTEMATIZACIJA TURISTIČKIH OBLIKA I PROIZVODA TUZLANSKOG KANTONA - PREGLED PO GRADOVIMA I OPĆINAMA													
Turistički motivi i oblici Tuzlanskog kantona	Gradačac	Doboj-Istok	Gračanica	Srebrenik	Čelić	Lukavac	Tuzla	Kalesija	Sapna	Teočak	Živinice	Banovići	Kladanj
Seoski turizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Agroturizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Gastronomski turizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Eko turizam i geoturizam (posjeta impresivnim geolokalitetima)	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Planinski i zimski (skijališni) turizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Banjski, zdravstveni (medicinski, dentalni, wellness) i kupališni turizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Lovni (lovačka etika) i ribolovni turizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Izletnički turizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Avanturistički i outdoor turizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Vjerski i religijski turizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Genealoški (turisti posjećuju zemlje iz kojih potiču)	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Sportsko-rekreativni turizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Urbani turizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Poslovni turizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Kongresni turizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Manifestacijski turizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Kulturni i kulturno-historijski turizam (muzeji, galerije, tvrđave i dr.)	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Industrijski turizam (posjeta industrijskih postrojenja npr. pivara, solana)	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Obrazovni turizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Ekskurzijski turizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Shopping turizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Tranzitni turizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Boravišni turizam	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
Samostalni turistički motivi velike atraktivnosti (motiv samostalno djeluje na turističku posjetu) - razvijeni (dominantni) oblici turizma													
Kompleksni - komplementarni motivi i oblici turizma srednje atraktivnosti - više atraktivnih motiva djeluje na turističku posjetu ili upotunju atraktivnost samostalnog motiva ili drugih motiva destinacije.													
Potencijalni turistički motivi i oblici turizma													

Dominantne vrste turizma

Područje Tuzlanskog kantona raspolaže raznovrsnim resursima, na čemu je izrastao širok dijapazon industrijske proizvodnje. Poljoprivredne površine zauzimaju 49% područja Tuzlanskog kantona, što je preko jedne trećine ukupnih poljoprivrednih površina Federacije Bosne i Hercegovine. Pod šumama je oko 133.000 hektara, najviše, na područjima općina: Kladanj, Živinice i Banovići. Najznačajniji vodotoci su rijeke Spreča, Tinja i Drinjača, najvažniji vodni resurs je Modračko jezero. Područje Kantona je poznato je i po toplicama sa prirodnim termalnim i mineralnim vodama i izvorima, koje pružaju mogućnost rehabilitacije. Sjeverni dio Kantona poznat je kao voćarski kraj, a cijeli prostor je tradicionalno bogat manifestacijama zasnovanim na kulturi i kulturnom naslijeđu. Dominantni oblici turizma kantona, shodno ranijim analizama su: seoski turizam, agroturizam, urbani (gradski) turizam, gastronomski turizam, eko turizam i geoturizam, (posjeta impresivnim geolokalitetima), banjski, zdravstveni (medicinski, dentalni, wellness) i kupališni turizam, sportsko-rekreativni turizam, poslovni turizam, manifestacijski turizam te kulturni i kulturno-historijski turizam.

Ostale vrste turizma

Shodno prirodnim i kulturnim karakteristikama Kantona prepoznati su turistički potencijali i mogućnost razvoja i brojnih drugih turističkih oblika koji bi, komplementarno, činili turistički proizvod općine ili Kantona kao destinacije. Kompleksni i komplementarni motivi i oblici turizma Tuzlanskog kantona vrednovani kao motivi srednje atraktivnosti su: planinski i zimski (skijališni) turizam, lovni i ribolovni turizam, izletnički turizam, avanturistički i outdoor turizam, genealoški turizam, zatim vjerski, urbani, kongresni, industrijski, obrazovni, ekskurzijski, shopping i tranzitni turizam, te boravišni shodno smještajnim kapacitetima Kantona, odnosno općina i gradova. Turistički proizvod se kreira na način da više atraktivnih motiva djeluje na turističku posjetu ili pojedinačno upotpunju atraktivnost samostalnog motiva ili drugih motiva destinacije.

2.6.4. Oblici turizma u Tuzlanskom kantonu

Samostalni (dominantni) oblici turizma

Turistički potencijali Tuzlanskog kantona vezani su za ruralna područja i ruralni turizam. Sve općine Tuzlanskog kantona imaju, barem potencijal, razvoja turizma i turističkih proizvoda vezanih za seoska područja i područja očuvane prirodne sredine. Primarni turistički oblik u ruralnim područjima vezan je za agroturizam i gastro-turizam. Sekundarni turistički oblik u ruralnim područjima se može vezati za rekreativni turizam (razni oblici aktivnosti u prirodi) do turizma kulturne baštine (razni oblici, manifestacije, priredbe i drugo)

Ruralno područje, odnosno sela se mogu uspješno pozicionirati u ovome segmentu turističke ponude, s naglaskom na prirodnim i kulturnim atrakcijama područja koja predstavljaju njegovu autentičnost. Pri oblikovanju ponude trebamo znati kome smo što namijenili, koju potrebu stvarno zadovoljavamo. Zbog toga je osim same ponude ruralnog turizma potrebno segmentirati i tržište interesenata iste. Segmentiranjem i izborom adekvatnih ciljanih grupa, mogu se postići sljedeće koristi:

- povećati tržišni udio i prihode
- lakše pratiti zajedničku viziju ruralnog turizma područja,
- odrediti jasne prioritete pri razvrstavanju i uključivanju resursa područja,
- razvijati dugoročne odnose razmjene s najprikladnijim segmentima turista,

- stvoriti održivu autentičnu i konkurentnu prednost područja.

Ruralno područje privlači različite profile turista s obzirom na to kako oni percipiraju destinaciju i turističko iskustvom boravka u njoj, te kako se s njom identificiraju. Stoga postupkom segmentacije tražimo ruralne turiste koji odgovaraju identitetu našeg ruralnog područja. Pri tome pratimo turiste s visokom naobrazbom, koji su ekološki osviješteni i imaju razvijen adekvatan (emotivni) odnos prema ruralnom okolišu. Naime, takvi turisti za ruralnu destinaciju predstavljaju održivu prednost, budući da motiviraju ponuđače turističkih proizvoda u stalnu brigu za okoliš, praćenje trendova i poboljšanje kvalitete turističkih i popratnih usluga. U okviru navedenih uslova potrebno je klasične geografske i demografske segmentacijske kriterije kombinovati s drugim kriterijima, kao što su motivi, vrijednosti, stil života i ponašanje. Tržište ruralnog turizma su turisti koji traže:

- isključenje iz urbanog života,
- boravak zajedno s obitelji,
- fizičku aktivnost u prirodi,

ali i žele i:

- upoznati drugu kulturu,
- upoznati zanimljive ljude,
- upoznati mjesta svog porijekla i drugo.

S obzirom da je i genealoški oblik turizma prepoznat kao potencijal Tuzlanskog kantona, kao prostora velike stope iseljavanja stanovništva, može se zaključiti da je tržište sklono turističkim proizvodima vezanim za ruralna područja izuzetno široko. Turističko tržište su obiteljski turisti ili društveni turisti koji na selo dolaze u društvu, s prijateljima, obično su to mlađi odrasli, žele puno događaja, interesiraju ih aktivnosti u prirodi, lokalni događaji, kontakt s lokalnim stanovništvom i sustvaralaštvo, žele doživjeti nešto drugačije. Turističko tržište su i turisti u dobi od ranih do kasnih srednjih godina koji selo posjete u paru, žele pobjeći od svoje radne rutine, gradskog života, životnih promjena, vole svoju privatnost, udobnost, lijepi okoliš, uživaju u miru i prirodi, u dobrom lokalnom kulinarstvu, kulturi, kupuju lokalne proizvode, ne vole programirani raspored aktivnosti, te već napomenuto tražitelji kulturnih korijena, odnosno turisti koji posjećuju ruralno područje otkuda potiču oni ili njihovi preci. Primarno tržište ruralnog turizma Tuzlanskog kantona su:

- više obrazovani i zaposleni,
- turisti koje zanimaju aktivnosti u prirodi,
- turisti koji dolaze vlastitim prijevoznim sredstvom i borave unutar regije,
- traže autentičnu prirodu i kulturno naslijeđe,
- traže pozitivne učinke na zdravlje.

Šire posmatrano to mogu biti i:

- tražitelji autentike
- promatrači prirode
- kulturni turisti

- turisti oduševljeni starinama
- gurmani
- eko-turisti
- biciklisti i ljubitelji adrenalina
- planinari i drugi.

Kao podforma ruralnog turizma javlja se agroturizam. To je vrsta turizma u kojem domaćini nudi boravak na vlastitom poljoprivrednom objektu (farmi) te posjetitelju omogućuju sudjelovanje u svim poslovima: briga o životinjama i biljkama, sadnja, berba i žetva hrane koja se specifična za to područje (voće, povrće, kukuruz, pšenica, ovisno o području). Analizirajući prirodne i kulturne potencijale Tuzlanskog kantona agroturizam je jedan od primarnih oblika turizma i ključan je u kreiranju turističkog proizvoda Kantona. Agroturizam je, analizama, kao samostalan, dominantan, oblik turizma prepoznat u općinama Gradačac, Čelić i Kladanj, dok je u drugim općinama to oblik turizma koji uz druge atraktivne motive može djelovati na turističku posjetu.

Urbani ili gradski turizam uključuje sve oblike i usluge koje se odvijaju u urbanim sredinama. Motivi ove vrste turizma mogu se povezati s velikom željom za putovanjem i interesom za upoznavanjem destinacije, njezine povijesti, običaja, načina života, umjetnosti, baštine i slično. Sve navedeno moglo bi se nazvati kulturnim turizmom koji je i glavni oslonac razvoju urbanog turizma. Smatra se da urbani turizam uključuje slijedeće aktivnosti turista: razgledavanje, posjeta muzejima i galerijama, odlazak u pozorišta, na koncerte i zabave, posjeta iz obrazovnih razloga, shopping, festivale i događaje, konferencije, kongrese i poslovne sastanke, posjete restoranima, barovima i noćnim klubovima te posjete obitelji i prijateljima. Gradski turizam je na području Tuzlanskog kantona razvijen u gradu Tuzla kao samostalni turistički motiv sa tendencijom razvoja u drugim gradovima kantona, ali nisu zanemarivi niti kapaciteti Gradačca i Gračanice.

Samostalnost djelovanja pokazuje i gastroturizam, a indirektno je vezan za ruralna područja Kantona. Najveću mogućnost ponude ipak ima grad Tuzla, dok druga područja, lokalne zajednice, imaju karakter komplementarnosti ili potencijala. Gastronomski turizam podrazumijeva posjetu destinaciji čiji je primarni cilj da zadovolji lično interesovanje za etničku, nacionalnu ili regionalnu gastronomiju. To uključuje konzumiranje hrane i pića, učenje o pripremi jela, kupovinu proizvoda u vezi sa hranom i pohađanje kurseva kuhanja. Iako, neki autori gastronomski turizam izdvajaju i kao vid ruralnog turizma u Tuzlanskom kantonu ga posmatramo i kao vrsta kulturnog turizma budući da kuhinja i recepti predstavljanju proizvode lokalne kulture, a načini pripreme hrane spadaju pod nematerijalnu kulturnu baštinu.

Eko turizam i geoturizam je odgovorno putovanje u prirodna područja koje uključuje zaštitu i brigu o okolišu, održivi razvoj lokalne zajednice te interpretaciju okoliša i edukaciju. Kanton ima potencijale razvoja ovog tipa turizma naročito na područjima koji imaju poseban vid zaštite kao što je zaštićeni pejzaž „Konjuh“, a turističko tržište predstavljaju (UNWTO) obrazovaniji, iskusniji, imućniji, s iskustvom u putovanjima ekološki osviješteni turisti. Veliki potencijal predstavlja i geoturizam. Ovaj je oblik prirodnog turizma usmjeren na geologiju i prirodni krajolik, te zaštićena područja. Promovira turističku posjetu geolokalitetima, geoparkovima i zaštitu georaznočnosti, kao i razumijevanje geonauka kroz edukaciju. To se postiže posjetama pojedinaca ili grupa geološkim zanimljivostima, upotrebom geostaza i panoramskih tački, grupnim obilascima, obilaskom centara za posjetitelje pojedinih geolokaliteta.

Banjski turizam obuhvata banje kao mjesta koja se odlikuju izraženim zdravstveno-rekreativnim funkcijama usljed bogatstva prirodnim elementima (termomineralni izvori, plemeniti gasovi, klimatski elementi, vegetacija, čist zrak). Prethodne analize ukazuju da Tuzla i Gradačac ovaj oblik turizma, uz kupališni, imaju kao veoma razvijen, dominantan oblik od kojek počinje kreiranje turističkog aranžmana.

Zdravstveni i wellness turisti putuju da bi revitalizovali tijelo i um (smanjenje težine, fitnes, antistres, itd.), da bi se relaksirali (masaže, posebni tretmani), ili obavili specijalizovane operacije. Dakle, ljudi ne treba da budu bolesni da bi se opredjelili za zdravstveni i wellness turizam već je njihov motiv poboljšanje i preventiva svog ukupnog zdravlja. Dentalni turisti putuju u inozemstvo zbog niže cijene, kao i zbog kvalitetnije i dostupnije usluge stomatologa. Skoro svi i gradovi i općine imaju kapacitet razvoja ovog oblika turizma

Sportski, prvenstveno rekreacijski turizam prepoznat je kao oblik velike atraktivnosti na području Tuzlanskog kantona. Rekreativni turizam je masovan i raznovrstan oblik prometa, što je posljedica ubranog tempa urbanizacije koju karakteriše i ovaj prostor. Prilika je u činjenici da se radi o veoma masovnom obliku turizma.

Poslovna kretanja i učesnici u takvim kretanjima su postali značajan segment u turističkim uslugama Tuzlanskog kantona. Problem je što se učesnike poslovnih putovanja izostavlja iz definicija turista i ova kretanja se ne evidentiraju kao turistička. Ipak, ova grupa putnika značajna sredstva troši na turističke sadržaje i usluge i veliki dio svog vremena, u okviru poslovnog putovanja, provodi kao turista. Prilikom definisanja poslovnog turizma treba obratiti pažnju na pojmove poslovni turizam i poslovno putovanje i napraviti razliku između njih. Poslovni turizam je znatno širi pojam i odnosi se na ukupno iskustvo koje poslovni putnik ostvari na svom putovanju, koje traje duže od 24 časa. Poslovne turiste karakteriše veća potrošnja nego turiste u ostalim oblicima turističkih kretanja, popunjavaju „rupe“ na strani turističke ponude, odnosno održavaju veće skupove van glavne turističke sezone i time utiču na povećanje rentabilnosti smještajnih i ostalih kapaciteta u destinaciji.

Poslovni turizam potrebno je posmatrati i razvijati kao visoko kvalitetan i visoko produktivan dio turističke privrede Kantona. Poslovni turizam se odvija tokom cijele godine sa najvećim obimom u proljeće i jesen, ali sa znatnom aktivnošću u zimskim i ljetnjim mjesecima te na taj način obezbjeđuje stabilnost zaposlenima u turizmu. Poslovni turizam je znatno otporniji na ekonomske krize, epidemije i ostale nepogode nego ostali oblici turizma, pa ga treba posmatrati kao dominantni oblik. Poslovni turizam generiše dodatne investicije u destinacije koje tokom svojih poslovnih putovanja obilaze poslovni ljudi, koji mogu da uvide prednosti pojedinih destinacija za sopstvene poslove, a mogu i da djeluju kao besplatni marketing ukoliko pozitivne utiske prenose i svojim poslovnim partnerima i kolegama. U odnosu na masovni turizam poslovni turizam proizvodi manje negativnih efekata po okruženje, a pošto se radi o relativno kompaktnim grupama, moguće ih je brzo uputiti u zadovoljavajuće obrasce ponašanja u interakciji sa okruženjem. Ovdje je ukazano prvenstveno na ekonomske aspekte poslovnog turizma, ali to je u skladu sa interesovanjem istraživača i učesnika na strani ponude i tražnje.

Pored navedenih karakteristika trebalo bi ukazati i na to da poslovni turizam predstavlja i prestiž. Tuzlanski kanton treba da razvija kapacitete poslovnog turizma koji bi im omogućili razvoj ovog oblika turizma radi gradnje imidža i povoljne pozicije na državnom ili regionalnom turističkom tržištu.

Manifestacijski turizam pojavljuje se kao veoma atraktivan oblik turizma na području Tuzlanskog kantona. Ovaj prostor pored prirodnih turističkih resursa, se odlikuje i značajnim kulturno-historijskim naslijeđem koje je, kao odraz višestoljetnog suživota, izgradilo složenu multietničku,

multikonfesionalnu i multikulturalnu sredinu iz čega su proistekle brojne kulturne i privredne manifestacije. Ovakve manifestacije su kroz godine prerasle u veće festivale i sajmove koji danas Kanton čine prepoznatljivom u širem regionu.

Prilika je i činjenica da su sajmovi i festivali, kao brzorastuća turistička ponuda i najbolji promotori, ne samo većih gradova, nego su i osnovni pokretači turističkog razvoja manjih gradskih, ali i seoskih naselja. Mnoga manja poljoprivredna ili prepoznatljiva industrijska i rudarska naselja Kantona su zahvaljujući etnofestivalima, sajmovima i drugim manifestacijama u velikoj mjeri preusmjerila tokove razvoja na turizam i oblikovale imidž kulturne destinacije, od kojih neka imaju i vešedecenijsku, a neka i višestoljetnu tradiciju. Većina tih manifestacija nema klasičan predznak turističkih manifestacija, već se održavaju kao lokalna i regionalna kulturna, istorijska i druga dešavanja, te nemaju snagu da budu primaran motiv za dolazak turista na ovo područje, ne računajući poslovna putovanja, odnosno poslovni turizam.

Kulturni i kulturno-historijski turizam opisuje se kao učenje o drugima i njihovom načinu života. Jedna od humanističkih definicija glasi „kulturni turizam je putovanje zbog ličnog obogaćivanja”, dok ga drugi autori definišu kao potragu za znanjem. Kulturni turizam znači formu turizma koja se odnosi na kulturu, naslijeđe ili umjetnički aspekt destinacije ili iskustva i aktivnosti za turiste, duboke poklonike kulture. U kulturnom turizmu se razlikuju tri tipa kulturnih turista: Kulturom motivisani turisti, kulturom inspirisani turisti i kulturom primamljeni turisti. Treći tip turista je najbrojniji, koji o kulturnim atrakcijama najčešće saznaje tek po dolasku na destinaciju, a što je prilika kulturnog turizma Kantona. Kulturni turizam Kantona je baziran na kulturnom naslijeđu kojeg čine: arheološka nalazišta, djela sa spomeničkim i umjetničkim svojstvima, prostorne kulturno-historijske cjeline (stara gradska jezgra, značajne seoske ambijentalne cjeline, sakralni objekti, etnoparkovi, srednjovjekovni gradovi i utvrđenja), znamenita mjesta i spomen obilježja, folklorno naslijeđe (zgrade narodnog neimarstva, nošnje, stari zanati, muzika, usmena tradicija, kulinarska tradicija (hrana), tradicionalne igre i sportovi), manifestacione vrijednosti (priredbe i festivali, sajmovi kulture, sportske manifestacije tradicionalnih sportova i takmičenja), ustanove kulture (muzeji, galerije, kulturni centri, kinoteke, biblioteke), kulturni pejzaži (vrtovi, parkovi, uređeni pejzaži).

Kompleksni i komplementarni oblici turizma

Oblici turizma prepoznati kao kompleksni ili komplementarni su oni oblici turizma koji ne mogu samostalno uticati na turistički promet shodno potencijalima prostora ili ograničavajućim faktorima. Međutim, njihova vrijednost je velika jer doprinose segmentiranju turističke ponude, jer to je model po kojem se u okviru jedne destinacije pojedini posebni oblici turizma uvode kao faktor budućeg razvoja i uspjeha destinacije, dok se u fazi opadanja tih oblika vrši njihovo prestrukturiranje i uvođenje novih oblika radi ponovnog oživljavanja turističke destinacije. Svi ovi oblici imaju iste ili slične karakteristike bilo da se radi o dominant, atraktivnom obliku turizma destinacije ili obliku srednje atraktivnosti.

Veoma važan oblik, na kojem treba razvijati Kanton kao destinaciju je genealoški turizam ili turizam korijena. To je oblik turizma zasnovan na turističkom tržištu gdje turisti posjećuju zemlje svog porijekla ili porijekla svojih predaka i otkrivaju korijenje svojih rodni stabala kako bi pronašli sebe i povezali se sa svojim. Potencijal predstavlja u zemljama i regijama s velikom stopom iseljavanja, što je karakteristika i područja Tuzlanskog kantona i Bosne i Hercegovine.

Outdoor turizam podrazumijeva skup različitih vrsta turizma posebnih interesa čija je aktivnost uglavnom usmjerena na provođenje slobodnog vremena na otvorenom. Među najpopularnijima se

ističu cikloturizam, pješačenje odnosno hiking te avanturistički oblici turizma poput planinarenja, penjanja i brojnih aktivnosti na vodi.

Avanturistički turizam kao putovanje koje uključuje najmanje dva od sljedeća tri elementa: fizičku aktivnost, prirodno okruženje i dodir s kulturom lokaliteta. Neovisno o ekonomskoj razvijenosti zemlje ili regije, destinacije afirmiraju avanturistički turizam zbog prepoznavanja rasta tržišta, odnosno ekološke, kulturne i ekonomske vrijednosti tog oblika. Avanturističke aktivnosti se mogu podijeliti u dvije kategorije. Prva je SOFT kategorija koja uključuje: arheološka istraživanja, pješačenje (Trekking), promatranje ptica, kampiranje, biciklizam, kajaking, kanuing, lov, podvodni ribolov, planinarenje, jahanje, rafting, istraživačke ekspedicije, ronjenje s bocom, jedrenje i dr. Druga je HARD kategorija koja uključuje: slobodno penjanje (Free Climbing), vožnja brdskim biciklom (Mountainbiking), špiljarenje, penjanje, ronjenje na dah, paragliding, skakanje s užetom (Bungee jumping). Na osnovu prethodnih analiza vidljivo je da na području Tuzlanskog kantona postoje potencijali za razvoj skoro svih nabrojanih oblika avanturističkog turizma.

Kongresni turizam je specifični oblik turizma u kojem glavni motiv putovanja nije odmor, već sudjelovanje pojedinaca na skupovima koji mogu imati različiti karakter. Posjetitelji u okviru kongresnog turizma nisu dokolichari, jer putuju zbog specifične potrebe koja je najčešće vezana za njihovo radno mjesto. Razvoj kongresnog turizma u Tuzlanskom kantonu vezan je za turističku infrastrukturu tako da prednost ima Grad Tuzla sa svojim infrasturkturnim kapacitetima, ali i druge općine koje imaju ove kapacitete kao što je Lukavac ili Gradačac.

Kulturni turizam znači formu turizma koja se odnosi na kulturu, naslijeđe ili umjetnički aspekt destinacije ili iskustva i aktivnosti za turiste, duboke poklonike kulture. Kulturni turizam podrazumeva „prefinjene forme” kulture koje treba da doprinesu unapređenju kulture i razvoja koristeći simbole kao što su: muzeji, galerije, značajne građevine, istorijske kuće, izvođačke umetnosti.

Lovni turizam - ogledaju se specifičnosti kroz izlovljavanje divljači, aktivni odmor i rekreaciju, boravak u zdravom prirodnom okruženju, uživanje u prirodnim ljepotama prostora za lov sa atraktivnim vrstama flore i faune. U Tuzlanskom kantonu lov je organizovan u formiranim lovištima kojima upravljaju lovačka udruženja i ima perspektivu razvoja zasnovanu na ekološkoj održivosti. U zadnje vrijeme izbjegava se izlovljavanje, a lovni turizam se bazira na praćenju, posmatranju, fotografisanju (foto safari), snimanju divljači, s težnjom da se ista što manje uznemirava u svom staništu.

Kao segment lovstva lovni turizam je povezan sa većim brojem privrednih i neprevedenih djelatnosti, a posebno sa šumarstvom, poljoprivredom, vodoprivredom, sportom, obrazovanjem, naukom, kulturom i dr. Lovni turizam ima više dimenzija. To su rekreativna, ekološka, ekonomska, edukativna i kulturna komponenta.

Ribolov ima posebne potencijale zbog velikog broja vještačkih hidroakumulacija. Navjeći potencijal je vezan za Modračko jezero, te jezera Vidara i Hazna u Gradačcu te jezero Snježnica. I druge, manje hidroakumulacije treba prepoznati kao potencijal za razvoj ribolovnog turizma.

U obrazovnom turizmu, glavni motiv je lična želja turista za proširivanjem znanja i aktivnosti koje podrazumjevaju posjete drugim mjestima i zemljama da bi se naučilo o njenoj materijalnoj i duhovnoj kulturi. U takve programe putovanja spadaju razmjena studenata i škole jezika, slikarske kolonije, umjetničke i zanatske radionice, studijska putovanja, učešće na konferencijama, kongresima, virtuelna turistička putovanja. Tuzla, kao univerzitetski grad, ima potencijal održivog obrazovnog turizma, ali i općine Banovići i Kladanj, uslovljeno tradicijom i infrastrukturom i maju potencijal razvoja ovog oblika turizma.

Shopping turizam - Turisti sa svih strana svijeta dolaze na odredište s ciljem kupovanja i trošenja novaca u njihovim maloprodajnim robnim kućama i shopping centrima. Globalna istraživanja pokazuju vrtoglave iznose koje "shopping turisti" potroše prilikom svojih putovanja trošeći više na kupovinu i užitak koji im ona pruža, nego na smještaj i hranu. Najveće kapacitete za razvoj ovog vida sreću se u urbanoj zoni Tuzle, ali i Živinica, Gračanice, Srebrenika i Kalesije uslovljeno povoljnim saobraćajnim položajem.

Vjerski i religijski turizam su putovanja koja se ostvaruju zbog posjeta različitim religioznim centrima, svetim mjestima, spomenicima, lokalitetima, građevinama od kojih mnogi imaju istorijsku i arhitektonsku vrijednost. Turista vjernik je religiozan sa svojim vjerskim stavom nastoji da redovno ispunjava vjerske obaveze. Religijski turista religijska i sveta mjesta i atrakcije posećuje, prije svega iz znatiželje. Većinu religijskih mjesta i objekata obilaze i drugi turisti (kulturni turizam), nezavisno od vjerskih osjećanja, što još više otežava diferencijaciju vjerskog turizma u odnosu na druga turistička kretanja. Religijski turizam nema sezonski karakter, budući da je u ovom slučaju koncentracija turista više vezana za određene datume u vjerskom kalendaru (vjerski praznici) ili za neke posebne događaje.

I hodočasnici su turisti bez obzira na to što posvećuju boravak u destinaciji vjerskim potrebama. Aktivnosti hodočasnika i turista mogu biti slične i podrazumjevaju korišćenje istih usluga (prevoz, smještaj i sl.), pri čemu i hodočasnici mogu praktikovati neke tipične turističke aktivnosti (razgledanje, kupovina suvenira i sl.).

Industrijski turizam (posjeta industrijskih postrojenja) je nova forma turizma. Tuzlanski kanton, kao područje koje karakteriše, rudarska i industrijska prošlost ima ogromne potencijale za razvoj industrijskog turizma. Najveće potencijale ima grad Tuzla (rudnici soli i soni bunari, Muzej solarstva, pivara i dr.) te Banovići (pruga Brčko – Banovići, uskotračna pruga i drugo).

Ekskurzijski turizam ima potencijal razvoja u okviru Tuzlanskog kantona. Podrazumjeva organizaciju jednodnevnih izleta nudeći turističke proizvode pojedinih turističkih lokaliteta, objekata, mjesta ili gradova. Analizirajući motive i potencijale Kantona ekskurzijske posjete je potrebno usmjeriti prema Gradačcu, Srebreniku, Kladrju i Tuzli, ali i ostale općine imaju kapacitete kreiranja aranžmana jednodnevnih pa i višednevnih ekskurzijskih kretanja.

Tranzitni turizam posljednju deceniju bilježi veliki rast i razvoj. Uglavnom ve vezan za magistralne saobraćajnice Kantona, ali u posljednje vrijeme važniju ulogu za ovaj vid turizma ima međunarodni aerodrom „Tuzla“. I urbani turizam ima i tranzitno obilježje jer neki od gradova ili općinskih centara karakteriše povoljan saobraćajni položaj.

Boravišni turizam podrazumijeva boravak u mjestu ili destinaciji duži od 24 sata, ili boravak koji bilježi veći broj noćenja. Za ovaj vid turizma infrastrukturne kapacitete (hoteli, moteli, apartmani) i turističke proizvode, odnosno aranžmane imaju Tuzla i Gradačac te uslovljeno tranzitom kao potencijal se javlja i na prostoru općine Živinice. Boravak je moguć i u privatnim smještajnim kapacitetima sela koje imaju kapacitete razvoja seoskog turizma.

Potencijalni oblici turizma

Perspektivu razvoja turizma na području Tuzlanskog kantona čine i neki oblici koji do sada nisu prepoznati u strateškim dokumentima niti u ponudama ili aranžmanima, a imaju potencijal razvoja pojedinih lokalnih zajednica kantona.

Najveće prirodne pretpostavke imaju sportovi na vodi, odnosno vid nautičkog turizma na vještačkim hidroakumulacijama Kantona. Nautička turistička ponuda uključuje brojne sportove na vodi u kojima

se turisti mogu okušati čak i ako nisu ovisnici o ekstremnim sportskim disciplinama. Oprema za sportove na vodi omogućava sigurno i nesmetano uživanje u svim atraktivnostima ovih sportova. Ti sportovi su jedrenje na dasci, skijanje na vodi, ronjenje i ostali. Najveći potencijal ima Modračko jezero, ali da bi se uspostavio ovaj vid turizma potrebno je izmijeniti način upravljanja ovom hidroakumulacijom, odnosno vratiti mu i funkciju objekta na kojem će biti moguće organizovati sportske i i turističke aktivnosti na vodi.

Geoturizam je oblik turizma usmjeren na geologiju i specifičan prirodni krajolik. Promovira turističke posjete geolokalitetima, a ogleda se u posjetama pojedinaca ili grupa geološki i geomorfološki zanimljivim lokalitetima kojima Kanton obiluje naročito planina Konjuh, odnosno Zaštićeni pejzaž „Konjuh“.

Demografska kretanja i promjene strukture stanovništva uslovljavaju promjene na turističkom tržištu. Značajno se odnosi na porast broja svjetskog stanovništva te nesrazmjer koji uključuje starosnu strukturu stanovništva. Danas se javlja i ima veliko tržište turizam osoba zrele dobi. Ovo su najzahtjevniji turisti prevashodno u pogledu sadržaja obrazovnih programa, učenja i raznovrsnih aktivnosti. Mnogi putnici iznad 65 godina su poklonici eko turizma koji doprinosi njihovom fizičkom i mentalnom stanju. Karakteristike turista treće dobi su: iskusan, uglavnom visoko obrazovani, često imućniji, s iskustvom u putovanjima, ekološki osviješteni, osjetljiviji naspram tradicije, društva, kulture, i običaja destinacije koje posjećuju. Starenjem populacije u najvećim emitivnim zemljama, smanjivat će se potražnja za masovnim odredištima i aktivnom rekreacijom, a rasti za “soft” eko turizmom i kulturnim turizmom. Komplementarno, ovaj oblik turizma ima veliki potencijal i priliku, u Tuzlanskom kantonu, u kombinaciji s ranije pomenutim geoturizmom.

2.6.5. Portfolio analiza turističkog proizvoda Tuzlanskog kantona

Turistički proizvod Tuzlanskog kantona kreira se na osnovu prepoznatih turističkih atrakcija, a polazi se od oblika turizma koji se zasnivaju na motivima područja velike atraktivnosti. Turistički proizvod kantona moguće je kreirati na osnovu potencijala ruralnih i urbanih područja kao i kombinacijom njihovih kapaciteta. Dominantni oblici turizma Kantona vezani za ruralna područja i prirodnu osnovu su: Seoski turizam, agroturizam i ekoturizam, a u gradovima urbani/gradski turizam. Veza između urbanog i ruralnog turizma ostvaruje se preko gastronomskog, banjskog, sportsko-rekreativnog, manifestacijskog i kulturnog turizma. Za urbana područja, gradove i gradska naselja vežu se zdravstveni turizam sa svojim podformama, wellness i poslovni turizam. U nastavku su tabele dominantnih oblika turizma Tuzlanskog kantona.

Tabela 12. Seoski turizam, agroturizam, eko turizam i gastronomski turizam

Seoski turizam, agroturizam, eko turizam i gastronomski turizam	
Ključni faktori uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> • Zdrava okolina (priroda, zrak, voda i hrana) • Autentična gastronomija • Unikatnost kulture i tradicije • Dostupnost, saobraćajna povezanost • Pejzažna vrijednost • Događaji i manifestacije • Održivi razvoj • Autentična gostoljubivost
Razvoj proizvoda	<ul style="list-style-type: none"> • Poticanje uređenje sela u autentičnom ambijentu • Stvaranje 'klastera' seoskih poljoprivrednih domaćinstava

	<ul style="list-style-type: none"> • Prilagođavanje ponude tematskim oblicima turizma • Poticanje razvoja raznovrsne gastro ponude s naglaskom na lokalnoj hrani i njenoj prezentaciji • Povezivanje s lokalnom proizvođačima hrane • Unapređenje popratnih sadržaja • Unapređenje turističke signalizacije i promocije
Tržišni potencijal	visok
Potencijal za razvoj na području TK	visok
Tržišna spremnost proizvoda	Postoje nedovoljno razvijeni proizvodi

Tabela 13. Banjski, zdravstveni i sportsko-rekreativni turizam

Banjski, zdravstveni turizam i sportsko-rekreativni turizam	
Ključni faktori uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> • Termomineralni izvori • Specijalizirane zdravstvene ustanove • Razvijena sportska infrastruktura • Uređene rekreacione zone i centri • Smještajni kapaciteti • Proizvod zdravstveno-rekreativne funkcije
Razvoj proizvoda	<ul style="list-style-type: none"> • Proizvodi namijenjeni preventivi i poboljšanju ukupnog zdravlja • Proizvodi namijenjeni relaksaciji i rekreaciji • Proizvodi u funkciji profesionalnog sporta • Kupališni turizam
Tržišni potencijal	visok
Potencijal za razvoj na području TK	visok
Tržišna spremnost proizvoda	Postoje razvijeni proizvodi

Tabela 14. Manifestacioni i kulturni turizam

Manifestacioni i kulturni turizam	
Ključni faktori uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> • Kulturno-historijsko nasljeđe kao odraz višestoljetnog i suživota • Kulturno-historijski lokaliteti i objekti • Izgrađena složena multietnička, multikonfesionalna i multikulturalna sredinu • Brojne kulturne i privredne manifestacije. • Etnofestivali, sajmovi
Razvoj proizvoda	<ul style="list-style-type: none"> • Prilagođavanje ponude tematskim oblicima turizma • Unapređenje popratnih sadržaja • Unapređenje turističke signalizacije i promocije
Tržišni potencijal	visok
Potencijal za razvoj na području TK	visok
Tržišna spremnost proizvoda	Postoje nedovoljno razvijeni proizvodi

Tabela 15. Poslovni turizam

Poslovni turizam	
Ključni faktori uspjeha	<ul style="list-style-type: none"> • Visoko kvalitetan i visoko produktivan dio turističke privrede • Odvija se tokom cijele godine sa najvećim obimom u proljeće i jesen • Obezbeđuje stabilnost zaposlenima u turizmu • Investicije u kapacitete poslovnog turizma obezbeđuju regeneraciju urbanih gradskih cjelina • Znatno otporniji na ekonomske krize, epidemije i ostale nepogode nego ostali oblici turizma; • Generiše dodatne investicije • Proizvodi manje negativnih efekata po okruženje • Gradi imidž destinacije i prestižne pozicije na turističkom tržištu
Razvoj proizvoda	<ul style="list-style-type: none"> • Individualna poslovna putovanja • Kongresi, konvencije i sastanci • Izložbe i sajmovi • Poticajna putovanja
Tržišni potencijal	visok
Potencijal za razvoj na području TK	visok
Tržišna spremnost proizvoda	Postoje razvijeni proizvodi

Atraktivnost/konkurentnost

Tabela 16. Matrica turističkog proizvoda Tuzlanskog kantona

Matrica turističkog proizvoda Tuzlanskog kantona			
	niska		
Atraktivnost	srednja	Geoturizam Turizam turizam osoba zrele dobi	Planinski i zimski (skijališni) turizam Lovni (lovačka etika) i ribolovni turizam Izletnički turizam Avanturistički i outdoor turizam Genealoški (turisti posjećuju zemlje iz kojih potiču) Vjerski i religijski turizam Urbani turizam Kongresni turizam Industrijski turizam Obrazovni turizam

			Ekskurzijski turizam Shopping turizam Tranzitni turizam Boravišni turizam	
	visoka	Nautički turizam		Seoski turizam Agroturizam Gastronomski turizam Eko turizam i geoturizam (posjeta impresivnim geolokalitetima) Banjski, zdravstveni (medicinski, dentalni, wellness) i kupališni turizam Sportsko-rekreativni turizam Poslovni turizam Manifestacijski turizam Kulturni i kulturno- historijski turizam
		niska	srednja	visoka
		Konkurentnost		

2.7. Turistička infrastruktura na području Tuzlanskog kantona

Identifikacija turističke infrastrukture na području Tuzlanskog kantona

S ciljem razvoja različitih oblika turizma, u okviru turističke ponude neophodno je unapređenje i izgradnja turističke infrastrukture. Turističkom infrastrukturom smatra se infrastruktura koja na području turističke destinacije direktno ili indirektno utiče na razvoj turizma i turističke ponude u funkciji dodane vrijednosti turističkih sadržaja. Turističku infrastrukturu čine objekti za odmor i predah, informisanje, snabdijevanje, rekreaciju, edukaciju i zabavu turista. U skladu sa navedenim, turističku infrastrukturu možemo razvrstati na javnu i privatnu turističku infrastrukturu, te javna turistička infrastruktura obuhvata primarnu i sekundarnu turističku infrastrukturu. Turistička infrastruktura se može objasniti i kao kompleks postojećih struktura i mreža industrijske, društvene i rekreacijske namjene, namijenjenih funkcioniranju turističkog sektora, te se turistička infrastruktura posmatra kao sastavni dio turističke privrede. U skladu sa navedenim, turistička infrastruktura predstavlja materijalnu osnovu za proizvodnju turističkog proizvoda. Materijalnu osnovu turizma u širem smislu čini složeni kompleks industrija, podsektora i vrsta djelatnosti materijalne proizvodnje i društveno-kulturne sfere, koji ili neposredno zadovoljavaju različite potrebe turista, ili stvaraju potrebne uslove za to. Bitan aspekt za razvoj turizma predstavlja i stanje javne infrastrukture i dostupnost javnih usluga. Saobraćajna povezanost, putevi, željeznice, aerodromi, telekomunikacije, te komunalne usluge predstavljaju važan faktor za razvoj turizma u Tuzlanskom kantonu. Potrebno je istaći da se u razvoj spomenute infrastrukture u tranzicijskoj Bosni i Hercegovini nije značajno ulagalo, što se posebno odnosi na državne, regionalne i lokalne ceste, smještajne kapacitete, te na prometnu i turističku signalizaciju, pješačke zone, parking mjesta i slično.

Analizom je utvrđeno da na Tuzlanskom kantonu ne postoji jedinstven registar ili baza podataka koja sadrži relevantne informacije o dostupnoj turističkoj infrastrukturi. Takav jedan popis javne turističke infrastrukture trebao bi se uspostaviti pri resornom Ministarstvu trgovine, turizma i saobraćaja, a na osnovu podataka dostavljenih od strane lokalnih turističkih zajednica i Turističke zajednice Kantona, odnosno planinarskog saveza u dijelu koji se odnosi na planinarske puteve i obilaznice.

Nepostojanje javnog registra turističke infrastrukture kao ni pouzdanih sekundarnih izvora opredijelilo nas je na primarno istraživanje koje je podrazumijevalo prikupljanje i obradu podataka dobivenih od gradova/općina Tuzlanskog kantona. U skladu sa svim navedenim, u svrhu identifikacije turističke infrastrukture na Tuzlanskom kantonu, kreiran je Obrazac za identifikacije turističke infrastrukture, koji je distribuiran lokalnim zajednicama i lokalnim turističkim zajednicama na području Tuzlanskog kantona.

Prikupljeni su podaci o primarnoj sekundarnoj (superstrukturi) turističkoj infrastrukturi, saobraćajnoj i javnoj komunalnoj infrastrukturi, zatim o smještajnim kapacitetima i privrednim subjektima koji djeluju u oblasti turizma u Tuzlanskom kantonu. Podaci su prikupljeni za sve jedinice lokalne samouprave sa područja Tuzlanskog kantona, a na osnovu prikupljenih podataka, identificirana je primarna i sekundarna turistička infrastruktura na Tuzlanskom kantonu, koja je prezentirana u nastavku ovog dokumenta. Prezentiranje prikupljenih podataka upotunjeno je s vrijednim informacijama iz veoma sistematičnog istraživanja koje je provelo Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja u projektu „Turistička patrola“ čije zaključke redizajnirane i prilagođene potrebama razvoja turističke infrastrukture možete pogledati u Prilogu br. 1.

2.7.1. Primarna turistička infrastruktura

U okviru primarne turističke infrastrukture svrstavaju se skijališta, kupališta i plaže, tematski i zabavni parkovi, turistički informativni centri, centri za prihvata turista i posjetilaca, odmorišta pored puteva, objekti nautičkog turizma, tereni za golf, tenis tereni, otvoreni i zatvoreni objekti sportske rekreacije, male vještačke akumulacije sa kupalištem, bazeni za kupanje, velnes objekti, zabavno rekreativne staze i putevi (trim staze, staze zdravlja, vidikovci, panoramski putevi, biciklističke staze, pješačke staze, staze za motorne sanke i slično), uređene obale rijeka i jezera, objekti za posmatranje prirodnih rjetkosti, objekti za predah i kraće zadržavanje turista, objekti za avanturističke aktivnosti i drugo.

Shodno navedenom, u JLS na području Tuzlanskog kantona identificirana su ukupno 223 objekta primarne turističke infrastrukture koji su objedinjeni u Tabeli 17.

Tabela 17. Pregled identificirane primarne turističke infrastrukture na Tuzlanskom kantonu

RB	Primarna turistička infrastruktura	TK	Banovići	Čelić	Doboj Istok	Gračanica	Gradačac	Kalesija	Kladanj	Lukavac	Sapna	Srebrenik	Teočak	Tuzla	Živinice
1	skijališta	1							1						
2	kupališta i plaže	4					2						1	1	
3	tematski i zabavni parkovi	2												2	
4	turistički informativni centri	3				1		1						1	
5	centri za prihvata turista i posjetilaca	0													
6	odmorišta pored puteva	4	2								2				

7	tereni za golf	4		1				2					1		
8	tenis tereni	10					1		1		3		4	1	
9	otvoreni i zatvoreni objekti sportske rekreacije	92	23	1	4		4	11	5	5	4	6	1	23	5
10	male vještačke akumulacije sa kupalištem	4	1	1						1				1	
11	bazeni za kupanje	14	1	1		3	1	1			1		2	4	
12	velnes objekti	6					1						5		
13	zabavno rekreativne staze i putevi (trim staze, staze zdravlja, vidikovci, panoramski putevi, biciklističke staze, pješačke staze i sl.)	32	1			1	1	7	6	2	2	2		5	5
14	objekti za posmatranje prirodnih rjetkosti	6						5							1
15	objekti za predah i kraće zadržavanje turista	26	2					5	4	1	10				4
16	objekti za avanturističke aktivnosti	11						2		1		1		6	1
17	ostali objekti primarne turističke infrastrukture	4	1		3										
	Ukupno	223	31	4	7	5	10	32	18	11	18	13	2	50	22

Skijališta

Jedino skijalište na području Tuzlanskog kantona dostupno je na području općine Kladanj. Kladanjski Ski lift „Karaula“ je 800 metara udaljen od centra grada, te posjeduje stazu za skijanje povoljnu za slalom i veleslalom, čija je dužina 1.700 metara, dok je dužina usponske staze 1.100 metara. Visina okretne stanice je 893 metra, a kapacitet ovog ski lifta je 1.200 skijaša na sat.

Kupališta i plaže

Razvoj turizma na području grada Tuzla dobio je svoj puni zamah razvojem kompleksa Panonskih jezera, koja su jedina slana jezera i jedinstvena turistička atrakcija u Evropi. Kompleks Panonskih jezera je ukupne površine 75.000 m², dužine obale od 1.000 m, površina šljunčanog dijela plaža od 22.000 m². Od izgradnje 2003. godine do danas kompleks je posjetilo preko 4,5 miliona gostiju sa prosječnom dnevnom posjetom od oko 7.000 gostiju i sa maksimalnim dnevnim posjetama od oko 15.000 gostiju. Ovaj kompleks je dobitnik i najvišeg priznanja Svjetske turističke organizacije Odisej koja se dodjeljuje za inovacije u oblasti turizma. Panonska slana jezera su bogata mineralima te imaju i ljekovita svojstva pogotovo u liječenju steriliteta, reumatskih i disajnih puteva, a voda u jezerima neprestano kruži i prečišćava se pješčanim filterima. Razvoj ovog kompleksa je direktno doprinio razvoju smještajnih kapaciteta i ugostiteljskih objekata na području Grada Tuzle, te indirektno razvoju ukupne privrede Grada.

Posebna na području općine Teočak je jezero Snježnica, koje je najvećim svojim dijelom smješteno u općini Teočak, ali se dijelom nalazi i na teritoriji općine Sapna. Od strane lokalnih vlasti prepoznat je izuzetan turistički potencijal ove lokacije, naročito što je u svom priobalnom dijelu ostao dosta očuvan i nije narušena kompaktnost vodene površine i njene obale. Zbog toga je izuzetan potencijal za izletnički turizam. Međutim, dalje usmjerenje lokalnih vlasti po istom je nedefinisano, zbog sporova sa Elektroprivredom BiH koja je stvarni vlasnik jezera. Jezero ima neiskorišteni potencijal koji se prioritetno ogleda u razvoju sportsko-rekreativnog ribolovnog turizma, izletničkog turizma kao i seoskog turizma. U vodnom pojasu jezera koje je u vlasništvu Elektroprivrede BiH, napravljene su

brojne vikendice čiji vlasnici mogu predstavljati nosioce daljeg razvoja turizma. Glavna prednost jezera se ogleda u tome što je jezero očuvano, i kvalitetom vode i njegovim priobalnim dijelom, te pruža izvanredne mogućnosti za valorizaciju istog u turističke svrhe. Posebno bi mogla biti atraktivna pravoslavna crkva koja je potopljena stvaranjem akumulacije jezera Snježnica. Uz mala ulaganja, u smislu uređenja pristupa istoj, bila u vodi ili ne, i kroz adekvatnu priču, omogućavanje uvida u potrebe odricanja ljudi tog vremena za opštu dobrobit, mogla bi se stvoriti veoma privlačna atrakcija.³

Kupališta i plaže dostupni su i u Gradačcu, i to na dvije lokacije – jezero Vidara i jezero Hazna.

Tematski i zabavni parkovi

Na području grada Tuzla nalaze se dva tematska i zabavna parka, i to Dječji zabavni park Panonika, koji je lociran u neposrednoj blizini Panonskih jezera te zoološki vrt „ZOO Vrt BINGO“, koji se nalazi u Bosanskoj poljani, te posjeduje 39 različitih životinjskih vrsta sa blizu 400 životinja, što uz druge zabavne sadržaje predstavlja svojevrsnu atrakciju u ovom dijelu Bosne i Hercegovine.

Turistički informativni centri

Na području Tuzlanskog kantona je uspostavljeno sedam lokalni turističkih zajednica, i to u gradovima Tuzla, Gradačac, Gračanica, Lukavac, Srebrenik i Živinice te općini Kalesija, u okviru kojih se turisti mogu informisati o dostupnim sadržajima.

U Banovićima je osnovan JU “Centar za zaštitu, promociju i razvoj turizma” Banovići, čija je osnovna djelatnost zaštita, promocija i razvoj turističkih potencijala na području općine Banovići.

U okviru Turističke zajednice grada Tuzle uspostavljen je i Turističko informativni centar, koji je smješten u strogom centru grada i u kojem turisti mogu dobiti sve relevantne informacije o turističkoj ponudi grada, Tuzlanskog kantona i Bosne i Hercegovine, podatke o raspoloživom smještaju, aktuelnim zbivanjima u gradu, kao i turističke karte i suvenire.

Turistički ured Tursitičke zajednice Grada Gračanica otvoren je krajem 2020. godine sa ciljem promocije turističkih potencijala grada Gračanica, kao i pružanje informacija turistima o destinacijama, smještajim kapacitetima, ugostiljeskim objektima, prodaju suvenira i sl.

Odmorišta pored puteva

U Sapni, pored regionalnog puta Sapna-Priboj, nalaze se dva odmarališta Zlatne vode. Odmarališta su uređena na način da su postavljene dvije klupe sa stolom i obezbijeđenom vodom. Odmaralište je manjeg karaktera površine cca 20 m². Nažalost, usljed neadekvatnog održavanja opreme došlo je do propadanja iste.

Na području općine Kladanj, u mjestima Stupari i Studenac, dostupna su dva odmorišta pored puta. Izletišta „Zatoča“ u Stuparima posjeduje stolove sa klupama, jedan šadrvan sa ognjištem za roštiljanje i ljuljaške za djecu. Izletišta „Studenac“ također posjeduje stolove sa klupama, šadrvan sa klupama i stolom, kante za otpad, ljuljaške i klackalice za djecu, tri ognjišta za roštiljanje te izvor pitke vode.

U Banovićima su dostupna dva objekta ovog tipa, Restoran splav Breštica i Restoran Brana Mačkovac.

---

³ Dopunjeno sa podacima iz Izvještaja turističke patrole TK u 2019. godini

Tereni za golf

Kada su u pitanju tereni za golf na području Tuzlanskog kantona, u neposrednoj blizini grada Tuzla dostupan je „Eko GOLF park“, koji predstavlja avanturistički park prirode smješten u Breškama, na obroncima planine Majevice na nadmorskoj visini od preko 500 metara. U okviru parka nalaze se avanturistička igrališta golfa pogodna za igru, zabavu i rekreaciju. Pored golfa posjetitelji mogu igrati i razne druge igre koje se igraju u prirodnom okruženju.

Tenis tereni

Na području pet lokalnih zajednica u Tuzlanskom kantonu, turisti mogu posjetiti i koristiti usluge teniskih tereni. U gradu Tuzla se nalaze četiri tenis terena (Tenis klub Sloboda Tuzla, Tenis klub DRAMAR, Tenis klub Poštar i Tenis klub Zmaj od Bosne) koji raspolažu sa terenima različitih podloga, dok se u Lukavcu teniski tereni nalaze u okviru Tenis centra Lukavac, koji je smješten na samom ulazu u grad i u neposrednoj blizini fabrike Soda Sisecam. U Živinicama je također dostupan jedan teniski tereni, koji je u vlasništvu Grada Živinice i nalazi se u okviru Gradskog parka Konjuh. Gradačac također raspolaže sa terenima za tenis, a nalaze se u okviru Stadiona Banja Iliđa. U Srebreniku su dostupna tri tenis terena, i to u okviru Turističkog naselja „Orion“, Tenis terena Lušnica i Tenis terena Špionica.

Otvoreni i zatvoreni objekti sportske rekreacije

Grad Tuzla raspolaže sa ukupno 10 javnih objekata namijenjenih sportskoj rekreaciji, i to Sportsko-kulturno-privredni centar Mejdan, Gradski stadion Tušanj, Društvo za tjelesni odgoj Partizan, Tuzlanski Tinejdžerski Centar Telex, objekti sportske rekreacije u okviru Fakulteta za tjelesni odgoj i sport, Univerzitetska dvorana, Klizalište Panonika, Rekreativni kompleks Ilinčica, Rekreativni kompleks Slana Banja i Rekreativni kompleks Panonika. Na području grada je dostupno i 12 privatnih objekata sportske rekreacije, i to Uni Bristol fitness spa, Teretana Forma Gym, Fitness centar Body Control, Teretana Jimmy's Gym, Teretana Fuke, Klub zdravlja Kron, Teretana Life, Tom Cat Gym, Skill Gym, Fitness centar Forma, Bosnae Team United Brazilian Jiu Jitsu, Dance Studio LaLuna i Yoga Studio "Naša Priča" Tuzla.

Grad Lukavac također posjeduje dostupan sadržaj u okviru objekata sportske rekreacije, koji obuhvataju izgrađenu Sportsku dvoranu kojom upravlja JU Centar za kulturu, površine 2.000 m² i kapacitetom od 1.300 sjedećih mjesta, Salu ekonomskog školskog centra, okvirne površine od 500 m² koja je u nadležnosti Ekonomsko-hemijske škole Lukavac te Fiskulturnu sala Elektro mašinske srednje škole. Kuglana u sklopu JU Centar za kulturu Lukavac, koja se nalazi u objektu Doma kulture u Lukavcu te posjeduje četverostaznu automatsku kuglanu koja zadovoljava sve standarde za održavanje domaćih i međunarodnih takmičenja, a osim za odigravanje profesionalnih utakmica, kuglana je dostupna i posjetiocima za razne oblike zabave i rekreacije. Strelište Devetak također spada u objekte sportske rekreacije na području grada Lukavca te raspolaže sa ukupnom dužinom strelišta od oko 25 metara za 15 streljačkih mjesta.

Na području općine Kalesija identificirano je ukupno 11 sportskih terenirazličite namjene, dok općina Čelić posjeduje modernu sportsku dvoranu za male sportove u okviru Sportsko rekreativnog centra Mrkaljević. U Doboju Istoku su dostupna dva sportska igrališta i dvije sportske sale, u Klokotnici i Brijesnica Velikoj.

U Živinicama postoji pet otvorenih i zatvorenih objekata sportske rekreacije, i to Gradska dvorana Živinice, Kompleks sportskog aerodroma Živinice u okviru kojeg je dostupna sportska pista, hangar za sportske letjelice, hangar-sala za sportsko streljaštvo koji je na korištenje ustupljeno UG Aero Klub

Fenix, Streljački klub Konjuh i autoput za bicikla (2,5 km), te Gradski park Konjuh u okviru kojeg je dostupan teren za tenis, fitness infrastruktura za vježbanje na otvorenom, basket teren, Bike park Rudine i ostala sportska infrastruktura koja obuhvata veći broj stadiona i poligona na cjelokupnom području.

U Sapni se nalazi izgrađena moderna sportska dvorana namijenjena za razne aktivnosti, koja je smještena u okviru Stambeno-poslovne zone "Centar" Sapna u centru općine Sapna. Sportska dvorana je modernijeg tipa, sa uređenim svlačionicama, kupaonicama, wc-ovima, trbinama površine cca 1.200,00 m². Dvorana je pogodna za manifestaciju više sportova (mali nogomet, košarka, odbojka, rukomet, sjedeća odbojka...). Bitno je naglasiti da se u dvorani odigravaju prvenstvene utakmice košarkaškog kluba "Bosna" Kalesija te odbojkaškog kluba "Drina". Dvorana posjeduje najmoderniju opremu i uređena je po evrposkom standardu, te iz tog razloga je pogodna i za odigravanje prvenstvenih utakmica iz drugih općina. Općinski stadion „Sapna“ se također nalazi u Stambeno-poslovnoj zoni „Centar“ Sapna i namijenjen je prvenstveno za odigravanje prvenstvenih utakmica FK Sapna i škole fudbala "Bambi". Stadion je izveden za potrebe III kantonalne lige TK, bez tribina, sa neadekvatno opremljenom i izgrađenom svlačionicom. Stadion se koristi za druge aktivnosti kao što su javne tribine, koncerti i sl. U naselju Gornja Sapna, nalazi se izgrađen moderno sportsko-rekreativni centar "Johjak". Centar sadrži objekat površine cca 200 m², i posjeduje asfaltirani terene za nogomet i košarku. Bitno je napomenuti da se centar neposredno nalazi pored rijeke Sapna, te učesnici raznih manifestacija mogu uživati uz žuborenje rijeke Sapna.

Otvoreni objekti sportske rekreacije dostupni u općini Kladanj su ski lift „Karaula“, gradski stadion „Kladanj“, gradsko kupalište „Brana“ i alpinistička penjačka staza Via ferrata „Paolo Dieci“, koja je prva na Kantonu tog tipa, a zatvoreni objekat sportske rekreacije je Sportska dvorana Kladanj. Alpinističko-penjački poligon (stijena Hotanskog krša) ima dužinu od 200 metara, sa sportsko-penjačkim smjerovima urađenim na dvije stijene i podijeljena je na četiri sektora.

U Banovićima je od objekata ovog tipa dostupna Sportska dvorana, šest fudbalskih stadiona i 16 sportskih poligona.

Od objekata namijenjenih sportskoj rekreaciji, u Gradačcu su dostupna četiri, i to Bazen Banja Ilidža, Stadion Banja Ilidža, Sportska dvorana Skenderija i Poligon Luke.

U Srebreniku je dostupno šest ovakvih objekata ovog tipa, i to JU Sportsko rekreativni centar te sportske dvorane u okviru osnovnih škola.

Vještačke akumulacije

Jezero Modrac nastalo je 1964. godine izgradnjom brane na rijeci Spreči u mjestu Modrac, Lukavac. Na njega se može doći iz pravca Doboja i Gračanice magistralnim putem Doboj –Tuzla, iz pravca Hrvatske i preko graničnog prelaza Orašje te iz pravca Gradačca i Srebrenika, do jezera se dolazi putem Orašje – Tuzla. Iz pravca Sarajeva na jezero se dolazi magistralnim putem prema Tuzli. Riječ je o jednoj od najvećih akumulacija u bivšoj Jugoslaviji, u koju se ulijevaju rijeke Spreča i Turija. Prostire se na oko 17 kvadratnih kilometara, maksimalna dubina je oko 20 m., najveća širina oko 1600 m., a dužina 11 km. Jezero Modrac je idealno mjesto za razvoj turizma, i naravno – za ribolov. Cijelom dužinom obala je pristupačna i za vrijeme niskog vodostaja, automobilom se može stići skoro do svakog dobrog mjesta za pecanje na jezeru. Za vrijeme visokog vodostaja, potrebno je kratku dionicu preći pješice. Najveće dubine prostiru se sredinom jezera, gdje su i stara korita rijeke Spreče i Turije, te u neposrednoj blizini brane. Dno se sastoji od zemlje i kamena, na jednom djelu Tuzlanske obale ispod Kiseljaka i dobar dio obale ispod sela Bokavići u Lukavačkom dijelu, kao i prema brani. Jezero obiluje većim brojem reprezentativnih smještajnih i drugih uslužnih objekata. Evidentna su i daljnja

neplanska narušavanja obala jezera, ali se mora naglasiti i neka poboljšanja, u smislu smislenije i adekvatnije ugostiteljske ponude, sanacija jednog dijela obale te poboljšanje ponude kroz izgradnju šadrvana na obali.

Male vještačke akumulacije sa kupalištem

Vještačka akumulacija brana Vražići se nalazi na području općine Čelić u MZ Vražići, a pored akumulacije turisti mogu posjetiti i izletišta, kao i fudbalski stadion lokalnog nogometnog kluba.

Ekološko-turistički kompleks Ontario na jezeru Bistarac je dva kilometra vožnje putem od Lukavca prema Tuzli. Jezero je jedno od rijetkih jezera sa prirodnim prečišćavanjem što garantuje čistu vodu pogodnu za kupanje, ribolov i sve sportove na vodi. Uz atraktivni turistički kompleks, nalazi se uređeno parkiralište. Zbog svoje atraktivnosti i bogatog sadržaja kompleks Ontario privlači brojne turiste iz zemlje kao i inostranstva. Restoran sa bogatom gastronomskom ponudom i tradicionalnim bosanskim specijalitetima, trgovina, dječje igralište, sportski tereni za razne sportove samo su neke od ponuda ovog kompleksa. Na jezeru Bistarac postoji i jedini registrovani kamp na prostoru Tuzlanskog kantona. Kamp je smješten u prirodni hlad nekoliko metara od same obale jezera, a njegov kapacitet je 30 kamp jedinica za oko 120 osoba. Kompleks raspolaže i sa jedanaest bungalova za iznajmljivanje. Sezona za kampovanje je otvorena je 14. aprila do 1. novembra. Što se tiče ribolova, jezero Bistarac predstavlja pravi mali raj za ribolovce, sa kapitalnim primjercima šarana.⁴

„Rajsko jezero Bašigovci“ u Živinicama je već duži niz godina prepoznato kao ugodno mjesto za jednodnevni odmor i rekreaciju posjetilaca iz svih dijelova BiH, a među kojima prednjače posjetioci sa područja Tuzlanskog kantona. Bašigovačko jezero, u narodu poznato još i kao „Rajsko jezero“, je kopovskog tipa i nastalo je 1984. godine kada je obustavljena eksploatacija rude uglja. Dugo je oko 400, a široko oko 350 metara sa maksimalnom dubinom oko 40 metara na sredini. Jezerska voda nema zagađivača, izuzetno je čista čiju manju količinu čini oborinska voda tj. jezero se snabdijeva vodom iz podzemnih izvora solidnog kapaciteta. U prilog tome govori i činjenica da je skoro neprimijetna promjena vodostaja jezera u vrijeme suša. Višak vode iz jezera stvara potočić koji nalazi svoj put do rijeke Spreče. Čistoću vode potvrđuje i prisustvo barskih školjki. Od samog nastanka jezera pa do danas u jezero su donošene razne riblje vrste, a kuriozitet je da u Rajskom jezeru obitavaju i slatkovodne meduze. U ljetnim mjesecima jezero je prava oaza za kupaće, skakače u vodu i brojne ljubitelja odmaranja na plaži. Za vrijeme sezone kupanja, jezero Bašigovci dnevno posjeti i do 2.000 kupaća, što znači da se po posjećenosti nalazi odmah iza Panonskih jezera u Tuzli. Lijepo uređena plaža može se iskoristiti za šetnju, uživanje na svježem zraku i sportskim aktivnostima kao što su odbojka, ribolov, fudbal i slično.

Vještačka akumulacija sa kupalištem postoji i u Banovićima, i to u okviru Brane Mačkovac.

Bazeni za kupanje

Na području tri lokalne zajednice u Tuzlanskom kantonu dostupni su i bazeni za kupanje – dva u gradu Tuzla u okviru Hotela Mellain i Hotela President, jedan u Kalesiji u okviru Sporskog centra i bazena Salih Sonja, te jedan u Čeliću u okviru Sportsko rekreativnog centra Mrkaljević. Na području grada Živinice dostupna su četiri bazena za kupanje, jedan javni u okviru Bazena Toplice koji je dat na upravljanje, te tri u okviru Bazena „Erna“ u Priluku i Bazena „Akva“ Živinice.

Na području grada Gračanica dostupna su tri bazena za kupanje, i to u okviru Terme Gračanice, Bazeni Nasko i Bazeni Kontakt. Termomineralne vode Terme Gračanica, pripadaju grupi ljekovitih

---

⁴ Dopunjeno sa podacima iz Izvještaja Turističke patrole TK u 2019. godini

voda sa bogatim i sadržajnim stavom u jonskom i gasnom pogledu, te pogodnom mineralizacijom. Gračaničke Terme poznate su po svojoj termomineralnoj banji. Temperatura vode na izvoru je 37 stepeni, dok je u bazenima, ovisno o njihovoj veličini, u jednom 26, u drugom 22. Također, u okviru kompleksa tu je i najmanji, zatvoreni bazen, u kojem je temperatura vode 28 stepeni. Na Termama su zastupljeni različiti sadržaji za djecu i odrasle, poput dječijeg igrališta, terena za odbojku, restorana i sobe za masažu. Mjesto za odmor i rekreaciju, Restoran i bazeni „Nasko“ nalazi se u Donjoj Orahovici kod Gračanice na putu M4 Tuzla-Doboj. U svom kompleksu sadrže četiri bazena od čega su u ponudi olimpijski bazen, bazen za neplivače, dječiji bazen, bazen za tobogan, također posjeduju i dva tobogana u dužini od 60 i 80 metara, te svadbjeni salon i restoran. Nalazi se u Donjoj Orahovici pored magistralnog puta Tuzla-Doboj. U sklopu svog kompleksa imaju za ponudu olimpijski bazen, restoran sa bogatom i raznovrsnom ponudom, kao i fitness centar.

Od bazena u Banovićima, posjetiocima su dostupni Bazeni Kavazović, dok je u Gradačcu dostupan Bazen Banja Ilidža. U Srebreniku su dostupni Bazeni „Orion“.

Wellnes objekti

Od dostupnih velnes objekata, pet se nalazi u Tuzli, u okviru Tuzla Hotela Mellain, Lječilišta Aqua Bristol, Wellnes centra Farah i Hotela President. Pored navedenih, jedan velnes objekat se nalazi i u Gradačcu, u okviru Banje Ilidža.

Zabavno rekreativne staze i putevi (trim staze, staze zdravlja, vidikovci, panoramski putevi, biciklističke staze, pješačke staze i sl.)

Grad Tuzla raspolaže se nekoliko zabavno rekreativnih staza i puteva, koji su lociran u okviru Rekreativnog kompleksa, vidikovac i dom za odmor Ilinčica i Rekreativnog kompleksa Zeleni kamen Majevica. Biciklističke staze se nalaze u okviru nekoliko ruta, na različitim lokalitetima u Tuzli, i to Lovčki dom, Ruta Tetima, Ruta-Tuzla-Modrac, Ruta Kozlovac, Ruta Obodnica, Ruta Rajsko jezero, Ruta Zeleni kamen, Ruta hotel Zlača i Ruta Farma Milo selo, dok su vidikovci dostupni u okviru kompleksa Panonika i na lokalitetu Kicelj.

U Lukavcu je locirana pješačka staza Čika Mišina staza, koja je poznata svim Lukavčanima i posjetiocima zaljubljenicima prirode. Nalazi se u Lukavac mjestu, u neposrednoj blizini Grada, na brdu Določaj, dužine 5 km. Biciklistička staza Tirinovac-Prokosovići je prvo izletišta ovakvog tipa na području grada Lukavac, jer se nalazi na tački gdje se spaja pet mjesnih zajednica – Modrac, Prokosovići, Bikodže, Tabaci i Puračić. U okviru toga je dostupna uređena rekreativno-biciklistička staza, kao i dva vidikovca na kojima su postavljene klupe i stolovi za posjetioce. Sa jednog vidikovca pruža se pogled na grad Lukavac, dok sa drugog posjetioci mogu uživati u pogledu na jezero Modrac.

U Živinicama je dostupan pet zabavno rekreativnih staza i puteva koje su dostupne u okviru Bike Parka Rudine, te obuhvataju biciklističke, trim i staze za šetanje, dostupan je i Autoput za bicikla, Kružna staza Spreča u okviru kompleksa Sprečkog polja, Vidikovac Mramor gdje je u planu i realizacija instalacije panoramskog dalekozora te Markovac u Bašigovcima.

U Gračanici je MTB Trebava, nevladina organizacija sportsko - rekreativnog duha sa mnoštvo aktivnosti targetiranih na volonterizam, ekologiju, promociju zdravih navika i turističkih destinacija grada Gračanice i države Bosne i Hercegovine predstavili prvu mapiranu biciklističku stazu Vis.

Kalesija raspolaže sa sedam zabavno-rekreativnih staza i puteva (trim staze, staze zdravlja, vidikovci, panoramski putevi, biciklističke staze, pješačke staze i sl.).

Jedna zabavno rekreativna staza se nalazi i u Gradačcu, i to u okviru Parka Stara Banja. Dvije staze su dostupne u Srebreniku, i to Planinarska staza (PD Majeвица) i Biciklistička staze (MTB Gradina).

U Sapni se nalaze dvije biciklističke staze – Biciklistička staza Kovačevići – Zečija Kosa – Goduš – Jezero Sniježnica te Biciklistička staza Međeđa – Debeljak – Nezuk. Biciklistička staza ima za svrhu da svakog posjetioca (turista) pored sadržaja i mapiranog puta odvede do Vidikovca (Zečija Kosa), izvorišta (Čana), odmarališta (Planinski lovački domovi), manjeg hotela ili pansiona (Sniježnica), starih vjerskih objekata (Manastir i turski stećci), pješačke staze (Kovačevići – Zečija Kosa – Goduš – Rastošnica – Sniježnica) i sl. Trenutno stanje putne infrastrukture je makadamski kolovoz, bez izgrađenih objekata te će se u narednom periodu nastojati izgraditi bitni objekti za oživljavanje turizma.

Na području općine Kladanj dostupne se atraktivne planinske ture na lokalitetima Javorje, Konjuh, Ždrijepčev skok, Konjušić, Krabanjski krš, Papala, Bratilo, Jaračko brdo, Veliki Zelenboj, sa više od deset obilježenih planinarskih staza. Također, uređena je pješačka staza na lokalitetu Hendek-Stolice, na lokaciji ski lifta Karaula dužine 2.500 m te duž staze imaju četiri odmorišta koja sadržavaju stolove sa klupama, od kojih su dva sa nadstrešnicom. Na području općine Kladanj je lokalitet Muška voda, zbog povoljne planinske klime i četinarskih šuma, proglašen za vazдушnu banju. Paučko jezero – gorsko oko nalazi se na 650 m.n.v i u blizini kompleksa „Muška voda“. U jezeru su zastupljene vrste ribe kao što je: amur, klijen, pastrmka, štika, šaran, što ukazuje na čistoću vode. Dužina jezera je 150 metara, a širina 60 metara. Oko jezera nalazi se uređena pješačka staza, a samo jezero okružuju razne vrste lisičara i četinara. Kladanj također posjeduje obilježene brdsko-biciklističke staze po kategorijama te uređeno izletište Bebrava koje se nalazi u blizini Bebravske pećine sa inkluzivnim mobilijarom za djecu.

Zbog blizine grada Tuzla, Aerodroma Tuzla i druge dobre komunikacijske povezanosti, izletišta općine Kalesija predstavljaju značajan turistički resurs. Međutim, osim izletišta Spreča, koje se kako tako održava ostali lokaliteti su u veoma skromnom stanju i slabo komunikacijski povezani. Izuzetan potencijal predstavlja izletište Vis, koje bi se u što skorije vrijeme trebalo staviti u punu funkciju, odnosno morala bi se obezbijediti adekvatna saobraćajna komunikacija sa središtem općine. Put ne mora biti asfaltni, ali bi se makadamski put trebao održavati u prohodnom stanju sa obezbijeđenim adekvatnim parking prostorima. Samo izletište bi bilo neophodno tematski urediti, obzirom na njegov značaj i u proteklom odbrambeno-oslobodilačkom ratu na prostorima BiH. Ukoliko bi se na taj način pristupilo osposobljavanju izletišta Vis, isti bi, zajedno sa Bosanskim kulturnim centrom Kalesija, nosiocem kulturnih dešavanja na prostoru općine Kalesija, i postavkama vezanim za protekla ratna dešavanja predstavljao svojevrsnu, jedinstvenu atrakciju na prostorima Tuzlanskog kantona. Izletište Pješevica takođe ima izuzetan turistički potencijal i ima već uređen određeni nivo komunalne infrastrukture neophodan za izletište, ali se isti mora u što skorije vrijeme dodatno opremiti standardnom opremom: klupe, mjesta za loženje vatre, sportski rekviziti, ali i drugom opremom, obzirom da isti može pružati određene usluge vezane za adrenalinske aktivnosti, te opremanje mjesta za posmatranje i istraživanje u oblasti flore. Osnovni problem ovog izletišta, pogodnog i za jednodnevne izlete školske djece, jeste putna komunikacija, koja je u jednom dijelu u veoma lošem stanju, a ista i ne pruža mogućnost dolaska autobusa u blizinu lokaliteta, te adekvatan parking prostor. Izletište Grabik je, bez obzira što se lokacijski nalazi na izuzetno dobrom mjestu, neposredno uz putnu komunikaciju Kalesija-Sapna, je u potpunosti zapušteno, kao i izvorište Kiseljak.

Objekti za posmatranje prirodnih rjetkosti

U Kalesiji je locirano pet objekata za posmatranje prirodnih rjetkosti. U Živinicama je dostupan i objekat za posmatranje prirodnih rjetkosti odnosno objekat za Birdwatching u svrhu posmatranja ptica Močvarica na hidroakumulaciji Modrac, na lokalitetu Šerići.

Objekti za predah i kraće zadržavanje turista

U Lukavcu su objekti za predah i kraće zadržavanje turista dostupni na lokalitetu Milino Selo u okviru Farme Milo selo, koja se prostire na površini od 25 hektara netaknute prirode u podnožju planine Ozren, na oko 5 km sjeverno od Mosorovca i Modračkog jezera, a pored netaknute prirode ono što ovu farmu čini još posebnijom su dvije riječice, Bukovica i Lukavčić, te nekoliko prirodnih bunara. Okruženje je idealno za proizvodnju poljoprivrednih proizvoda poštujući režime organske proizvodnje, koji podsjećaju na zaboravljene tradicijske vrijednosti, a sve to uz očuvanje i poštivanje prirode i okoliša.

Na području grada Živinice dostupna su četiri objekta za predah i kraće zadržavanje turista, i to Kuća Puzića, bosanska kuća na lokalitetu Barice, Etno ribnjak u Gornjoj Višći, Ribnjak Priluk te Etno restoran Bardak u Đurđeviku koji je smješten uz magistralni put Tuzla-Sarajevo.

Na ulazu u općinu Sapna, nalazi se izgrađen lovački dom, koji privlači pažnju svim prolaznicima. U sklopu lovačkog doma nalazi se aščinica autohodne ponude tradicionalnih jela i napitaka Sapne. Promovisanje autohotnosti, porodične tradicije, seljačkog gostoprimstvo, jedan je od mnogobrojnih razloga zašto stati i odmoriti se. Lovачki dom posjeduje smještajni kapacitet, ali nedovoljno opremljen, te bi se u narednom periodu tražilo opremanje. Na području svih mjesnih zajednica u općini Sapna nalaze se lovačke kućice, koje su mamac za predah i zadržavanje turista. U čistoj i netaknutoj prirodi smješten je objekat sa velikim šadrvanima, kaminima, te je omogućeno svim prolaznicima uživanje i odmor u istom.

Kalesija raspolaže i sa pet objekata za predah i kraće zadržavanje turista, a u Kladnju su dostupna četiri ugostiteljska objekta na magistralnom putu M-18: „Jelen“, „Amerika“, Ribnjak „Rumeni“, „Napoleon“.

Što se tiče objekata za predah i kraće zadržavanje, u Banovićima su posjetiocima dostupni Restoran splav Breštica i Restoran Brana Mačkovac.

Objekti za avanturističke aktivnosti

Objekti za avanturističke aktivnosti su u gradu Tuzla dostupni u Adrenalinskom parku Goldberg, Paintball AREA, TargeTZ streljani, Streljani Paša Bunar, Carting centru Karting Arena SpeedXtreme te u okviru Konjičkog kluba Vranac. Kalesija raspolaže i sa dva objekta za avanturističke aktivnosti.

Planinski dom Svatovac predstavlja objekat za avanturističke aktivnosti na području grada Lukavca, tačnije na nalazi se u mjestu Poljice, na obali jezera Modrac. Od planinarske kuće postoji nekoliko uređenih planinarskih staza. Dom je opskrbljen hranom i pićem te postoji mogućnost korištenja kuhinje. Dostupni su i tereni za mali nogomet, rukomet, košarku i odbojku, a Planinarskom kućom Svatovac upravlja planinarsko društvo Svatovac 47.

U Živinicama je dostupna umjetna stijena za penjanje, koja se nalazi u sali Bosanskog kulturnog centra Živinice, a data je na upravljanje Penjačkom klubu UP Živinice.

Od objekata za avanturističke aktivnosti, u Srebreniku je identificiran Stari grad Srebrenik kao platforma za alpinističko penjanje.

Ostali objekti primarne turističke infrastrukture

Što se tiče ostalih objekata primarne turističke infrastrukture, u Banovićima je identificiran dio uskotračne industrijske pruge koja se koristi u turističke svrhe, a koja je u vlasništvu Rudnika mrkog uglja Banovići. Dio industrijske pruge uskog kolosijeka koja je u vlasništvu RMU Banovići i koja se koristi za redovne rudničke aktivnosti, povremeno se koristi za potrebe turista i tu u svrhu promotivne vožnje parnom lokomotivom.

U kontekstu turističke infrastrukture potrebno je istaći planove za izgradnju budućeg turističko-rekreativnog kompleksa Busija na Majeveci, u okviru kojeg je planirana izgradnja brojnih turističko-ugostiteljskih sadržaja – restorana sa 350 mjesta, četiri etno kuće, tornja sa vidikovcem, ski staze sa ski liftom, trim staze u dužini 3 kilometra, biciklističke staze u dužini od 10 kilometara, sportskih terena, parking prostora, vještačke bob staze, sankališta, oglednog majevičkog domaćinstva, planinarskog doma, etno pijace, suvenirnice, bungalova, hotela, SPA centra, otvorenog bazena, aplin kostera (boba na šinama), adrenalinskog parka, heliodroma i spomenika. Kompleks će se nalaziti na Busiju na planini Majeveci i svojom sadržajem obogatiće turističku infrastrukturu i ponudu Tuzle, Lopara i Čelića ali i Sapne, Teočaka i drugih okolnih mjesta.

2.7.2. Sekundarna turistička infrastruktura

Sekundarnu turističku infrastrukturu (superstrukturu) čine galerije, izložbe, kongresni i zabavni objekti koji su u neposrednoj vezi sa ugostiteljskim objektom, arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici i popratna infrastruktura, parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture koje nisu kategorizirane kao javne ceste, javni sanitarni čvorovi, sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma, rodne kuće poznatih osoba i drugo.

Shodno navedenom, u JLS na području Tuzlanskog kantona identificirano je ukupno 269 objekata sekundarne turističke infrastrukture koji su objedinjeni u Tabeli 18.

Tabela 18. Pregled identificirane sekundarne turističke infrastrukture na Tuzlanskom kantonu

RB	Sekundarna turistička infrastruktura	TK	Banovići	Čelić	Doboj Istok	Gračanica	Gradačac	Kalesija	Kladanj	Lukavac	Sapna	Srebrenik	Teočak	Tuzla	Živinice
1	galerije	12				3	0	1				2		6	
2	izložbe	17			2		1		1	1				11	1
3	kongresni i zabavni objekti koji su u neposrednoj vezi sa ugostiteljskim objektom	11	2		1		2					1		4	1
4	arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici i popratna infrastruktura	192	3		4	15	6		78	5	5	5		67	4
5	parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture koje nisu kategorizirane kao javne ceste	1			1										
6	javni sanitarni čvorovi	2					1							1	
7	sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma	27				3	1		4	2	1	9		7	
8	rodne kuće poznatih osoba	1					1								
9	drugo	6			2		1			3					
	Ukupno	269	5	0	10	21	13	1	83	11	6	17	0	96	6

Galerije

Tuzlanski kanton raspolaže i sa galerijama, od kojih su Međunarodna galerija portreta, Atelje Ismeta Mujezinovića, Galerija Kristijan Kreković, BKC Tuzla, Kuća Plamen mira i Galerija Mandžić smješteni u Tuzli, a jedna u Kalesija u okviru BKC Alija Izetbegović.

Zavičajno muzejska zbirka u Gračanici je sredinom osamdesetih godina 20. vijeka u okviru Novog Doma kulture formirana, sa značajnim fundusom arheološkog, historijskog, etnološkog i numizmatičkog materijala. U januaru 2005. godine jedan dio materijala je izvađen iz depoa, očišćen, kategorisan i predstavljen javnosti u vidu stalne postavke, otvorene u maju 2005. godine u prostorijama Bosanskog kulturnog centra. U 2006. godini Zavičajna zbirka mijenja ime u Zavičajno-muzejska zbirka i galerija, koja je dobila svoj poseban prostor i stalnu postavku. Rusmir Djedović, Edin Šaković i Mirsad Omerčić su uzimajući u obzir teorijsko-praktične muzeološke kriterije osmislili i uredili novi prostor i stalnu postavku. Stalna postavka se mijenja, nadopunjava i obogaćuje. U okviru strategije kulturnog razvoja grada Gračanice, Zavičajno-muzejska zbirka i galerija je svečano otvorena za Dan grada 2. juna 2006. godine. Kaligrafska galerija Diwani se nalazi u prostoru Osman-kapetanove medrese u Gračanici. Kaligrafkinja je Zana Tahirović-Hadžić. U Gračanici je posjetiocima također dostupan i Atelje akademskog slikara Semira Osmahodžića. Semir Osmanhodžić rođen je 1987. godine u Gračanici gdje je završio osnovnu školu, a zatim i srednju ekonomsku školu. Diplomirao je na Akademiji likovnih umjetnosti u Sarajevu u 2015. godini na temu „Praznina koja to nije“. Nakon toga vraća se u rodno mjesto te mu grad Gračanica dodjeljuje prostoriju u BKC-u za potrebe njegovog rada kao umjetnika. Za kratko vrijeme atelje je djelovao inspirirajuće te je nastao veliki broj slika. Osim portreta koja su uža specijalnost umjetnika, u svojim slikama najviše se bavi egzistencijalnim pitanjima čovjeka. Njegov stil kreće se od realističnog i hiperrealističnog do apstraktnog realizma sa impresionističkim detaljima. U ateljeu se također organizuju i kurseve slikanja za djecu i odrasle, koje je javnost prepoznala i uveliko podržala. Kroz 6. godina kurseve je pohađalo između 200-300 djece i odraslih te se pored toga svake godine vrše pripreme srednjoškolaca za upis na likovnu akademiju ili arhitekturu. Dvije galerije su dostupne u Srebreniku, i to Galerija „OGUS-Otvoreni grad umjetnosti Srebrenik“ i Likovna kolonija „Majeвица“.

Izložbe

Ukupno se 11 izložbi organizuje u gradu Tuzla, i to Kolekcija savremenog portreta, Kolekcija Ismet Mujezinović, Legat James (Haim) Pinto, Kolekcija Adela Behr Vukić, Opća zbirka, Kolekcija Tito u djelima likovnih umjetnika, Zbirka Vladimir Pintarić, Internacionalna zbirka portreta (INTERBIFEP), Regionalna likovna kolonija „Slovenci u Tuzli 2022“, Likovna kolonija Breške i Likovna kolonija Vršani, dok se izložbe u gradu Lukavac organizuju u okviru JU Centar za kulturu Lukavac, koji ima stalne postavke izložbi, tematske i vezane za specifične događaje. U Doboj Istoku se organizuju dvije izložbe, drvorez Puškarević Jasmin i Mehmed Kovačević. U Živinicama se izložbe organizuju u ljetnom periodu u okviru Likovne kolonije koja se tradicionalno održava na otvorenom svake godine u okviru manifestacije Dani dijaspore u Gradskom parku Konjuh, dok se tematske izložbe organizuju u Bosanskom kulturnom centru Živnice. U Kladnju se tradicionalno već devet godina na području planine Konjuh održava likovna kolonija sa izložbom radova učesnika. Od izložbi u Gradačcu dostupna je jedna, i to u okviru Zavičajne zbirke.

Kongresni i zabavni objekti koji su u neposrednoj vezi sa ugostiteljskim objektom

Tuzla raspolaže sa kongresnim i zabavnim objektima koji su u neposrednoj vezi sa ugostiteljskim objektom u okviru Hotela Mellain, Hotela Tuzla, Hotela President te u okviru Dramar centra. U Doboj Istoku je dostupan jedan objekat u Tranzitnom centru Duje u Klokočnici. U Živinicama je također

dostupan jedan objekat u okviru Omega centra Živinice, dok su u Banovićima dostupna dva objekta - Hotel Zlača i Radnički dom koji je u vlasništvu Rudnika mrkog uglja Banovići. Što se tiče kongresnih objekata u Gradačcu, dostupna su dva – u okviru Banje Iliđža i u okviru Sportske dvorane Skenderija. U Srebreniku je objekat ovog tipa identificiran u okviru Turističkog naselja „Orion“.

Arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici i popratna infrastruktura

Na području grada Gračanica identificirano je ukupno 15 ovakvih lokacija, i to Neolitsko naselje Korića Han, Stari grad Soko, Sahat kula, Ahmed-pašina džamija, Osman-kapetanova medresa, Pravoslavna crkva, Katolička crkva, Konak vijećnica, Hadži Džaferova džamija, Stara džamija u Sokolu, Gračanički čiro, Centralno spomen obilježje 92-95, Spomen kosturnica i spomen bista Josipa Broza Tita, Donja džamija u Lukavici te Kuća Mare Popović. Na prostoru prahistorijskog lokaliteta Korića han arheološkim istraživanjima otkriven je veliki broj fragmenata keramike, tragova pečene zemlje, brojni kameni nožići, strugalice, kao i kosti domaćih i divljih životinja. Ovo arheološko nalazište datira iz perioda neolita i na tom području postojao je grad 5.000 godina prije našeg doba. Nažalost, lokalitet Korića han ubraja se među 80 ugroženih nacionalnih spomenika u BiH, a po ugroženosti je na 11. mjestu. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika 2003. godine proglasila je Arheološko područje Korića han u Gračanici nacionalnim spomenikom BiH. Stari grad Soko je, prema svojim građevinskim karakteristikama, građen na prelazu iz 14. u 15. vijek. Uklapa se u tip gradova građenih u dolini rijeke Bosne kojoj i sam pripada (Doboj, Vranduk, Visoko). Bedemi i gabariti same utvrde maksimalno su prilagođeni prirodnim uvjetima. Godine 2003. Stari grad Soko proglašen je nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. Najstariji autentični spomenik kulture u Gračanici, Sahat kula, ujedno i jedini izvorno očuvan spomenik građevinske baštine osmanskog razdoblja u ovom gradu, uzdiže se na donjem dijelu gračaničke čaršije. Sagrađena je u drugoj polovici 17.vijeka kao vakuf Ahmed paše Budmilije. Za gračaničku sahat kulu, poznavajući naše kulturne historije i građevinske baštine tvrde da je najmasivniji objekat te vrste u BiH. Visoka je 27 metara, sa debelim kamenim zidovima, a pozornost promatrača privlači uočljivom nakrivljenošću. Danas je nacionalni spomenik BiH pokazujući i dalje tačno vrijeme Gračanijama već četvrto stoljeće zaredom, kao što je odavno i službeno simbol ovog grada. Ahmed –pašina džamija u Gračanici u narodu je poznata i kao bijela ili čaršijska džamija. Izgradio je Ahmed-paša Budmilija. Utemeljena još u 17.stoljeću, od istog vakifa koji je podigao i sahat kulu, kao glavna čaršijska džamija. Izvorno je to bila tradicionalna bosanska džamija sa četveroslivenim krovom, te vitkom i visokom kamenom munarom. . U dvorištu odnosno haremu do danas je sačuvan veći broj starih nadgrobničkih spomenika tj nišana, neki od njih sa kaligrafskim epitafima i u stihu tarhima- spomenici kulture sami za sebe. Osman-kapetanovu medresu osnovao je 1800. godine Osman-kapetan, otač čuvenog Husein-kapetana Gradaševića. Današnja zgrada Osman-kapetanove medrese potječe iz austrougarskog perioda iz 1889. godine i predstavlja lijep primjer tzv. pseudomaurskog stila. Medresa je prestala sa radom 1945. godine. Poslije Drugog svjetskog rata zgrada medrese je pretvorena u Dom kulture. Danas je u vlasništvu IZ-e. Svojom ljepotom dominira centrom grada i ukrašava ga. Pravoslavna crkva sagrađena je 1926. godine, kao lijepa i skladna građevina, krstaste osnove, sa visokom kupolom i dva zvonika. Ističe se svojim unutrašnjim uređenjem, a posebno prelijepim zidnim slikarijama i ikonama, koje imaju i značajnu umjetničku vrijednost. Danas je nacionalni spomenik BiH. Hram pripada tipu krstoobrazne kubične građevine sa kupolom, dva zvonika na zapadnoj strani i apsidom na istočnoj strani objekta. Nad centralnim dijelom uzdiže se kupola oko 17 metara. Katolička crkva sagrađena je 1921. godine u neoromaničkom stilu, te posvećena Uznesenju blažene djevice Marije. Iako je dosta skromnih dimenzija, više nalik kapeli nego li crkvi ipak plijeni pažnju svojom arhitektonskom skladnošću. Zadnji puta je obnavljana 1998. godine a tom prilikom je posjetio i vrhbosanski kardinal Vinko Puljić koji je predvodio misu. Konak vijećnica sagrađena je 1888. godine, kao sjedište tadašnje kotorske vlasti,

ovaj je nacionalni spomenik BiH do današnjih dana zadržao svoju namjenu uprave zgrade. Primjer je psudomaurske arhitekture, arhitektonskog stila koji predstavlja spoj europskih građevinskih normi kasnog 19. stoljeća i naslijeđe islamske civilizacije inače specifičnog za prostore BiH u asutrougrasko doba. Hadži Džaferova džamija utemeljena je negdje početkom XVIII. stoljeća, možda i ranije, od strane vakifa po imenu Hadži Džafer. Današnja zgrada džamije potječe iz 1934. godine. Jednostavna je građevina, sa drvenom konstrukcijom ispunjenom opekam, te drvenom munarom. Kao primjer tradicionalne, narodne arhitekture, proglašena je za nacionalni spomenik. Vrijeme nastanka Stare džamije u Sokolu i njenu namjenu možemo da posmatramo u sklopu srednjovjekovnog grada Sokola. Stara džamija se nalazi se njegove sjeverne strane. Ova srednjovjekovna građevina sagrađena je u prvoj polovini 15. vijeka i predstavlja najstariju džamiju u ovom kraju. U novije vrijeme zgrada srednjovjekovnog dvorca iz 15., a od 16. vijeka džamije, detaljno je obnovljena. Stara džamija Soko u Sokolu 2003. godine proglašena je nacionalnim spomenikom Bosne i Hercegovine. U blizini današnje autobuske stanice u Gračanici, sagrađene na temeljima nekadašnje željezničke stanice – nalazi se jedan eksponat na otvorenom: popularni Ćiro, stara parna lokomotiva, mađarske proizvodnje MAVAG, serije 55 kakve je nekada prometovala uskotračnom prugom od Gračanice do Karanovca, odnosno do spoja sa prugom Doboj – Tuzla. Izgradnjom i puštanjem u promet ovog željezničkog kraka, 1898.godine Gračanica je dobila izlaz na željezničku mrežu Austro-Ugarske monarhije i cijele Europe, što je označilo svojevrsnu prekretnicu u njezinom privrednom, urbanom i sveukupnom razvoju. Punih sedam desetljeća pruga je služila svojoj svrsi, zvanično je ukinuta 1. Novembra 1967. godine. Dana 25. maja 2010. godine, koji se u Gračanici obilježava kao Dan odbrane, nakon višegodišnje aktivnosti boračkih organizacija i nadležnih organa općine Gračanica, svečano je otkriveno novosagrađeno spomen-obilježje za 326 poginulih boraca i šehida i 148 ubijenih civila u odbrambeno-oslobodilačkom ratu 1992.-1995. godine. Centralni gradski park kao najelitniji dio grada obilježavaju dva spomenika vezana za NOB-u 1941-1945. godina i Socijalističku Jugoslaviju. To su spomen kosturnica i spomen bista Josipu Brozu Titu. U spomen koturnici su 7. aprila 1955. godine, na desetogodišnjicu oslobođenja Gračanice od fašizma, sahranjeni posmrtni ostaci 121 borca NOR-a. Autor rješenja spomen kosurnice je akademski vajar Alfred File iz Zagreba. Na dan državnosti BiH 25. novembra 2008. godine u parku je podignuta spomen bista Josipu Brozu Titu. Inicijativu za njeno podizanje pokrenulo je udruženje „Josip Broz Tito“. Donja džamija u Lukavici je proglašena nacionalnim spomenikom u BiH. Pokrivena je četverostrešnim krovom sa crijepom kao krovnim pokrivačem, a oko džamije se nalazi manji harem gdje su mezari novijeg datuma. Najstariji natpis na nišanu koji je moguće pročitati potiče iz 1914. godine. Kao najrazvijeniji tip tradicionalne bosanske kuće, čardaklije su nekada krasile gračaničke mahale, a u gradu je kao i u pojedinim selima, bilo desetine ovakvih objekata. Nažalost skoro sve su do danas nestale. Preostala je samo stara čardaklija u mahali Varoš, tradicionalno naseljenom hrišćanskim stanovništvom, poznata još kao kuća Mare Popović. Sagrađena je negdje u drugoj polovici 19.vijeku. Po svom izgledu ona poprilično odudara od tradicionalne gračaničke čardaklije, čineći jedan specifičan tip, kojeg poznavajući tradicionalne arhitekture nazivaju „aginskom kućom na selu“ Danas je ova kuća nacionalni spomenik BiH i u njoj je smješteno Udruženje Gračaničko keranje.

Na području općine Doboj Istok je identificirano ukupno sedam ovakvih lokacija, i to Etno Avlija Mujkić u Klokotnici, gdje se vrši izrada i prodaja starih rukotvorina, domaćih sokova, pekmeza i drugo, Nišan gazija na kojoj je isklesan mač na lokalitetu Gnječe u Klokotnici, lociran na muskimanskom groblju, Stare drvene vodenice u kojoj se melje žito i pšenica u Brijesnici Maloj i u Lukavica Rijeci, Stare česme namjenjene za žednog putnika namjernika Spomen česma Avdićkuša, Spomen česma Velika voda i Spomen česma Kahrimanovača.

Ukupno su identificirana 67 arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici i popratna infrastruktura u Tuzli: Poljska (Turalibegova) džamija sa grebljem i turbetom, graditeljska cjelina,

Nacionalni spomenik 2005. godine); Saborni hram Uspešenja Presvete Bogorodice sa pokretnim naslijeđem, Historijska građevina, Nacionalni spomenik (2007. godine); Dvor Srpskopравoslavne zborničko-tuzlanske eparhije sa pokretnim naslijeđem, Historijska građevina, Nacionalni spomenik (2007. godine); Proizvodnja soli u Tuzli, Industrijsko naslijeđe, Nacionalni spomenik (2007. godine); Pravoslavna crkva Vaznesenja Gospodnjeg u Požarnici sa starim hrastom Prirodnograditeljska cjelina, Nacionalni spomenik (2009. godine); Pravoslavna crkva sv. Velikomučenika Georgija sa grobljem na Trnovcu Graditeljska cjelina, Nacionalni spomenik (2009. godine); Šarena (Atik, Časna, Behrambegova) džamija sa haremomulazni portal i mjesto Behrambegove medrese, Graditeljska cjelina, Nacionalni spomenik (2010. godine); Nekropola sa stećcima u Starim kućama Historijsko područje Donje Breške, Nacionalni spomenik (2010. godine) - Fondovi i zbirke JU Arhiv Tuzlanskog kantona u Tuzli, Pokretno dobro, Nacionalni spomenik (2009. godine); Zbirka slika Ismeta Mujezinovića u Međunarodnoj galeriji portreta u Tuzli, Pokretno dobro, Nacionalni spomenik (2013. godine); Zbirka Tito u djelima likovnih umjetnika Jugoslavije u Međunarodnoj galeriji portreta Tuzla, Pokretno dobro, Nacionalni spomenik (2013. godine); Samostan sestara Kćeri Božije Ljubavi Josipovac Historijski spomenik Nacionalni spomenik (2014. godine); Hastahana (prva javna bolnica) Historijski spomenik Nacionalni spomenik (2014. godine); Kino Centar Historijska građevina Nacionalni spomenik (2017. godine); Kapela Gospe Lipničke u Srednjoj Lipnici Graditeljska cjelina Nacionalni spomenik (2017. godine); Jevrejsko groblje na lokalitetu Borić Grobljanska cjelina Nacionalni spomenik (2018. godine); Džindijska (Husein Čauš) džamija, Graditeljska cjelina Nacionalni spomenik (2018. godine); Bugilovića kuća u Gornjoj Tuzli Historijska građevina Nacionalni spomenik (2018. godine); Jalska (Mehmedagina, ili Kizler, djevojačka, Hafizhanumina) džamija sa haremom u Tuzli Graditeljska cjelina Nacionalni spomenik (2018. godine); Spomenik – Husinski rudar Spomeničko naslijeđe Nacionalni spomenik (2019. godine); Bijela (Balibegova) džamija Kulturnohistorijsko (sakralno) dobro, Gornja Tuzla, Privremena lista nacionalnih spomenika; Stara gradska čaršija, ambijentalna cjelina graditeljskog naslijeđa iz osmanskog i austrougarskog perioda Graditeljska cjelina; Čaršijska (Hadži Hasanova) džamija Kulturnohistorijsko (sakralno) dobro; Brdo (Kethode) džamija Kulturnohistorijsko (sakralno) dobro; Zagradačka (Ameli Ali) džamija Kulturnohistorijsko (sakralno) dobro; Mejdanska džamija Kulturnohistorijsko (sakralno) dobro; Stara džamija u Dobrnji Kulturnohistorijsko (sakralno) dobro; Zgrada Elektrotehničkog fakulteta Graditeljsko naslijeđe; Zgrada Narodnog pozorišta Graditeljsko naslijeđe; Kuća Sead-bega Kulovića (Klub pozorišnih radnika) Graditeljsko naslijeđe; Bolnica Kreka Graditeljsko naslijeđe; Poslovni objekat (Zgrada Pere Stokanovića) Graditeljsko naslijeđe; Stambeno-poslovni objekat (gradska kafana, Borac) Graditeljsko naslijeđe; Zgrada sa vidikovcem Graditeljsko Stambeno-poslovna zgrada Giordiani – Candoti Graditeljsko naslijeđe; Stambeno-poslovni objekat (Kuća porodice Gamberger) Graditeljsko naslijeđe; Stambeno-poslovni objekat „Peko“ Graditeljsko naslijeđe; Stambeno-poslovni objekat „Jorgovan parfimerija“, Graditeljsko naslijeđe; Zgrada NU biblioteke „Derviš Sušić“ Tuzla Graditeljsko naslijeđe; Zgrada Jovanovića Graditeljsko naslijeđe; Poslovna zgrada „Grafičar“ Graditeljsko naslijeđe; Kuća Esad bega Kulovića (kuća Čalić) Graditeljsko naslijeđe; Stambeni objekat trgovca Prcića Graditeljsko naslijeđe; Stambeno-poslovni objekat (bogata fasadna plastika) Graditeljsko naslijeđe; Zgrada stare medrese/mekteba (Poslovni objekat K.K. Sloboda) Kulturnohistorijsko naslijeđe; Vila Azra Graditeljsko naslijeđe; Stambeno-poslovni objekat „Čik“ Graditeljsko naslijeđe; Vila Matilda Graditeljsko naslijeđe; Vila Pašić Graditeljsko naslijeđe; Most sa kipovima Spomeničko; Barutana na Gradini Historijska građevina; Drveni toranj za eksploataciju Slane vode Historijski spomenik Barutana-magaza u Gornjoj Tuzli Historijska građevina; Katolička crkva u Breškama Kulturnohistorijsko (sakralno) naslijeđe Lok. Gradovrh, Solina Arheološko; Usamljeni stećak u Mramoru Arheološko; Staro katoličko groblje „Svih Svetih“ i nekropola stećaka „Orašje“ Husino Spomeničko; Partizansko spomengroblje sa Alejom slobode (Memorijalni kompleks Slana Banja) Spomeničko; Spomenik Kapitel „Stara Tuzla“ na Slanoj Banji Spomeničko umjetničko; Spomen-

kompleks NOR-a i Spomenik rudarima Husinske bune Spomeničko; Spomen-grobnica streljanih revolucionara Kreka Spomeničko; Muzej Istočne Bosne; Međunarodna galerija portreta; Atelje Ismeta Mujezinovića; Arheološki park Neolitsko naselje - Geološka postavka (Panonska jezera) - Kralj Tvrtko I (spomenik) - Kuća sporta (muzej).

Hram svetog proroka Ilije sa pokretnom imovinom u Puračiću, Zgrada stare željezničke stanice, Katolička crkva i župna kuća u župi Sv. Ante Padovaskog, Stara Džamija u Turiji i Historijska građevina Vila „Solvay“ spadaju u povijesn objekte na području grada Lukavca. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH 2009. godine proglasila je Hram svetog proroka Ilije sa pokretnom imovinom u Puračiću nacionalnim spomenikom BiH. Hram je izgrađen 1885. godine, sačuvan je uglavnom u izvornom obliku, obnovljen je i u funkciji. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH 2015. godine proglasila je Zgradu stare željezničke stanice u Lukavcu nacionalnim spomenikom BiH. Gradnja je (neprecizno) upisana kao 1886. godina. Iako je najstariji infrastrukturni objekat u Lukavcu, nije zaštićena, oštećenja su sve evidentnija i zgrada je prepuštena zubu vremena. Katolička crkva i župna kuća u župi Sv. Ante Padovaskog je od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH 2015. godine proglašena nacionalnim spomenikom BiH. Gradnja je započeta 1928. godine i trajala je do 1930. godine. Djelo je rad poznatog arhitekta Karla Paržika. Objekat je dobro sačuvan i u funkciji. Stara Džamija u Turiji prvobitno je sagrađena krajem 19. stoljeća, da bi nakon požara temeljito rekonstruisana u periodu 1926-1928. godine. Džamija je oštećena u periodu agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine, da bi ponovo bila obnovljena pri tome sačuvavši izvorni oblik i autentičan izgled džamije s drvenom munarom. Proglašena je nacionalnim spomenikom kulture BiH krajem 2020. godine. Historijska građevina Vila „Solvay“ proglašena je također od strane Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH 2015. godine Vilu „Solvay“ nacionalnim spomenikom BiH. Izgrađena je 1911/1912. godine i predstavlja najznačajnije graditeljsko i kulturno historijsko dobro u Lukavcu. Objekat se nalazi uglavnom u izvornom obliku (vanjski dio), a potrebno je izvesti radove na rekonstrukciji krova.

Na području grada Živinice postoji veći broj pećina, arheoloških spomenika u obliku srednjovjekovnih utvrđenja poznatije gradina (Gradina u Nevrenči, Grad Jasičak iznad Bašigovaca, Džebarska gradina, Grad Čaršija iznad Gornje Višće i Djedinska gradina koje nisu dovoljno istražene do danas. Također je 266 stećaka evidentirano početkom 90-tih, od kojih je većina izmještena, a pored toga je poznat i Industrijski spomenik GATER koji se nalazi ispred BKC-a Živinice, te Partizansko groblje. Starokatolička crkva Sv. Marije jedina je Starokatolička crkva u Bosni i Hercegovini i nalazi se na području Dubrava Donjih, a u Živicama su još locirane Džebarska džamija, koja je najstarija na području Tuzlanskog kantona, Stara džamija u Priluku i Stara džamija u Lukavici Gornjoj.

Na području mjesnih zajednica Rožanj, Zaseok, Međeđa, Goduš i u samom centru općine Sapna nalaze se i stećci odnosno srednjovjekovni nadgrobni spomenici, koji predstavljaju naše najznačajnije kulturno i duhovno naslijeđe iz srednjovjekovne Bosne. Osim povijesne i likovne vrijednosti, posjeduju i poetsku vrijednost. U tim kratkim natpisima uklesanima u kamen označen je čitav život pokojnika, njegove sklonosti, način njegove smrti, ljubav prema zemlji u kojoj leži, čuđenje pred smrću. Glavna odlika ovih nalazišta i posjete istima jeste promovisanje historijske vrijednosti ovog područja. Nekropola stećaka na lokalitetu Sječa (Pasiji grobovi, Mramorić) u Mjesnoj zajednici Međeđa predstavlja dobar turistički potencijal, kako sam za sebe, tako i za predstavljanje same općine Sapna, obzirom da se nalazi uz samu putnu komunikaciju Kalesija-Sapna. Lokalitet bi trebalo dodatno malo urediti i prilagoditi za kraći odmor posjetilaca. Neophodno bi bilo obnoviti ogradu oko nekropole, dodati nekoliko klupa i stolova, te ukoliko postoji mogućnost, na istoj obezbijediti vodu za piće i osobnu higijenu. Uz obezbjeđenje navedenog, bilo bi dobro postaviti i par panoa, kako o samoj nekropoli, tako i o općini Sapna u koju se ulazi, odnosno izlazi. Da bi sve to imalo smisla i da bi dalo

odgovarajući efekat na putnom pravcu bi bilo neophodno obezbijediti znakove obavještenja i usmjerenja prema navedenom lokalitetu, jer bi isti mogao veoma lako biti nezapažen od strane tranzitnih putnika, koji ne znaju za navedeni lokalitet.⁵

U Kladnju se nalazi Djevojačka pećina, jedna od najinteresantnijih bosansko-hercegovačkih pećina koja se nalazi u naselju Brateljevići. Gravure na stijeni u Djevojačkoj pećini izazivaju zanimanje arheologa i historičara. Izvjesni elementi na ovim crtežima ukazuju na njihovu srednjovjekovnu provenijenciju. Između likovnih predodžbi moguće je jasnije izdvojiti tri tipa: konjanike, stojeće figure i životinje podobne jelenima. Posebno su zanimljivi lik žene i lik čovjeka koji se uslovno može nazvati „čovjek sa krilima“. Pored crteža na nekim mjestima nalazi se veći broj zapisa na arapskom jeziku iz Osmanskog perioda. U sklopu izletušta Bebrava nalazi se Bebravska pećina koja spada u red ponirućih pećina. Ulaz u pećinu nalazi se na 882 m.n.v. Ukupna dužina do sada ispitanih pećinskih hodnika uključujući i završnu galeriju iznosi cca 500 metara. Dubina pećine iznosi cca 50 metara izračunato od razine tla na samom ulazu u pećinu. U Kladnju se nalaze i špilja u Goletićima „Kućara“, kao i špilja u Tarevu, koja je kao i Bebravska bogata stalagmitima i stalaktitima te su veoma zanimljive za posjete turista. Titova pećina u Plahovićima predstavlja memorijalni spomenik prirode. Josip Broz Tito je sa članovima Vrhovnog štaba i CK KPJ boravio u Kladnju i komandovao oslobodilačkim operacijama partizanskih snaga Jugoslavije. Upravo ovdje, na ovim prostorima inicirani su stavovi da Bosna i Hercegovina mora biti federalna jedinica. Kulturno historijsko naslijeđe Općine Kladanj vezano je i za period vladavine Osmanskog carstva. Iz ovog perioda datira potkupolna, kamena džamija Kuršumlja. Podignuta je 1545. godine, a sagradio ju je izvjesni Hadži Bali-beg. Ova građevina je odlukom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika proglašena nacionalnim spomenikom BiH. Na ulazu u harem džamije nalazi se i hadži Đurđu-hanumina česma koja je premještena na ovu lokaciju, nakon rušenja Hadim-Ali-pašine džamije. Česma ima musluk pokriven šatorskim krovom što predstavlja jedinstvenu pojavu. Pored navedenog, Stara Tuholjska džamija „Drvenija“ koja je sagrađena u 16. vijeku ima značajnu historijsku vrijednost, a također istu vrijednost ima Stara džamija u selu Tarevo. Ono što Općinu Kladanj čini interesantnim i izdvaja ga iz kruga kulturne baštine su stećci. Na 57 lokaliteta otkriveno je 598 stećaka. Što se tiče oblika zastupljeno su sljemenjaci, sanduci, usađenici, amorfni i oblik ploče. U naselju Olovci kod Kladnja 2005. godine, odlukom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH proglašeno je nacionalnim spomenikom, a 2016. godine je uvrštena i na UNESCO listu svjetske baštine. U mjestu Gojsalići, nedaleko od Kladnja, nalaze se ostaci srednjovjekovnog plemićkog grada „Gradina“. Uži centar čaršije u Kladnju predstavljaju objekti iz perioda austro-ugarske vladavine (od 1878. godine), koji su dali značajnu karakteristiku užem centru grada. Iz tog perioda su zgrada Općine-nekadašnji Konak (1896. godina), Upravna zgrada – nekada samo visko prizemlje (mijenjala je izgled i namjenu), Školska zgrada (mijenjala izgled i namjenu) – trenutno zgrada pošte, Zgrada stare bolnice za grudobolne, sa uređenim šetalištem za bolesnike, Stambeni objekti za potrebe stanovanja službenika i ljekara, Stari zatvor (1908. godina) – autentičnost donekle očuvana u izgledu podruma, gdje su bile zatvorske ćelije, Zanatski centar (1903. godina), kao savremena varijanta trga četvrtkovište. Na lokalitetu „Dobra voda“ otkriveni su ostaci rimske ceste, dok su ostaci puta iz Osmanskog perioda otkriveni su Tuholju, kao i tzv. Put Marije-Terezije, što također predstavlja značajne detalje iz prošlosti ovog kraja. U Kladnju su u blizini sela Pauč, otkrivene tzv. Kamene kugle koje predstavljaju dio mreže prahistorijskih megalitnih kugli koje se nalaze u svim krajevima BiH.

Općina Kalesija također je mjesto na kome se susrećemo sa izuzetnim brojem stećaka, karakterističnih za prostore BiH, te je potrebno iznaći način da ovaj izuzetan potencijal bude

---

⁵ Dopunjeno sa podacima iz Izvještaja Turističke patrole TK u 2019. godini

dostupan široj društvenoj zajednici. Za lokalitet Mramorje, koji je i nacionalni spomenik BiH, mora se obezbijediti putna komunikacija, ili bar urediti, stalna, pješačka staza do ovog lokaliteta. Za ostala nalazišta stećaka i starih nišana, bilo bi neophodno, sa Zavodom za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, razmotriti mogućnost da se ista bar djelimično izmjesti, ako je to moguće, i stacioniraju na jednom mjestu ili da se adekvatno zaštite, od daljnjeg uništavanja, i istovremeno napravi mapa istih, koja bi pružala mogućnost turističke valorizacije u smislu definisanja odgovarajućeg turističkog proizvoda, npr. Putevima stećaka, uz konzumaciju određenih domaćih proizvoda, sira i sl., kao i prodaju tradicionalnih proizvoda. Prepoznato vrijedno područje na teritoriji općine je svakako lokalitet Gradina kod naselja Jajića iz perioda paleolita koji se kasnije razvija kao kasnoantičko utvrđenje. Vođeni osnovnim načelima zaštite i očuvanja kulturno – historijskog naslijeđa potrebno je pomenuti lokalitet, kao i lokalitete ostalih gradina koje se nalaze u naseljenim mjestima Petrovice i Seljublje zaštititi i tretirati kao kulturna dobra. Atik džamija u Čivama, kovačnica, izvorna muzika, lov na nisku divljač, su još uvijek izuzetno atraktivni turistički potencijali općine Kalesija koji moraju naći svoje mjesto u turističkoj ponudi kako općine, tako i Tuzlanskog kantona u cjelosti. Na području općine Sapna su spomenici dvojici narodnih heroja BiH: kapetanu Hajri Mešiću i Mehdinu Hodžiću, u narodu poznatijem kao, kapetan Senad i Crni labud, te lokalitet Nezuka, odakle i počinje „Marš mira“, odnosno lokalitet na kome su na slobodnu teritoriju izlazili stradalnici iz Srebrenice. Ističemo i činjenicu da je općina Sapna uradila idejno rješenje za uređenje tog lokaliteta, koje bi pod hitno trebalo prevesti u izvedbeni projekat i krenuti u zatvaranje finansijske konstrukcije za realizaciju tog projekta.⁶

Stari grad Teočak ima svoju vrijednost koja se prije svega ogleda, u svom kulturno-historijskom značaju za ovo područje. Nažalost, veoma teško je očekivati da isti u punom sjaju bude valorizovan u turističke svrhe, i zbog stanja u kojem se nalazi i zbog dostupnosti istog. Stari grad u Teočaku treba u cjelosti istražiti, te kroz proces istraživanja utvrditi i njegov sadržaj. Treba ga kroz male zahvate, učiniti dostupnim, odnosno omogućiti ulaz i pristup istom, te ga kao neistraženo, a zanimljivo područje, ponuditi istraživačima i naučnoj zajednici da kroz učeničke i studentske ekspedicije, dođu do saznanja koja će ovaj lokalitet približiti široj javnosti. Kao sastavni dio ove priče može biti i stara džamija, jedna od najstarijih na ovim prostorima, koja na žalost, zbog neadekvatne rekonstrukcije nije dobila status nacionalnog spomenika, kao i savremeno turbe sa nišanima koji su podložni istraživačkom radu.⁷

U Banovićima su dostupne tri lokacije ovog tipa, i to Gradina, Pećina Puzavac i Stećak Božićka Banovića. Arheološko nalazište Gradina nalazi se u Mjesnoj zajednici Tulovići i predstavlja tvrđavu iz, pretpostavlja se, doba Ilira, obzirom da je nađeno nekoliko artefakata koji ukazuju na taj period. Nažalost, još uvijek je neistražena i bez preciznijih pokazatelja o periodu, izgledu i sl. Pećina Puzavac se nalazi u Mjesnoj zajednici Pribitkovići i predstavlja potpuno istražen speleološki objekat koji nije veliki. Ima nekoliko galerija te nešto speleološkog nakita. Stećak Božićka Banovića se nalazi u Mjesnoj zajednici Banovići Selo. Stećak se nalazi na listi nacionalnih spomenika BiH i trenutno je smješten u mjesnom mezarju. Takođe u samom gradu postoji lokacija koja je predviđena za Muzej rudarstva i željeznice i na istoj se nalazi nekoliko eksponata, ali isti nije registrovan, niti je još uvijek izgrađen objekat.

⁶ Dopunjeno sa podacima iz Izvještaja Turističke patrole TK u 2019. godini

⁷ Dopunjeno sa podacima iz Izvještaja Turističke patrole TK u 2019. godini

U Gradačcu je dostupno šest objekata ovog tipa, i to Stari grad Gradačac, Sahat kula, Rodna kuća Gradašćević, Džamija Husejnija, Harem Bukvare džamije i Begove džamije.

U Srebreniku je dostupno pet objekata ovog tipa, i to nacionalnih spomenika, od kojih dominantu ulogu ima Stari grad Srebrenik, a zatim Džamija u Špionici, Džamija u Čojluku, Prahistorijska gradina na lokalitetu Grabovik – Zaketuše i Suljagića konak. Stara džamija u Špionici je u potpunosti obnovljena u skladu sa dozvolama i preporukama nadležnih institucija. U narednom periodu je neophodno, na glavnom putnom pravcu, staviti znakove obavještenja i usmjeravanja ka ovom lokalitetu, te na adekvatan način omogućiti pružanje relevantnih informacija vezanih za ovaj lokalitet. U neposrednoj blizini je i nacionalni spomenik konak Suljagića sa pripadajućim objektima. Posebna pažnja je posvećena revitalizaciji Starog grada Srebrenik i njegovoj valorizaciji u turističke svrhe. U proteklom periodu dosta toga je urađeno na restauraciji i zaštiti kompleksa. Stari grad je dat na gospodarenje JU Centar za kulturu i informisanje grada Srebrenika koji i provodi sve ove aktivnosti.⁸

Parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture koje nisu kategorizirane kao javne ceste

U većini jedinica lokalnih samouprava na području Tuzlanskog kantona su dostupna parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture. Na području općine Doboj Istok dostupno je jedno parkiralište u Klokočnici sa kapacitetom do 100 vozila.

Javni sanitarni čvorovi

U Živinicama i Gradačcu je dostupan po jedan javni sanitarni čvor, a također i grad Tuzla raspolaže sa jednim javnim sanitarnim čvorovom u okviru Tržnica pijaca u strogom centru grada.

Sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma

Tuzla raspolaže sa sportskim objektima i sportskom infrastrukturom na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma na nekoliko lokaliteta, i to Kompleks Šetaliste Slana Baja, Tuzlanski Tinejdžerski Centar Telex, Kompleks Ilinčica, Zavod za odgoj i obrazovanje osoba sa smetnjama, Javni sportski tereni Slatina, Javni sportski tereni Grbavica te Odbojkaški teren Panonska jezera.

U Lukavcu je dostupan poligon za odbojku na pijesku u mjestima Poljice i Prokosovići. U neposrednoj blizini Doma kulture Prokosovići nalazi se uređeni sportski teren za odbojku na pijesku, a Udruženje mladih Poljice i neformalna grupa "Mladi odbojkaši" izgradili su teren za odbojku na pijesku na obalama jezera Modrac.

U Živinicama sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma postoje u okviru Komplexa sportskog aerodroma Živinice koji obuhvata sportsku pistu, hangar za sportske letjelice, hangar-sala za sportsko streljaštvo koji je na korištenje ustupljen UG Aero Klub Fenix, Streljački klub Konjuh i autoput za bicikla (2,5 km), te u okviru Gradskog parka Konjuh koji obuhvata teren za tenis, fitness infrastruktura za vježbanje na otvorenom, basket teren, Bike park Rudine i ostalu sportsku infrastruktura koja obuhvata veći broj stadiona i poligona na cjelokupnom području.

U Kladnju su dostupni Ski lift „Karaula“ Kladanj, gradski stadion „Kladanj“, gradsko kupalište „Brana“ i alpinistička penjačka staza Via ferrata „Paolo Dieci“, koja je prva takva na Kantonu.

⁸ Dopunjeno sa podacima iz Izvještaja Turističke patrola TK u 2019. godini

Od sportskih objekata na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma, u Gradačcu je dostupan Stadion u okviru Banje Ilidža.

U Srebreniku je dostupno devet objekata ovog tipa, i to Gradski stadion te sportski tereni u prigradskim naseljima.

Rodne kuće poznatih osoba

Od rodnih kuća poznatih osoba, jedino je u Gradačcu identificiran jedan objekat ovog tipa, i to rodna kuća književnika Ahmeda Muratbegovića.

Drugo

Dovišta

Turistima je u Lukavcu dostupno i dovište Ratiš u mjestu Gnojnica. Vjernici su se na vrhu Ratišu okupljali u vrijeme suša i molili se za kišu. Trag je starije vjere, a informacijska ploča na Dovištu navodi 700 godina tradicije održavanja molitve. To je primjer sinkretizma dva vrlo česta kulta i običaja, a to su kult vrhova i molitve za kišu koji datiraju iz predslavenskih vremena, preko slavenskih paganskih običaja, kršćanskih elemenata, bogumilskih vjerovanja, sve do običaja i vjerovanja u islamu. Islamizacijom ovo su postale tzv. kišne dove. Odatle i drugo ime za vrh Dovište. Molitve su poslije bez obzira na količinu padavina u toj godini postale tradicija pa ih se molilo redovno svake godine. Počinjale su prvog ponedjeljka u maju a završavale prvog ponedjeljka u avgustu završnom dovom koja je okupljala i najviše vjernika. I danas se vjernici svakog ponedjeljka okupe na molitvi i vazu Posebnost Ratiša je što ga tradicijski posjećuju muškarci. Druga posebnost je što se nasuprot drugim dovištima gdje se dove čine utorkom, dove na Ratišu obavljaju ponedjeljkom. U Doboj Istoku su turistima dostupne za posjetu dvije stare bosanske kuće, i to Čerdaklija porodice Osmić u Brijesnici Maloj i kuća Mustafić Zize u Klokočnici.

Spomen sobe

U Gradačcu je u okviru Biblioteke "Alija Isaković" otvorena spomen soba Mustafe Imamovića, istaknutog bh. naučnika.

Stanje saobraćajne infrastrukture

Stanja saobraćajne infrastrukture je prezentirano na osnovu socio-ekonomske analize urađene za potrebe izrade Strategije razvoja Tuzlanskog kantona, te Izvještaja o razvoju Tuzlanskog kantona u 2020. godini.

Tuzlanski kanton ima povoljan geoprometni položaj uz magistralne drumske i željezničke pravce i predstavlja prirodnu saobraćajnu raskrnicu za šire područje jugoistočne i srednje Evrope – što određuje sadašnju, ali i buduću poziciju Tuzlanskog kantona u ovom dijelu Evrope. Blizina granice sa Evropskom Unijom predstavlja prednost s privrednog aspekta i jedna je od odrednica za privlačenja investicija. Tuzlanski kanton odlikuje i brojnost prirodnih bogatstava, čije korištenje je potrebno unaprijediti uz održivo upravljanje i istovremenu zaštitu.

Saobraćajnu infrastrukturu na području Kantona čine cestovna mreža u dužini od 1.993 km, željeznička mreža dužine 187 km, te Međunarodni aerodrom Tuzla. Udio saobraćajnica višeg ranga u ukupnoj dužini cestovne mreže se na Tuzlanskom kantonu nije mijenjao u posmatranom periodu. Željeznički saobraćaj je zastupljen isključivo kada je riječ o teretnom prevozu, jer postojeće stanje željezničke infrastrukture ne ispunjava uslove za razvoj putničkog željezničkog saobraćaja.

Područje Tuzlanskog kantona posjeduje relativno razvijenu cestovnu mrežu koju najvećim dijelom odnosno 61,56% čine lokalne ceste, potom 16,75% regionalne ceste te 12,59% magistralne ceste. JU Direkcija regionalnih cesta TK upravlja sa 318,2 km regionalnih cesta od čega su 302,32 km ceste sa asfaltnim zastorom, a 15,88 km ceste sa makadamskim zastorom. Mnoge od regionalnih cesta ne zadovoljavaju kriterije propisane za regionalne ceste u pogledu širine kolovoza, tipa kolovozne konstrukcije, u pogledu voznodinamičnih karakteristika, saobraćajne signalizacije, objekata i dr.

Dobra cestovna infrastruktura je preduslov za dobar razvoj svih grana privrede. Uzimajući u obzir sadašnje stanje ekonomije Bosne i Hercegovine, odnosno Federacije BiH, potrebno je što prije stvoriti uslove koji omogućavaju normalno tržišno poslovanje, razmjenu dobara, roba i usluga. Svakako da je jedan od osnovnih koraka povezati regije, povezati ljude, povezati industriju i trgovinu a sve to počinje izgradnjom dobre cestovne infrastrukture. Trenutno stanje regionalnih cesta na TK nije na zadovoljavajućem nivou, na većini dionica potrebna je sveobuhvatna rekonstrukcija, na nekim dionicama potrebna je sanacija i slično. Najveći razlog za takvo stanje je nedovoljan iznos finansijskih sredstava za ovu namjenu.

Stanje cestovne infrastrukture nije optimalno i vrlo često dolazi do velikih gužvi koje se javljaju usljed povećanog broja vozila, te je u narednom periodu potrebno osigurati značajnija sredstva u budžetu za saniranje cesta u nadležnosti Kantona, te planirati i osigurati kvalitetniju regulaciju saobraćaja kroz izgradnju kružnih tokova i alternativnih pravaca. Željeznički saobraćaj je zastupljen isključivo kada je riječ o teretnom prevozu, jer postojeće stanje željezničke infrastrukture ne ispunjava uslove za razvoj putničkog željezničkog saobraćaja. Imajući u vidu potencijal ali i benefite željezničkog saobraćaja kako u očuvanju okoliša tako i u ekonomskoj isplativosti te rasterećenju cesta, u perspektivi bi se trebalo razmišljati o modernizaciji željezničke infrastrukture i vraćanja u funkciju putničkog željezničkog saobraćaja.

Za razliku od željezničkog saobraćaja, razvoj zračnog saobraćaja na području TK je u uzlaznoj putanji. Osnivanjem JP „Međunarodni aerodrom Tuzla” stvorile su se osnovne pretpostavke za razvoj i unapređenje zračnog saobraćaja na području TK, a dodatnim ulaganjem u razvoj zračne infrastrukture i osavremenjavanjem usluga Međunarodnog aerodroma Tuzla, putnički zračni saobraćaj doživio je značajnu ekspanziju i bilježi konstantni trend povećanja prevezenih putnika. U 2019. godini jedini avioprevoznik koji ordinira sa Međunarodnog Aerodroma Tuzla, WIZZ AIR prevezao je rekordnih 593.050 putnika, prema 12 destinacija u Evropi, što je za 4 puta više u odnosu na 2014. godinu. Međutim, pojavom pandemije COVID 19 u martu 2020. godine zaustavljen je snažan i nagli rast servisa koje pruža Međunarodni aerodrom Tuzla. Kao rezultat restriktivnih mjera i zaustavljanja prometa robe i putnika, tokom 2020. godine došlo je do pada od 60% u broju putnika u odnosu na 2019. godinu. Jedna od razvojnih perspektiva u ovoj oblasti jeste izgradnja treće čekaonice za putnike u odlasku (gate) čime bi se broj putnika mogao povećati za dodatnih 40% od postojećeg kapaciteta. Ovakav razvoj prometnih kapaciteta zračnog saobraćaja će katalitički uticati na povećanje ekonomske aktivnosti Tuzlanskog kantona, ali i drugih regija BiH.

Međunarodni aerodrom Tuzla

Osnivanjem JP „Međunarodni aerodrom Tuzla” stvorile su se osnovne pretpostavke za razvoj i unapređenje zračnog saobraćaja na području TK, a dodatnim ulaganjem u razvoj zračne infrastrukture i osavremenjavanjem usluga Međunarodnog aerodroma Tuzla, putnički zračni saobraćaj doživio je značajnu ekspanziju i bilježi konstantni trend povećanja prevezenih putnika.

Podaci Direkcije za civilno zrakoplovstvo Bosne i Hercegovine i Agencije za statistiku Bosne i Hercegovine za 2019. pokazuju da na Međunarodni aerodrom Tuzla otpada 31 posto ukupnog broja

dolazaka. U prvih devet mjeseci 2021. godine tržišni udio Međunarodnog aerodroma Tuzla smanjen je na 26 posto. Kao glavno uporište Wizz Aira, aerodrom Tuzla je u toku 2021. godine, dakle do danas, imao 217.000 putnika, što predstavlja smanjenje od 55 posto u odnosu na isti period 2019. godine. Wizz Air je u augustu 2021. najavio uvođenje dvije nove aviolinije s Međunarodnog aerodroma Tuzla od decembra 2021. godine, i to Milan-Malpensa u Italiji i Nuremberg u Njemačkoj.

Kao čvrsto uporište Wizz Air-a, Međunarodni aerodrom Tuzla ima važnu ulogu u oporavku turizma i poticanju buduće potražnje. Aerodrom Tuzla nikada nije imao direktnih poticaja, novčanih ili bilo kakvih drugih, za aviokompanije koje koriste ovaj aerodrom. Ono što aerodrom Tuzla nudi jesu veoma niske naknade za aerodromske usluge onim aviokompanijama koje se obavežu da aerodromu Tuzla donesu veliki broj letova i putnika. To je ono što ovaj aerodrom čini atraktivnim. Njemačkoj, s dva leta sedmično za svaki. Obje rute će se opsluživati avionima koji nisu stacionirani u Tuzli. Ova aviokompanija planira i povećati prisustvo na aerodromu Tuzla tokom predstojeće zimske sezone s dodatnim letovima za Bazel, Fridrihsafen, Geteburg, Malmo i Beč.

Stanje javne i komunalne infrastrukture

Korištenje podataka iz socio-ekonomske analize urađene za potrebe izrade Strategije razvoja Tuzlanskog kantona, kao i Izvještaja o razvoju Tuzlanskog kantona u 2020. godini, pripremljeni su podaci o stanju javne i komunalne infrastrukture na području Tuzlanskog kantona.

Na nivou države Bosne i Hercegovine ne postoji Zakon o komunalnoj privredi, a ni Federacija BiH još uvijek nije donijela zakon o komunalnoj privredi za nivo Federacije, iako je inicijativa za donošenje ovog Zakona pokrenuta prije više godina, a Ekonomsko-socijalno vijeće FBiH je ovu inicijativu usvojilo početkom 2013. godine. Utvrđivanje komunalne politike u Federaciji je u nadležnosti kantona. U zakonima kantona je precizirano kako se obavljaju poslovi zadovoljenja komunalnih potreba građana.

Na području Tuzlanskog kantona ova oblast je uređena Zakonom o komunalnim djelatnostima Tuzlanskog kantona („Službene novine TK“, broj: 11/2021). U skladu sa članom 6. ovog Zakona, općine koje ulaze u sastav ovog Kantona su zadužene za obavljanje komunalnih djelatnosti određenih zakonom te na području Tuzlanskog kantona djeluje 16 javnih komunalnih preduzeća. Navedena komunalna preduzeća ističu da je jedan od osnovnih problema sa kojima se susreću u svom poslovanju činjenica da se kalkulacijom cijena komunalnih usluga koju odobrava osnivač, insistira se da ona sadrži samo materijalne osnovne troškove, dok se izostavljaju sredstva za održavanje i izgradnju komunalne infrastrukture što doprinosi da su javna komunalna preduzeća neadekvatno opremljena i osposobljena za kvalitetno pružanje usluga.

U oblasti vodosnabdijevanja na području Tuzlanskog kantona osnovni problem predstavlja deficit raspoloživih vodnih resursa za stanovništvo i industriju Tuzlanskog kantona koji iznosi 700 l/s, a projekcije nadležnih institucija kažu da će se do 2025. godine deficit nastaviti, ali će se smanjiti na oko 500 l/s. Nedovoljna izgrađenost, kao i zastarjelost postojeće mreže vodosnabdijevanja, te nedovoljni kapaciteti i kvalitet izvorišta i podzemnih vodnih tijela, za posljedicu imaju i činjenicu da je prosječna potrošnja vode na području Kantona oko 90 l/stan/dan (u EU 100-250 l/stan/dan, a u BiH 120 l/stan/dan). Stepem obuhvata stanovništva sistemom javnog vodosnabdijevanja je 72,15%, a praćenje i kontrola kvaliteta pitke vode u sistemima javnog vodosnabdijevanja se vrši od strane nadležnih institucija. Na području Kantona evidentan je nedostatak sredstava za investicije za vodnu infrastrukturu. Angažman ključnih aktera na apliciranju za projekte kojima bi se finansirala vodna infrastruktura (posebno za EU fondove) je nedovoljan i nekoordiniran, tako da veliki iznosi dostupnih

i raspoloživih sredstava ostaju neiskorišteni, dok je s druge strane evidentan nedostatak sredstava za sufinansiranje projekata u (općinskim/gradskim) budžetima. U narednom periodu, razvojne perspektive u ovoj oblasti uključuju uvođenje mehanizama za stimulisanje racionalne potrošnje vode, kreiranje dugoročnih planskih dokumenata i sačinjavanje srednjoročnih planova finansiranja vodne infrastrukture sa posebnim fokusom na namicanje sredstava iz vanjskih izvora finansiranja kako bi se rasteretio Budžet Kantona. Razvojna potreba odnosi se i na izradu plana digitalizacije i osiguranje sredstava za digitalizaciju usluga u sektoru vodosnabdijevanja.

Prema podacima dostupnim za period 2016-2020. godina, evidentno je da je došlo do rasta procenta fizičkih i pravnih lica priključenih na sisteme javnog vodosnabdijevanja, kao i fizičkih i pravnih lica priključenih na kanalizacione sisteme. Kada je u pitanju tretman otpadnih voda iz naselja, trebamo istaći da samo gradovi Srebrenik i Živinice imaju funkcionalne sisteme za prečišćavanje otpadnih voda, te da je u tim gradovima zabilježen rast navedenog pokazatelja. Na osnovu podataka dobivenih iz devet JLS sa područja TK (Tuzla, Gračanica, Srebrenik, Banovići, Lukavac, Kalesija, Kladanj, Čelić i Doboj-Istok), ukupan procenat stanovništva obuhvaćenog sistemom javnog vodosnabdijevanja iznosi 80,86%, dok ukupan procenat stanovništva priključenih na kanalizacione sisteme u ovim JLS iznosi 50,17%.

U tom smislu, značajan razvojni problem u oblasti zaštite okoliša jeste nepostojanje ili neadekvatan tretman otpadnih voda iz privrede, kao i nedostatak programa prevencije i zamjene „prljavih“ tehnologija, te se u narednom periodu predlaže zakonsko regulisanje tretmana otpadnih voda iz industrijskih postrojenja na način da vodu mogu zahvatati isključivo nizvodno od „svojih“ ispusta, čime bi ih se dodatno motiviralo na poštivanje propisa.

Sistem toplovodnih mreža, odnosno sistem grijanja, na području Tuzlanskog kantona je nedovoljno razvijen iako se Kanton nalazi u povoljnijoj situaciji u odnosu na druge kantone kada je riječ o potencijalu izvora toplotne energije imajući u vidu postojeću Termoelektranu Tuzla ali i planove o dogradnji sektora proizvodnje električne energije. Toplifikacije lokalnih zajednica će otkloniti jedan od najvećih zagađivača zraka na području Kantona a to je veliki broj individualnih ložišta, pa čak i u urbanim centrima. Jedan od ključnih aspekata razvoja zaštite okoliša i komunalne infrastrukture u narednom periodu treba biti toplifikacija gradova i općina na području Tuzlanskog kantona, a u tom smislu je potrebno napraviti dugoročni plan razvoja sistema daljinskog grijanja te na osnovu istog, pokušati osigurati sredstva iz vanjskih izvora za izgradnju.

Na području Tuzlanskog kantona se kontinuirano povećava pokrivenost stanovništva javnom rasvjetom, koja je u 2019. godini iznosila 65%. Međutim, konstatovan je neujednačen nivo obuhvata stanovništva u okviru cjelokupne teritorije Kantona, tako da se taj procenat kreće od niskih 45% (općina Teočak i Sapna), do zadovoljavajućih 95% (gradovi Gradačac i Tuzla). Kao osnovni razvojni problem definiše se povećanje troškova održavanja sistema javne rasvjete uz istovremeno smanjenje investicija u proširenje javne rasvjete. Stoga je u narednom periodu potrebnom korištenjem dostupnih 27 međunarodnih i domaćih fondova povećati učešće vanbudžetskih izvora finansiranja i primijeniti energijski efikasne sisteme rasvjete, čime bi se ostvarile dugoročne uštede u oblasti potrošnje javne rasvjete.

2.7.3. Smještajni kapaciteti u Tuzlanskom kantonu

Analizirajući smještajne kapaciteti u Tuzlanskom kantonu, možemo utvrditi da su isti neadekvatno raspoređeni te je izuzetno izražena siva ekonomija u području turizma kojoj je pogodovao razvoj interneta i oglašavanje putem društvenih mreža. Siva zona onemogućuje realno praćenje broja turista, noćenja kao ni prihoda ostvarenog od turizma, te umanjuje mogućnost razvoja registrovanih privrednih subjekata zbog neloyalne konkurencije.

Tabela 19. Pregled identificiranih smještajnih kapaciteta u Tuzlanskom kantonu

Vrsta	Kategorija (broj zvjezdica)	Broj objekata	Broj soba/ smještajnih jedinica	Broj leževa
Hotel	*****	2	28	26
	****	7	279	600
	***	10	228	454
	**	0	0	0
	*	2	42	83
Ukupno		21	577	1163
Motel	***	9	108	235
	**	1	5	12
	*	0	24	50
Ukupno		10	137	297
Pansion	**	4	15	27
	*	1	13	25
Ukupno		5	28	52
Prenoćište	*	4	29	64
Ukupno		4	29	64
Apartmani	****	1	1	2
	***	37	73	175
Ukupno		38	74	177
Sobe	***	4	20	37
	**	0	10	20
	*	0	0	0
Ukupno		4	30	57
Kamp	*	0	0	0
Ukupno		0	0	0
Svi smještajni kapaciteti		82	875	1.810

Privredni subjekti koji djeluju u oblasti turizma u Tuzlanskom kantonu

U okviru identifikacije turističke infrastrukture, posebno se analizirani i privredni subjekti koji djeluju u oblasti ugostiteljstva, te su prikupljeni podaci iz osam JLS na području Tuzlanskog kantona predstavljeni u tabeli.

Tabela 20. Ugostiteljski objekti na području Tuzlanskog kantona

TUZLANSKI KANTON					
Djelatnosti u kojima posluju poslovni subjekti	Vrsta poslovnih subjekata	Broj poslovnih subjekata		Broj zaposlenih u poslovnim subjektima	
		Pravna lica	Fizička lica	Pravna lica	Fizička lica
Ugostiteljstvo	Restorani, menze	69	23	17	11
	Kafići, barovi	42	33	5	35
	Ostali ugostiteljski objekti	4	24	3	10

2.8. Menadžment i marketing destinacije/a Tuzlanskog kantona

Uzimajući u obzir da se glavna uloga destinacijskom menadžmenta ogleda u monitoringu razvoja i implementaciji strategija turizma izvršena je analiza strateških dokumenata FBiH, TK i JLS s ciljem utvrđivanja ciljeva, prioriteta i mjera koji se odnose na destinacijski menadžment i marketing.

Strategija razvoja Federacije BiH 2021-2027. u okviru strateškog cilja 1., prioriteta 1.3. definisala je mjeru 1.3.4. "Podržavati razvoj preduzetništva turističkog sektora, koja između ostalog uključuje *preusmjeravanje postojećih turističkih zajednica u FBiH u destinacijske menadžment organizacije*, što može značajno doprinijeti uspostavljanju destinacijskog turizma i lanca vrijednosti. Ključni izazovi identificirani u Nacrtu Strategije razvoja turizma FBiH 2022-2027. u pogledu marketinga uključuju nedovoljno brendiranje lokalnih destinacija, zaostajanje učinkovite primjene digitalnih kanala u promociji turističkih destinacija, nepostojanje turističke zajednice na FBiH, njihovu slabu povezanost sa turističkim zajednicama nižih nivoa itd.. Shodno tome, Nacrtom Strategije je definisan prioritet 2. "Razvoj destinacijskog marketinga" sa mjerama koje se odnose na povećanje privlačnosti destinacije, destinacijskog marketinga FBiH, povećanje potražnje i potrošnje, ravnomjeran turistički razvoj, smanjenje sezonalnosti te digitalizacija sektora turizma. Dubinska analiza stanja u oblasti turizma izvršena je i u Strategiji razvoja Tuzlanskog kantona 2021-2027. kojom je prepoznat značajan turistički potencijal TK i shodno tome definisan strateški cilj 1. Dinamičan i održiv ekonomski razvoj u povoljnom ekonomskom okruženju, u okviru kojeg su definisane dvije mjere koje bi trebale biti realizovane kroz razvoj funkcionalnih digitalnih kanala za promociju TK, povećanje broj nastupa na specijaliziranim sajmovima u inostranstvu, povećanje vrijednosti podržanih projekata turističkih agencija, realizaciju aranžmana posjeta destinacijama na području TK, povećanje broja mikrodestinacija na području TK te povećanje broja osposobljenih ljudskih resursa iz domena destinacijskog menadžmenta.

Na osnovu sekundarnih podataka utvrđeno je da od ukupno 13 JLS TK, njih 5 nema strategiju razvoja grada/općine ili je ista istekla. Ostale, dakle, njih 8 imaju strategiju razvoja. Analizom razvojnih strateških dokumenata JLS utvrđena je integrisanost ciljeva vezanih za razvoj turizma u strateškim ciljevima strategija razvoja JLS. Detaljan pregled strateških i sektorskih ciljeva, prioriteta i mjera vezanih za turizam dat je Aneksom 2. Analizom sekundarnih podataka te na osnovu konsultacija obavljenih sa Radnim tijelom za izradu Strategije utvrđeno je da od 13 JLS, Grad Živinice i Grad Lukavac imaju razvijene strategije razvoja turizma, dok je u postupku izrada strategije turizma za Grad Srebrenik. Strategijom razvoja Grada Živinice definisan je strateški cilj 1. „Uspostavljanje efikasnog destinacijskog menadžmenta“ te predloženo devet mjera koje se odnose na uspostavljanje turističke organizacije Grada Živinice koja bi obavljala aktivnosti destinacijskog menadžmenta i marketinga (detaljnije u Aneksu 2.). Vizija razvoja održivog turizma Lukavca je uređena i regionalno prepoznatljiva turistička destinacija sa živopisnim i zaštićenim prostorom, kvalitetnom, raznolikom i cjelogodišnjom ponudom baziranoj na jedinstvenom doživljaju prirode, lokalne kulture i tradicije. U cilju unapređenja ambijenta za razvoj turističke destinacije definisane strateškim ciljem 1. određene su i mjere koje se između ostalog odnose na sistem integrisanog upravljanja destinacijom kroz turističku zajednicu (DMO).

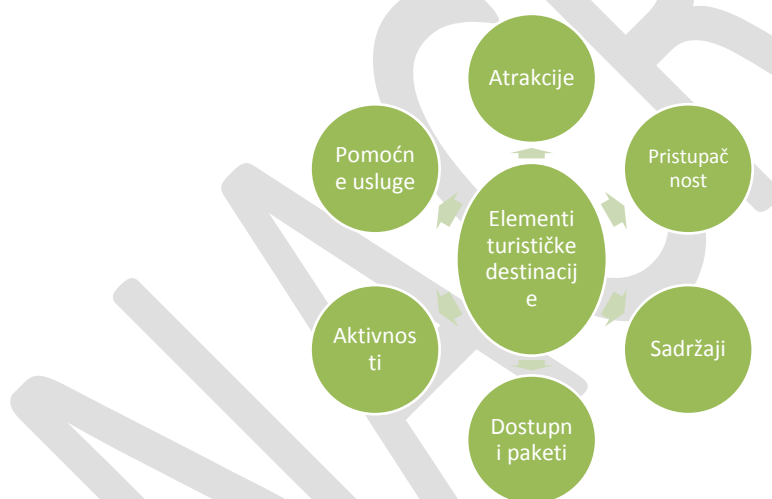
Predstavljani strateški dokumenti iz ugla tematskog područja menadžment i marketing destinacije TK u najvećoj mjeri problematiziraju nedostatke u pogledu destinacijskog menadžmenta i marketinga, zatim, strateškog planiranja i upravljanja, organizacijske infrastrukture (potreba osnivanja turističkih zajednica JLS), nedovoljnog umrežavanja aktera u sektoru turizma, nedovoljne promocije i izostanka brendiranja destinacije te oskudne primjene digitalnih kanala pri realizaciji promotivnih aktivnosti. U analiziranim strateškim dokumentima navodi se da je rješenje u pogledu iznesenih izazova u

adekvatnom upravljanju turizmom i turističkom destinacijom TK. Također, menadžment i marketing destinacije čine imperativ u pogledu upravljanja i promocije turističkih potencijala TK.

Nacrt Zakona o turizmu FBiH, prema World Tourism organization (WTO) destinaciju definiše kao mjesto koje je posjećeno tokom putovanja.⁹ Turistička destinacija predstavlja određeno turističko putovanje koje svojom opremljenošću omogućava prihvata i boravak turista. Ista, dakle, predstavlja prostornu cjelinu sa dostatnim elementima turističke ponude orijentisane ka tržištu i turistima.

Kada govorimo o elementima turističke destinacije Buhalis navodi six As model koji podrazumijeva sljedeće elemente:¹⁰

- Atraksije (prirodne, umjetne, izgrađene, ciljano izgrađene, baštinu te posebne događaje),
- Pristupačnost (cjelokupni infrastrukturni sistem koji se sastoji od staza, terminala i vozila),
- Sadržaji (smještajni i ugostiteljski objekti, maloprodaja, ostale turističke usluge)
- Dostupni paketi (turistički paketi od posrednika i grosista),
- Aktivnosti (sve aktivnosti dostupne u destinaciji koje turisti poduzimaju tokom boravka),
- Pomoćne usluge (usluge koje koriste turisti kao što su banke, telekomunikacija, pošte, kiosci, bolnice, itd.).

Slika 5. Elementi turističke destinacije

Slično prethodno navedenom, prema WTO privlačnost destinacije i kreirani turistički doživljaj karakterišu atrakcije, usluge i objekti, dostupnost, imidž i karakter, cijene i ljudski resursi.¹¹

Imajući u vidu definiciju i elemente koji čine turističku destinaciju **Tuzlanski Kanton je prepoznat kao turistička destinacija** bogata različitim sadržajima. Uzimajući u obzir analizu provedenu u ovom Nacrtu Strateške platforme strategije razvoja turizma u TK, u području „Razvoj turističkog proizvoda“, u narednoj tabeli su navedeni primjeri mogućih varijanti hijerarhijske klasifikacije teritorijalnog razvoja turizma od najmanjih mjesnih, do najvećih regionalnih razmjera te nadležne

⁹ Nacrt Zakona o turizmu FBiH

¹⁰ Buhalis, D. (2000.). Marketing the competitive destination of the future. Tourism management, 21 (1)

¹¹ Prilagođeno prema Svjetskoj turističkoj organizaciji. (2007). A practical guide to tourism destination management. Madrid.

institucije koje upravljaju istima. Navedeni pregled predstavlja polaznu osnovu za daljnju hijerarhijsku klasifikaciju teritorijalnog razvoja turizma TK i isti je neophodno ažurirati u skladu sa prijedlozima članova Radnog tijela za izradu strategije razvoja turizma u TK te sugestijama i prijedlozima koji će biti dostupni nakon javne rasprave i uvida u Nacrt strateške platforme strategije razvoja turizma u TK od strane javnosti.

Tabela 21. Hijerarhijska klasifikacija teritorijalnog razvoja turizma

Kategorizacija	Definicija	Identifikovana na Kantonu	Upravlja
Turistički (objekat) punkt	Turistički punkt je najmanja prostorna jedinica i pod njim treba podrazumijevati prostor određenog objekta ili građevinskog kompleksa sa pratećim objektima, vidikovcima i sl. Turistički punktovi se obilježavaju posebnim markacijama duž putnih ili pješačkih staza i imaju namjenu zaustavljanja turista na njihovoj tranzitnoj ruti prema ciljnom odredištu. Svrha turističkih punktova je zaustavljanje turista radi pokazivanja atraktivnih turističkih motiva i predaha u putovanju. Svaki turistički punkt posjeduje turističke objekte za odmor i rekreaciju uz osnovne ponude koje karakterištu taj kraj.	Planinarski domovi, lovački domovi, vidikovci, spomenici, gradski trgovi i parkovi i drugo.	TZ općine/grada
Turistički lokalitet	Najmanja i osnovna prostorna jedinica u unutrašnjoj prostornoj strukturi regije i dio prostora turističkog mjesta. Posjeduje jednu od turističkih atraktivnosti, što je preduvjet za njegovo turističko aktiviranje. U pravilu, turistički lokaliteti su po funkciji homogene monofunkcionalne prostorne jedinice. Turistički lokalitet predstavlja manju teritorijalnu cjelinu koje po preovlađujućim objektima turističkog interesovanja, turističkog pokaza i turističke infrastrukture, privlače pažnju manjeg broja turista znatiželjnika ili ekskurzista. Turistički lokaliteti ne moraju biti dostupni prijevoznim sredstvima.	Djevojačka pećina, "Muška voda", izletišta Zlača, Mačkovac, Ilinčica i druga, gradine, nekropole stećaka i drugo.	TZ općine/grada
Turističko mjesto	Neko se mjesto smatra turističkim ako raspolaže osnovnim uslovima atraktivnosti (prirodne ljepote, ljekoviti izvori, spomenici, priredbe itd.) i receptivnosti (objekti za smještaj, za ugostiteljske i druge usluge, parkovi, kupališta, šetališta, sportski tereni i igrališta i sl.). Sastoji se od većeg broja turističkih lokaliteta. To je s funkcionalnog stanovišta kompleksna	Kantonalno ili općinsko/gradsko središte, planinska turistička mjesta, banjska turistička mjesta.	TZ općine/grada

Kategorizacija	Definicija	Identifikovana na Kantonu	Upravlja
	<p>turistička prostorna jedinica koja mora zadovoljiti sveukupne svakodnevne potrebe turista (turističke i egzistencijalne potrebe), pa mora posjedovati zaokruženu ponudu u turizmu.</p> <p>U pravilu to je najčešće homogena jedinica u kojoj dominiraju uslužne funkcije, a u fizionomiji prevladavaju estetske komponente, što takvom prostoru daju vizualnu prepoznatljivost. S prostornog gledišta, turističko mjesto se ne mora podudarati s administrativnim granicama mjesta – bitno je da čini prostorno-funkcionalnu cjelinu ponude u turizmu.</p>		
Turistički centar	<p>S prostornog stajališta isto što i turističko mjesto. Ono po čemu se razlikuje od turističkog mjesta jesu funkcije turističkog centra. Turistički centar je takvo turističko mjesto koje pored turističkih funkcija što ih ima i turističko mjesto ima i brojne druge funkcije koje mora imati centar zone ili regije (administrativna, prometna, trgovačka, bankarska, kulturna, zdravstvena itd.). U turističkom centru prepliću se brojne funkcije potrebne domicilnom stanovništvu s turističkim funkcijama. Standard opremljenosti i uređenosti takvog centralnog turističkog mjesta viši je od standarda ostalih turističkih mjesta, ali je time omogućeno normalno funkcioniranje svih turističkih mjesta u gravitirajućem prostoru.</p>	Tuzla	TZ Tuzla
Turističko čvorište	<p>Turistička čvorišta su samostalne teritorijalne tačke u turističkoj teritoriji bez obzira na rang turističke taksonomije. To su turistički nodovi (raskrsnice) u kojima su umreženi turistički potencijali date teritorijalne cjeline. Turistička čvorišta su ujedno nosioci turističkog razvoja i turističkog planiranja. To su imisione i emisione tačke za razne vidove turističkih kretanja.</p>	Tuzla je imisiono turističko čvorište za boravak turista i ujedno emisiono turističko čvorište za potrebe tematskih oblika turizma prostora Tuzlanskog kantona.	TZ Tuzla
Turistička zona	<p>Turistička zonalnost je tipična za priobalne pojaseve mora i jezera, za planinske vijence i za dijelove riječnih dolina. U zavisnosti od izgrađene materijalne baze turističke zone mogu biti, potencijalne, afirmisane i razvijene. Turistička zona predstavlja turistički</p>	Tuzlanski kanton Sjeveroistočna Bosna Potencijalna zona (planinski sistem unutrašnjih Dinarida – planine Ozren - Konjuh - Javornik	Turistička zajednica Tuzlanskog kantona Turistička zajednica ZDK Turističke

Kategorizacija	Definicija	Identifikovana na Kantonu	Upravlja
	profil – pojas velike geografske regije ili cijele jedne države. Unutar turističke zone gotovo, ne postoji neturistički sadržaj. To je turističko rekreacioni areal visokog međuregionalnog i međunarodnog značaja. Turistička zona ima polivalentne turističke sadržaje za razne vidove turističkog posjećivanja.		zajednice gradova/opština RS
Turistička destinacija	Savremeni pristup turističkoj destinaciji polazi od destinacije kao prostorne oblasti koju posjećuju i koriste turisti, nezavisno od njenih administrativnih granica. Granice destinacije treba da odredi tržište, jer granice su rezultat tržišne prihvaćenosti i valorizacije određene destinacije. Turistička destinacija podrazumijeva tržišno prilagođenu prostornu oblast sa optimalno usklađenim sistemom elemenata i funkcija, koja razvojem važnih i dominantnih sposobnosti svjesno stvara uslove putem kojih će, u odnosu na konkurenciju, dugoročno postizati dobre turističke rezultate.	Tuzlanski kanton	MTTSTK, Turistička zajednica Tuzlanskog kantona
Turistička regija	Turistička regija izražava teritorijalnost motiva i eventualno funkcionalnost turističkog prometa, u zavisnosti od toga da li se radi o potencijalnim ili aktiviranim turističkim motivima. Prema stepenu razvoja turističke regije mogu biti: potencijalne, u razvoju i razvijene regije. Kod potencijalnih regija prostorno planiranje je osnovni uslov za njihovu promociju i perspektivan razvoj.	Sjeveroistočna Bosna, potencijalna turistička regija	Turistička zajednica Tuzlanskog kantona Turističke zajednice drugih kantona i distrikta Brčko Turističke zajednice gradova/opština RS

Analiza interesnih skupina

Kada govorimo o interesnim skupinama određene turističke destinacije u iste se prema Vodiču za destinacijski menadžment ubrajaju nacionalne i regionalne vlade, razvojne agencije, lokalne vlasti, menadžeri nacionalnih parkova, prevoznici, organizacije u kulturi, sportu i manifestacijama, ugostitelji (smještaj i prehrana), posrednici, mediji, lokalni turistički konzorciji i partnerstva, agencije za podršku poduzetnicima, obrazovne ustanove, lokalno stanovništvo, nevladine udruge te turisti.¹² Uzimajući u obzir specifičnosti Tuzlanskog kantona kao turističke destinacije intresne skupine turizma TK čine:

- Federacija BiH (FBiH) - Federalno ministarstvo okoliša i turizma i Federalno ministarstvo prostornog uređenja, Fond za zaštitu okoliša FBiH,

¹² Vodič za destinacijski menadžment, Lipik, 2018., str. 7.

- Tuzlanski kanton – Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja TK i Ministarstvo prostornog uređenja i zaštite okolice TK,
- Jedinice lokalne samouprave – tijela/sektori/službe koji se bave razvojem turizma JLS,
- Turistička zajednica Tuzlanskog kantona,
- Turističke zajednice jedinica lokalnih samouprava,
- Javni i civilni sektor (komunalni, elektro, telekomunikacioni, zdravstveni sektor, kao i razna udruženja udruženja itd..),
- Turistički subjekti (privredna društva, druga pravna lica, obrtnici i fizička lica),
- Subjekti/javne ustanove koje upravljaju zaštićenim područjima prirode i kulturno – historijskim nasljeđem - Federalno ministarstvo kulture i sporta (Zavod za zaštitu spomenika), Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa),
- Kulturne ustanove,
- Obrazovne institucije - Univerzitet u Tuzli, druge visokoškolske ustanove, srednje strukovne škole,
- Vjerske zajednice,
- Mediji – tradicionalni i savremeni,
- Stanovništvo,
- Turisti.

Slika 6. Interesne skupine turizma TK

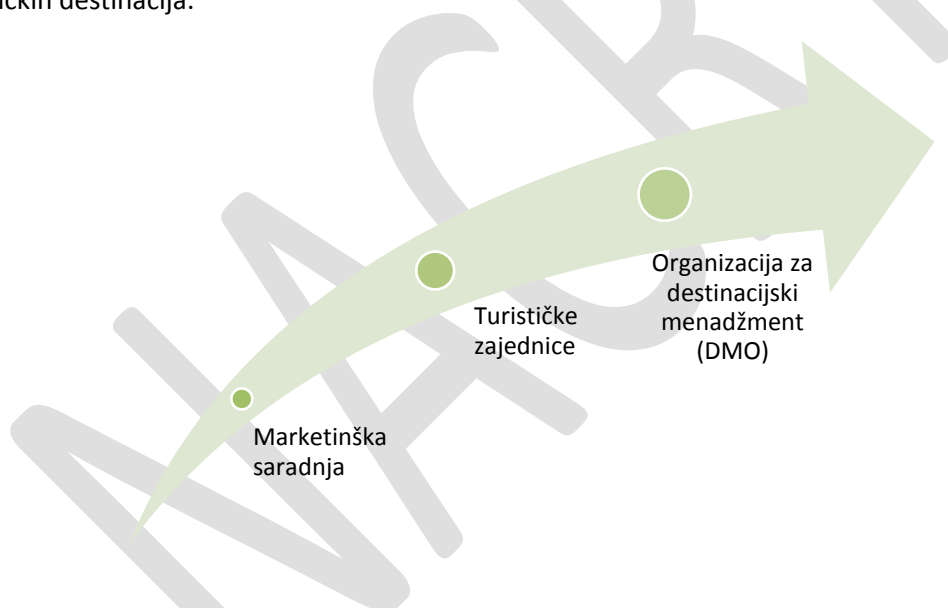
2.8.1. Destinacijski menadžment Tuzlanskog kantona

Upravljanje destinacijama je sistemski i planski pristup svih aktera u turizmu koji se zasniva na pažljivom planiranju i koordinaciji svih elemenata turističke destinacije. Ovaj pristup podrazumijeva cjelokupan proces od privlačenja turista do pružanja potpunog doživljaja boravkom u destinaciji. Destinacijski menadžment polazi od umrežavanja različitih javnih i privatnih interesnih skupina koje

zajedničkim radom vrše unapređenje i promicanje turizma destinacije sa ciljem ostvarivanja zajedničke vizije.

Primarnim istraživanjem utvrđeno je da se ključni problemi upravljanja turističkom destinacijom TK ogledaju u nedovoljnom strateškom planiranju kojim bi se adekvatno valorizovali resursi te razvila nova ili unaprijedila postojeća infra i superstruktura, što za Tuzlanski kanton predstavlja veliki nedostatak. Pored toga, imamo li u vidu brojnost interesnih skupina menadžmenta destinacije TK, nužno je istaći da za određene segmente istog nedostaje institucionalna infrastruktura. Prethodno navedeno podrazumijeva izostanak turističkih zajednica na nivoima svih JLS TK. Također, značajan problem predstavlja izostanak kontinuirane saradnje između aktera u turizmu (ministarstvo, TZ TK, TZ JLS, turistički subjekti). U cilju razvoja turizma i efikasnijeg upravljanja turističkom destinacijom i drugim, prema hijerarhijskoj klasifikaciji utvrđenim varijantama teritorijalnog razvoja turizma nameću se dileme u pogledu adekvatnosti postojećeg načina upravljanja istima.

Globalizacija tržišta, povećanje intenziteta konkurencije i promjena zahtjeva turista dovela je do razvoja modela upravljanja turizmom koji se kretao od marketinške saradnje JLS i turističkih subjekata realizovane kroz turističke urede na lokalnim nivoima, preko regionalnih turističkih zajednica koje su intenzivirale saradnju javnog i privatnog sektora, do organizacija za destinacijski menadžment (Destination Management Organization - DMO) koje danas predstavljaju imperativ turističkih destinacija.

Slika 7. Modeli upravljanja turizmom

Izvor: Kreacija autora prema: Operativni priručnik za primjenu modela destinacijske menadžment organizacije (DMO), Horwath HTL Zagreb, 2013., <https://www.htz.hr/sites/default/files/2015-06/DMO-operativni-prirucnik3217.pdf>

Turističke zajednice kao organizacije koje upravljaju destinacijom (Destination Management Organization-DMO)

Krovnu organizaciju razvoja turizma na području Tuzlanskog Kantona čini Turistička zajednica TK. Prema Zakonu o turističkim zajednicama TK Turistička zajednica se osniva radi razvoja, unapređenja i promociji Tuzlanskog kantona u cjelini i privrednih interesa, pravnih i fizičkih lica koja pružaju ugostiteljske i druge turističke usluge ili obavljaju drugu djelatnost neposredno povezanu sa

turizmom, na način da upravlja turističkom destinacijom. Pored prethodno navedenog ciljevi turističke zajednice se ogledaju se u unaprjeđenju općih uslova boravka turista kroz formiranje cjelovite turističke ponude, podizanju kvaliteta turističkih i drugih komplementarnih usluga, očuvanju i stvaranju prepoznatljivog i privlačnog turističkog ambijenta područja, razvijanju svijesti o važnosti turizma, kao i privrednim, društvenim i drugim efektima turizma, potrebi i važnosti očuvanja i unapređenja svih elemenata turističkog proizvoda određenog područja, a posebno zaštite životne sredine, podsticanju razvoja turističke infrastrukture i pružanja informacija turistima te promociji turističkog proizvoda područja.

Zakonom se dalje reguliše finansiranje turističkih zajednica JLS i TK koje se zasniva na nekoliko vrsta prihoda, i to:

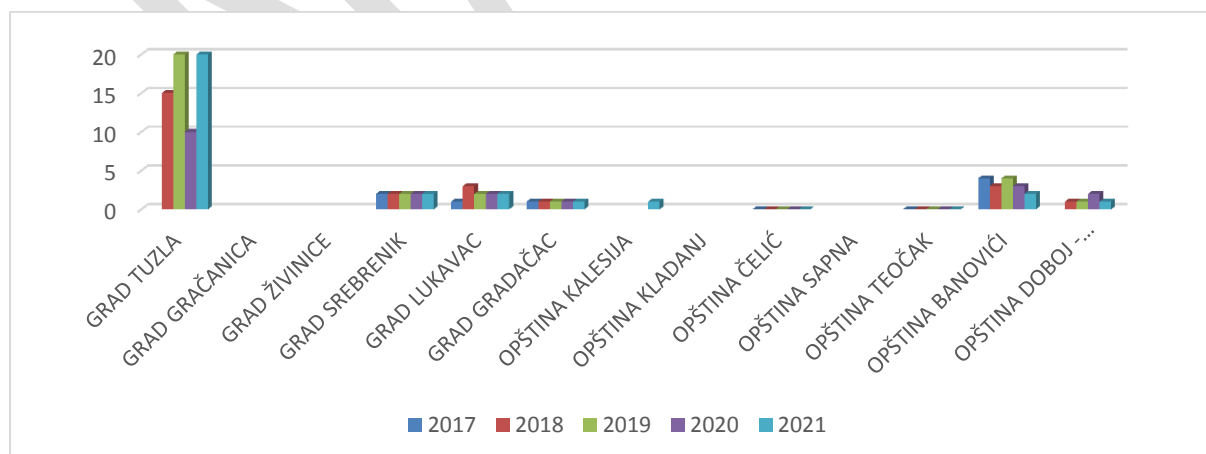
- boravišna taksa,
- članski doprinos,
- prihode od obavljanja privredne djelatnosti.

Također, finansiranje se može vršiti i iz:

- budžeta jedinica lokalne samouprave te kantonalnog budžeta, na osnovu posebnih programa,
- dobrovoljnih priloga i darova,
- imovine u vlasništvu i sl.

Članom 36. pomenutog Zakona određuje se način korištenja i raspoređivanja sredstava boravišne takse pri čemu se prihodi ostvareni po osnovu boravišne takse raspoređuju na način da turističkoj zajednici JLS pripada 70% sredstava, a ostatak od 30% se dodjeljuje Turističkoj zajednici Kantona. Prijedlog Zakona o boravišnoj taksu FBiH članom 11. definiše raspodjelu sredstava prikupljenih po osnovu boravišne takse na način da 80% sredstava pripada budžetu JLS, 10% budžetu kantona, a 10% sredstava pripada budžetu Federacije BiH.

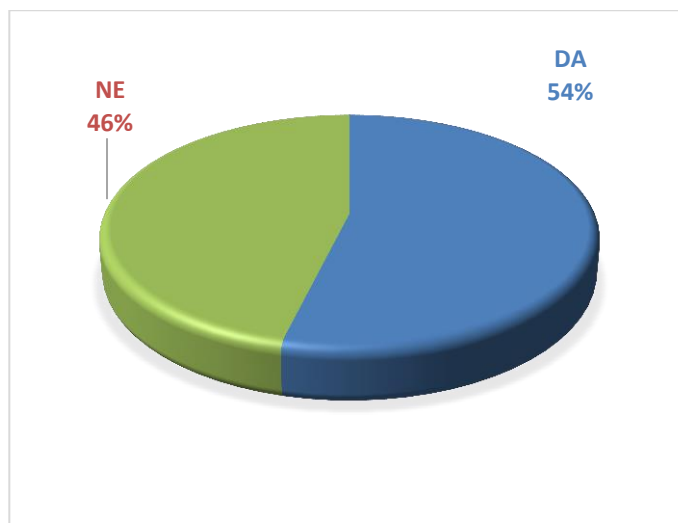
Primarnim istraživanjem, između ostalog, analizirani su i projekti usmjereni na sektor turizma, a u pogledu broja projekata i izvora finansiranja po pojedinim JLS. U nastavku je prikazan broj odobrenih projekata po jedinicama lokalne samouprave u periodu od 2017-2021. godine.

Slika 8. Broj odobrenih projekata koji su namjenjeni razvoju turizma po JLS TK od 2017.-2021. godine

Skoro se svi prethodno predstavljeni projekti namjenjeni razvoju turizma finansiraju iz četiri izvora, i to: budžeta grada/općine, budžeta turističkih zajednica lokalnih samouprava, turističke zajednice TK, ministarstva saobraćaja, trgovine i turizma TK, te fondova EU.

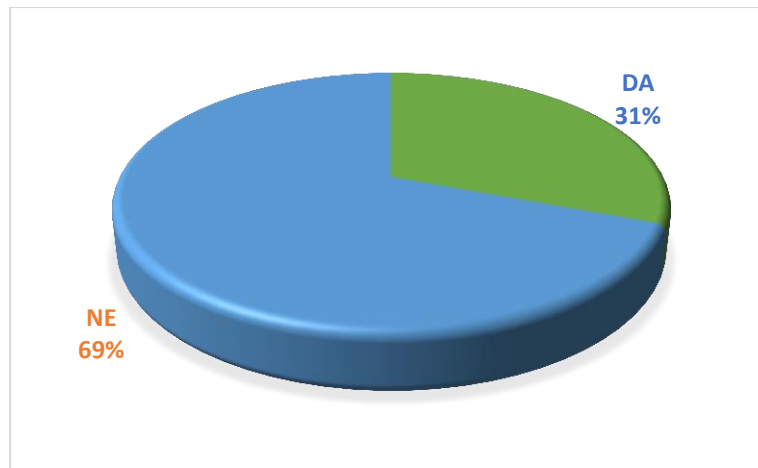
Na Tuzlanskom kantonu sedam jedinica lokalne samouprave uspostavilo je turističku zajednicu, i to: Općina Kalesija, grad Živinice, Tuzla, Gračanica, Lukavac, Gradačac i Srebrenik.

Slika 9. Broj turističkih zajednica JLS u Tuzlanskom kantonu

Turističke zajednice općine/grada sudjeluju u provedbi programa i akcijama Turističke zajednice Kantona od zajedničkog interesa za sve subjekte u turizmu s područja Kantona. Kada govorimo o turističkim zajednicama JLS bitno je istaći da u okviru istih egzistiraju i turistički info centri kojih na području TK ima svega 4 i to u gradovima Tuzla, Gračanica te općinama Kalesija i Kladanj. Podatak je poražavajući uzimajući u obzir nužnost kontinuiranog pružanja kvalitetnih i recentnih informacija u vezi sa turističkom ponudom lokalnih zajednica. Funkcionalan sistem registracije turista u JLS prisutan je samo u gradovima Tuzla i Srebrenik, te općini Kalesija. Odsustva registracije turista proizilazi iz loše organizacijske infrastrukture, a za rezultat ima smanjenje prihoda po osnovu boravišnih taksi što se direktno negativno odražava na rad i razvoj turističkih zajednica.

JLS koje nisu uspostavile turističku zajednicu integrativnu i razvojnu funkciju turizma vrše preko službi za lokalni ekonomski razvoj te organizacija osnovanih u svrhu promovisanja i razvoja turizma kao što je npr. Centar za zaštitu, razvoj i promociju turizma Banovići.

Slika 10. Broj uspostavljenih turističkih info centara u Tuzlanskom kantonu

Zakon o turističkim zajednicama TK predviđa mogućnost osnivanja turističkih zajednica JLS i turističkih zajednica područja. Shodno navedenom općinama/gradovima u TK se ostavlja mogućnost da samostalno ili zajedno sa drugom općinom/gradom osnuje turističku zajednicu, a u skladu sa potrebama za istom, mogućnostima njenog finansiranja i održivosti. *Postojeće turističke zajednice JLS i turistička zajednica TK imaju ulogu lokalnih organizacija za destinacijski menadžment (DMO), i regionalne DMO, koje obavljaju aktivnosti utvrđene Zakonom o turističkim zajednicama TK.* Imamo li u vidu da, prema World Tourism Organization, DMO obuhvata funkcije strateškog planiranja, formulacije i implementacije politika turističke destinacije, market intelligence, razvoja turističkog proizvoda, digitalizacije i inovacija, kriznog menadžmenta, obuke i izgradnje kapaciteta, promocija, marketinga i brendiranja, finansiranja i privlačenja investicija te monitoringa, *preporučuje se da turističke zajednice JLS i TK unaprijede svoje djelovanje sa navedenim funkcijama.* Navedeni pristup bi doveo do izgradnje *jake i jedinstvene pozicije Tuzlanskog kantona kao turističke destinacije* (razvijanjem turističkih atrakcija i resursa, naglašavanjem autentičnosti i jedinstvenosti karakteristika, a sve kroz isporučivanje dodatne vrijednosti u skladu sa zahjevima i potrebama turista), *osiguranja održivosti turizma* (kroz aktivno planiranje i upravljanje destinacijom), *jačanja institucionalnog upravljanja* (kroz partnerstva interesnih skupina u sektoru turizma), *širenja dobrobiti turizma, izgradnje kulture turizma u destinaciji, povećanja prinosa od turizma, kreiranja organizacijske infrastrukture za sinergijsko djelovanje aktera u turizmu te kreiranja snažnog identiteta brenda.* Unaprijeđenjem funkcija turističkih zajednica JLS i TK omogućava se povezivanje politike i akcija istih sa Agendom 2030 za održivi razvoj (SDGs). Usvojeni pristup omogućava maksimiziranje doprinosa turizma kroz svih sedamnaest ciljeva održivog razvoja, a posebno onih u koje je turizam specijalno uključen kao što su: Cilj 8. Dostojanstven rad i ekonomski rast, Cilj 12. Održiva potrošnja i proizvodnja i Cilj 14. Očuvanje vodenog svijeta.

Također, članom 102. Nacrta Zakona o turizmu FBiH Turistička organizacija, uz saglasnost osnivača, u cilju planiranja, koordinacije i upravljanja turističkim aktivnostima, može sa drugom turističkom organizacijom, privrednim društvom ili obrtnikom koji obavlja djelatnost iz oblasti saobraćaja, turizma, ugostiteljstva, prometa roba i usluga, kulture, sporta, informisanja, kongresnih i sajamskih aktivnosti i drugih djelatosti povezanih sa turizmom, osnovati destinacijsku marketing organizaciju, odnosno organizaciju za operativne, marketing i promotivne poslove, gdje se prava i obaveze utvrđuju posebnim ugovorom.

Turističke agencije Tuzlanskog kantona

Prema Nacrtu Zakona o turizmu FBiH turistička agencija je privredno društvo, obrtnik ili njihova organizacijska jedinica koji pružaju usluge organiziranja putovanja ili posredovanja usluga vezanih uz putovanje i boravak turista.

Kada je u pitanju broj turističkih agencija tokom 2021. godine svoju djelatnost je obavljalo 30 turističkih agencija koje su posjedovale licencu za organizovanje turističkih putovanja izdatu u skladu sa odredbama Zakona o turističkoj djelatnosti. Teritorijalna rasprostranjenost turističkih agencija i poslovnica predstavljena je narednom tabelom.

Tabela 22. Broj turističkih agencija u Tuzlanskom kantonu od 2019.-2022. godine

Redni broj	Naziv grada/općine	Broj turističkih (putničkih) agencija u 2019. godini ¹³	Broj turističkih (putničkih) agencija u 2020 .godini ¹⁴	Broj turističkih (putničkih) agencija u 2021 .godini ¹⁵	Broj turističkih (putničkih) agencija u 2022. .godini ¹⁶
1.	Grad Tuzla	12	13	13	12
2.	Grad Gradačac	5	3	3	5
3.	Grad Živinice	4	4	4	-
4.	Grad Srebrenik	3	5	5	5
5.	Grad Gračanica	2	2	2	3
6.	Grad Lukavac	3	2	2	3
7.	Općina Banovići	1	1	1	1
8.	Općina Kladanj	0	0	0	1
9.	Općina Čelić	0	0	0	1
10.	Općina Doboj Istok	0	0	0	1
11.	Općina Sapna	0	0	0	-
12.	Općina Teočak	0	0	0	0
13.	Općina Kalesija	0	0	0	0
UKUPNO		30	30	30	32

U turističkim agencijama Tuzlanskog Kantona tokom 2021. godine bilo je uposleno 62 zaposlenika što je 9,52% od ukupnog broja uposlenih u turističkim agencijama na nivou FBiH. Tokom 2021. godine prosječna plaća uposlenih u turističkim agencijama bila je 538 KM u neto iznosu, odnosno 807 KM u bruto iznosu što predstavlja jednu od nižih plaća na nivou FBiH. S obzirom na činjenicu da su turističke agencije bile najviše pogođene pandemijom COVID 19, ovi podaci nisu iznenađujući.¹⁷

¹³ Informacija o stanju turističko-ugostiteljske djelatnosti na području Tuzlanskog kantona u 2019. godini. Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja, Tuzla, juni, 2020. godine, str. 13

¹⁴ Informacija o stanju turističko-ugostiteljske djelatnosti na području Tuzlanskog kantona u 2021. godini. Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja, Tuzla, juni, 2022. godine, str. 11

¹⁵ Informacija o stanju turističko-ugostiteljske djelatnosti na području Tuzlanskog kantona u 2021. godini. Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja, Tuzla, juni, 2022. godine, str. 11

¹⁶ Podaci iz primarnog istraživanja

¹⁷ Informacija o stanju turističko-ugostiteljske djelatnosti na području Tuzlanskog kantona u 2021. godini. Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja, Tuzla, juni, 2022. godine, str. 11

Kada je riječ o uslugama turističkih agencija neophodno je istaći da su njihove aktivnosti uglavnom vezane za organizovanje emitivnih turističkih aranžmana a vrlo rijetko svoje aktivnosti provode s ciljem kreiranja receptivnih turističkih aranžmana koji se odnose na turističku ponudu Tuzlanskog Kantona. Kao razlog prethodno navedenom ističu nizak nivo potencijalne zarade koje mogu ostvariti realizacijom turističkih aranžmana kreiranog od strane više lokalnih samouprava.

2.8.2. Marketing turističke destinacije/a Tuzlanskog kantona

Marketing miks turističkih destinacija

Strategija marketinga turističkih destinacija

2.9. Ljudski resursi u turizmu Tuzlanskog kantona

Ljudski resursi u relevantnim strateškim dokumentima Tuzlanskog kantona i Federacije Bosne i Hercegovine

Ljudski resursi se smatraju najznačajnim potencijalom, ali u isto vrijeme i najskupljim resursom kojim organizacije raspolažu. Ljudski potencijali uključuju vještine, sposobnosti i kompetencije, zahtjevaju kontinuiran razvoj i ulaganje i ono su po čemu se organizacije razlikuju, i što im generira konkurentsku prednost na tržištu.

Iako je turizam specifičan sektor u kojem su česte i dinamične promjene i pojava novih trendova, on zahtijeva usvajanje specifičnih znanja, ali i dalje se ne smiju zanemariti osnovna znanja i vještine koje su važne za turistički sektor: poznavanje stranih jezika, znanja iz poduzetništva, znanja iz menadžmenta i marketinga, upravljanja turističkom destinacijom itd. UNWTO ističe mjesto turizma u "Agendi za održiv razvoj 2030", posebno se osvrćući na poziciju turizma u okviru Razvojnog cilja 4 - Kvalitetno obrazovanje. Radna snaga koja je dobro obučena i posjeduje adekvatne vještine ključna je za razvoj turizma. Turistički sektor može pokrenuti inicijative za investiranje u obrazovanje i vokacione treninge te pomoći u postizanju mobilnosti radne snage, kao i promoviranju inkluzivnosti, vrijednosti kulture tolerancije, mira itd. (UN WTO, 2030 Agenda for Sustainable Development, <https://www.unwto.org/tourism-in-2030-agenda>).

Tuzlanski kanton (TK) odlikuje se značajnim turističkim potencijalima, koji se temelje na bogatom kulturno-historijskom naslijeđu, prirodnim bogatstvima, potencijalima za razvoj zdravstvenog i sportskog turizma i sl. No, ti potencijali su nedovoljno iskorišteni je potreban sveobuhvatan, integriran strateški pristup razvoju turizma na području ovog kantona. Ovo se posebno odnosi na pitanje upravljanja ljudskim resursima u turizmu, ukoliko se žele ostvariti ciljevi definirani strateškim razvojnim dokumentima u TK.

U "Strategiji razvoja Tuzlanskog kantona 2021-2027." detaljno je provedena analiza stanja u oblasti turizma definirani ciljevi i mjere koje treba ispuniti do 2027. godine. U ovom dokumentu su identificirani potencijali razvoja turizma na području TK, koji se oslanjaju na postojanje Međunarodnog aerodroma Tuzla, a podrazumijevaju razvoj zdravstvenog turizma, sportskog turizma, ruralnog turizma, agroturizma i kulturnog turizma. Također, jasno su identificirane i prepreke razvoju turizma u TK, koje pored nedovoljno razvijene infrastrukture uključuju i nedovoljno razvijena znanja, kompetencije i vještine za upravljanje razvojem turizma, ali i upravljanje turističkim preduzećima, kao i kompetencije vezane za profesije u oblasti turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva. U okviru ove strategije definiran je prioritet 1.3. Poticaj razvoju održivog turizma u Tuzlanskom kantonu, gdje je kao jedna od mjera identificirana Mjera 1.3.4. Razvoj ljudskih potencijala i destinacijskog menadžmenta kroz Turističku zajednicu Tuzlanskog kantona, a koja bi se ostvarila kroz sljedeće aktivnosti:

- kontinuiranu edukaciju, u cilju podizanja znanja i vještina trajno i povremeno zaposlenih turističkih radnika na području TK, i
- jačanje kapaciteta turističkih radnika na području TK o destinacijskom menadžmentu kroz saradnju s visokoškolskim ustanovama, srednjim i strukovnom školama (nastavni kurikulumi, obuke, savjetovanja, razmjene i sl.).

Federalno ministarstvo okoliša i turizma je u 2021. godini u saradnji sa USAID-om pripremlilo Nacrt „Strategije razvoja turizma Federacije Bosne i Hercegovine 2022-2027“, u kojoj je identificiran Strateški cilj 3 - Razvoj ljudskih resursa svjetske klase. Ljudske resurse u turizmu u Federaciji BiH karakteriše:

- koncentracija turističke radne snage oko istaknutijih turističkih destinacija,
- sezonalni utjecaj na potražnju za zaposlenicima i
- migracije radne snage.

U pomenutom dokumentu se navodi da je rješavanje problema nedostatka ljudskih resursa i vještina ključno pitanje sa kojim se danas suočava turistički sektor u Federaciji BiH, te da će privlačenje novih kadrova u ovaj sektor zahtijevati značajne napore i promjene kako bi se kreiralo kompetitivno radno okruženje atraktivno za kvalificirane radnike. Prema analizi predstavljenoj u ovom dokumentu, TK učestvuje sa cca 13% u ukupnoj radnoj snazi u oblasti turizma u Federaciji BiH (prednjači Kanton Sarajevo, KS). Također, predviđa se da će se do 2023. godine ukupan broj potrebnih radnika u turizmu u Federaciji BiH vratiti na predpandemijski nivo, s tim da se predviđa nedostatak od cca 20% radnika na tržištu rada u ovoj oblasti (4.026 zaposlena), a da će u periodu 2024-2027. ukupan broj radnika u turizmu povećati za još 8.184 zaposlena, odnosno za ukupno 12.210 radnika. Ključno će biti obezbijediti im adekvatno obrazovanje i obuku u oblasti turizma i ugostiteljstva. Stoga se u ovom dokumentu preporučuje povećanje broja učenika, studenata i polaznika obrazovnih programa iz oblasti turizma u periodu do 2027. godine, i to: ukupno povećanja učenika u srednjim školama u ovoj oblasti za 1.200, broja studenata na univerzitetima za 600 te polaznika u centrima za obrazovanje za 690. Ujedno, predviđa se potreba za zapošljavanjem i obukom 4.000 zaposlenih na radnom mjestu, te 750 novih zaposlenika na rukovodećim pozicijama.

2.9.1. Struktura turističke industrije i broj zaposlenika u turističkom sektoru

Kako bi se adekvatno identificirale potrebe turističkog sektora vezane za razvoj ljudskih resursa, te ključni nedostaci, ali i potrebne aktivnosti na ovom području, u nastavku će biti prezentirana analiza ključnih pokazatelja stanja u oblasti ljudskih resursa u turizmu na području Tuzlanskog kantona.

Poslovni subjekti u području turizma

Ukupan broj registriranih poslovnih subjekata u sektoru ugostiteljstva, hotelijerstva i turizma (KD I) zaključno sa 31.12.2021. godine, prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, prikazan je u Tabeli 23.

Tabela 23. Registrovani poslovni subjekti KD I u TK

OPĆINA	PRAVNO LICE	JEDINICE U SASTAVU	OBRT
BANOVIĆI	3	12	93
ČELIĆ	2	3	29
DOBOJ ISTOK	1	3	27
GRAČANICA	9	28	181
TUZLA	92	144	530
GRADAČAC	14	47	180
KALESIJA	9	24	82
KLADANJ	3	7	67
LUKAVAC	15	24	190
SAPNA	3	3	18
SREBRENİK	18	46	102
TEOČAK	-	2	12
ŽIVINICE	18	39	170
UKUPNO	187	382	1681

Izvor podataka: Kantoni u brojka 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

Kao što se može vidjeti iz tabele 23, najveći broj registriranih privrednih subjekata iz oblasti turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva na području TK je u Gradu Tuzla, potom Gradačcu, Gračanici i Lukavcu. Ukupan broj zaposlenih u ovim privrednim subjektima u periodu 2017-2021. godine, prema dostupnim podacima Federalnog zavoda za statistiku, prikazan je u tabeli 24.

Takođe, evidentno je da je izuzetno veliki broj turističkih preduzeća zapravo registrirano kao obrt, što je posljedica toga da se uglavnom radi o ugostiteljskim objektima, ali i drugim djelatnostima u oblasti turizma. Trenutno nisu dostupne statističke informacije o tome koliki je broj zaposlenih lica po vrstama registriranih biznisa, niti koliki je prosječan broj zaposlenih po vrsti registriranog biznisa (privrednog društva, poslovne jedinice i obrta).

Zaposlenost i zarada u poslovnim subjektima koji djeluju u području turizma

Jedan od ključnih elemenata analiza ljudskih resursa u turizmu je analiza zaposlenosti i nivoa zarada u ovom sektoru, posebno ako se ima na umu nastojanje za povećanjem zaposlenosti u ovom sektoru, prilagodba obrazovnog sistema potrebama turističkog sektora i poslodavaca, te promoviraju zanimanja u turizmu kao poželjna zanimanja sa uspješnom karijerom, posebno za mlade kadrove.

Tabela 24. Broj zaposlenih u KD I u Federaciji BiH, TK i KS

	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Federacija BiH	24.754	26.237	27.414	24.473	24.679
TK	3.093	3.340	3.420	3.158	3.358
KS	8.226	8.807	9.336	7.937	7.764

Izvor podataka: Kantoni u brojka 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

Iz Tabele 24 jasno se može vidjeti gdje se TK nalazi u odnosu na KS, koji je najrazvijeniji kanton kada je u pitanju sektor turizma, što se ogleda i u skoro tri puta većem broju zaposlenih u ovom sektoru,

uprkos činjenici da ova dva kantona po veličini nisu toliko različita. Također, evidentno je da TK prati trend kretanja broja zaposlenih u Federaciji BiH (rast do 2019. godine, pad u 2020. godini zbog pandemije i rast u 2021. godini), dok je u KS broj zaposlenih u turizmu u 2021. godini nešto niži u odnosu na 2020. godinu.

Iz prikazanih podataka evidentan je pad broja zaposlenih u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu, koje su okarakterisane kao pandemijske godine, odnosno period u kojem su donesene restriktivne zdravstvene mjere najviše pogodile upravo turistički sektor. Tokom 2021. godine evidentan je blagi oporavak turističkog sektora kao rezultat vakcinacije stanovništva i popuštanja restriktivnih zdravstvenih mjera. Međutim, na broj zaposlenih u turizmu je pored pandemije korona virusa COVID-19 utjecao i sve intenzivniji odlazak mladih sa ovog područja, kao i visokokvalificiranih osoba koje nisu mogle pronaći zaposlenje u svojoj struci te su privremeno bile zaposlene u oblasti ugostiteljstva (dominantno). Prema podacima Zavoda za zapošljavanje TK, jedan od najvećih problema u ugostiteljstvu i hotelijerstvu jeste što određene poslove obavljaju pojedinci sa drugim kvalifikacijama koje nisu iz oblasti turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva. S jedne strane, se nedostatak kadra na taj način u ovom sektoru rješava, međutim, bez adekvatnih programa preškolovanja i doškolovanja neće se moći postići planirani strateški ciljevi, s druge strane.

Tabela 25 sadrži podatke o prosječnom broju zaposlenih i prosječnoj neto plati u u sektoru ugostiteljstva, hotelijerstva i turizma TK u 2019. i 2020. godini.

Tabela 25. Prosječan broj zaposlenih i prosječna neto plata u KD I u TK

Pokazatelji	2019.	2020.
Prosječan broj zaposlenih	3.420	3.158
Prosječna neto plata (uKM)	511	527

Izvor podataka: Kantoni u brojkama 2022 godina (<https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>), Federalni zavod za programiranje razvoja

Prema podacima prikazanim u tabeli 25, evidentan je pad prosječnog broja zaposlenih u oblasti turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva TK u 2020. godini, što je posljedica jakog utjecaja pandemije na ovaj sektor. Restriktivne zdravstvene mjere s početka krize imale su za rezultat lockdown, potpuno ograničavanje putovanja, broja gostiju u objektima, skraćeno radno vrijeme i sl., što se odrazilo i na smanjenje broja registriranih privrednih subjekata, a posljedično i broja radnih mjesta i zaposlenih u ovom sektoru.

Pored toga, evidentan je i porast prosječne neto plate u oblasti turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva u TK u 2020. godini u odnosu na 2019. godinu. Iako bi bilo za očekivati da će pandemijska kriza utjecati na smanjenje prosječnih primanja u ovom sektoru, statistički pokazatelji upućuju na povećanje prosječne neto plate sa 511 KM na 527 KM u 2020. godini. Ovo se može objasniti, s jedne strane, potporama vlasti ovom sektoru s ciljem održavanja zaposlenosti u vremenu pandemije, ali još više je to posljedica povećanja plata u ovom sektoru zbog odlaska radne snage u inostranstvo i nemogućnosti popunjavanja radnih mjesta uz postojeća lična primanja, s druge strane. Međutim, i ovaj pokazatelj treba uzeti sa rezervom s obzirom na prisutnost „sive ekonomije“, te činjenice da su radnici često formalno prijavljeni na minimalnu platu, a da se jedan dio dohotka isplaćuje gotovinski.

Tabela 26 sadrži podatke o ukupnom prosječnom broju zaposlenih u turističkim preduzećima TK, prema šifri djelatnosti 79 (putničke agencije, organizatori putovanja, turoperatori i ostale rezervacijske djelatnosti u vezi sa njima), u periodu 2019-2022. godine.

Tabela 26. Podaci o broju zaposlenih u turističkim preduzećima prema šifri djelatnosti 79

Opšti podaci	Industrijska grana u odabranoj administrativnoj jedinici		
	2019	2020	2021
Broj kompanija	18	17	16
Ukupan broj zaposlenih	45	39	31
Prosječan broj zaposlenih	2	2	2

Iako je prosječni broj zaposlenih ostao nepromijenjen, s pandemijom je došlo do smanjenja broja turističkih preduzeća u TK, kao i ukupnog broja zaposlenih (s 18 na 16 i 45 na 31, respektivno). U tabeli 27 su dati nominalni i realni indeksi neto plate u KD I za period 2017-2021. godina.

Tabela 27. Nominalni i realni indeksi neto plate

	2017/2016.	2018/2017.	2019/2018.	2020/2019.	2021/2020.
Nominalni indeksi neto plate	104,1	101,1	101,7	95,6	105,6
Realni indeksineto plate	102,4	99,5	101,1	96,5	103,4

Izvor podataka: Federalni zavod za statistiku, Tržište rada (zaposlenost, plata i troškovi rada), SB. 346, Sarajevo, 2022.

Analiza nominalnog i realnog indeksa neto plate ukazuje na pad plata u ovom sektoru u vrijeme trajanja pandemije korona virusa, kao i porast plata u 2021. godini u odnosu na 2020. godinu. Međutim, bez obzira na evidentan porast prosječne plate u turističkom sektoru, ta primanja nisu dovoljna da bi se mogli značajnije privući kvalificirani kadrovi sa specijalističkim znanjima i kompetencijama, niti se zaposlenje u sektoru turizma može promovirati kao poželjno ukoliko se prosječna plata zadrži na ovom nivou. Shodno tome, neće biti moguće ostvariti ni strateške ciljeve definirane strateškim dokumentima na nivou TK i Federacije BiH.

Turistički sektor u TK susreće se sa kontinuiranim i mnogobrojnim problemima na polju upravljanja ljudskim resursima (ovi problemi najčešće se tiču apsentizma i visokog stepena fluktuacije zaposlenika, nedovoljne motiviranosti za kvalitetno obavljanje posla, troškova vezanih za selekcijske intervjue i uvođenje u posao i dr.). Sve navedeno rezultira nezadovoljstvom korisnika turističke usluge.

Realizacija strateških ciljeva zavisi od stručnosti i kompetencija ljudskih resursa u oblasti turizma. Otuda je ulaganje u obrazovanje i usavršavanje ljudskih resursa koji će biti direktno ili indirektno uključeni u procese u turizmu veoma značajno. Razvijanje i implementiranje edukativnih programa cjeloživotnog učenja kojima će biti obuhvaćeni ključni akteri turizma ima veoma veliki značaj na afirmaciju turističkih potencijala na području TK.

Potreba za razvojem i implementacijom programa cjeloživotnog obrazovanja, kao i afirmacija turizma, ruralnog razvoja, održivog razvoja i podizanje ekološke svijesti prepoznati su kao značajni strateški ciljevi razvoja Tuzlanskog kantona, koji su bili involvirani u „Strategiju razvoja Tuzlanskog kantona za period 2016-2020. godina“, kao i dokument „Strategija razvoja Tuzlanskog kantona 2021-2027. godina“. Uočene su slabosti u nivou educiranosti aktera koji igraju posebnu ulogu na polju

afirmacije eko, ruralnog i održivog razvoja, kao i razvoja turizma općenito. Posebno se to odnosi na uočenu potrebu za razvojem komunikacijskih i prezentacijskih kompetencija i vještina turističkih vodiča, zaposlenika turističkih i putničkih agencija te zaposlenika u hotelskim i ugostiteljskim preduzećima koji svoju ponudu i uslugu temelje na tipičnim bosanskohercegovačkim proizvodima. Razvoj i realizacija edukativnih programa (on-site, on-line i/ili hibridnih) na ovom planu uveliko bi doprinijeli razvoju turizma na području TK.

Prema Zakonu o turističko-ugostiteljskoj djelatnosti Federaciji BiH, turistički vodiči i voditelji turističkih agencija polažu stručni ispit, koji između ostalog, obuhvata i testiranje znanja i vještina na polju interpersonalne i interkulturalne komunikacije. Međutim, praksa pokazuje da postoji potreba za realizacijom dodatnih edukativnih programa na ovom području.

Nezaposleni kadrovi sa kvalifikacijama iz turizma

Prema podacima Zavoda za zapošljavanje TK evidentno je da, uprkos potrebi za kadrovima u turističkim privrednim subjektima, te izraženom deficitu kadra (posebno ekspertnog), na evidenciji Zavoda za zapošljavanje je evidentiran značajan broj nezaposlenih lica različitih zanimanja iz oblasti turizma, ugostiteljstva i hotelijerstva. Pregled trenutno nezaposlenih osoba sa određenim zanimanjima po općinama TK dat je u tabeli 28.

Tabela 28. Broj nezaposlenih kadrova sa kvalifikacijama iz turizma po općinama u TK

OPĆINA	Konobar	Repcionar	Profesor ugostiteljstva i turizma	Turistički animator	Turistički pratioci	Ugostiteljska domaćica	Turistički vodiči	Ugostiteljski poslovođa
BANOVIĆI	14	2	-	3	-	-	10	1
ČELIĆ	4	-	-	-	-	1	1	-
DOBOJ ISTOK	8	-	-	8	-	1	-	-
GRAČANICA	28	-	-	64	-	-	-	-
TUZLA	131	2	-	173	1	1	12	5
GRADAČAC	25	1	-	4	-	-	2	1
KALESIJA	21	1	1	10	-	-	5	6
KLADANJ	16	-	-	11	-	-	-	-
LUKAVAC	59	-	1	102	-	1	-	4
SAPNA	3	-	-	-	-	-	-	-
SREBRENIK	77	1	-	12	1	-	4	1
TEOČAK	2	-	-	-	-	-	1	-
ŽIVINICE	36	-	-	36	1	-	10	3

Izvor: Zavod za zapošljavanje TK, zaključno sa 01.07.2022.godine

Statistički podaci iz tabele 28 ukazuju na to da je najveći broj nezaposlenih osoba sa ovim zanimanjima u gradovima Tuzla, Lukavac i Gračanica. Kompariramo li navedene podatke sa „Procjenom i prognozom potreba ljudskih resursa u turizmu za period od 2021. do 2027. Godine“ koju je izradio USAID sa Federalnim ministarstvom okoliša i turizma te procjenom da će u TK do 2027. godine biti potrebno ca 16.000 novih zaposlenih u turizmu, evidentno je da će biti neophodno uskladiti obrazovni sistem u TK sa potrebama poslodavaca u turističkom sektoru, te unaprijediti komunikaciju i saradnju ovih institucija.

Turistički sektor u TK je posebno bio pogođen pandemijom uzrokovanom COVID19 virusom. Prema podacima Turističke zajednice TK, koje je provelo istraživanje „Analiza stanja turističko-ugostiteljske djelatnosti na području TK u uslovima krize izazvane pandemijom virusa COVID19“, preko 50%

turističkih preduzeća u TK je pretrpilo otkazivanje rezervacija do 100%. Naime, 78% ispitanih je imalo pad prihoda do 100%, 48% ispitanika je bilo primorano smanjiti plate zaposlenicima, a 67% ispitanika je izjavilo da će biti primorani otpustiti radnike. Prema tome, evidentno je da je pandemija ima značajan utjecaj i na zaposlenost u turističkom sektoru, ali i na nivo primanja zaposlenika u ovom sektoru. Kompariramo li ove podatke sa prezentiranim predviđanjima o potrebi kadrova u ovom sektoru u narednim godinama, evidentno je da će biti potrebne značajne mjere podrške turističkim preduzećima s ciljem otvaranja novih radnih mjesta i zapošljavanja novih kvalificiranih kadrova.

2.9.2. Ponuda i potražnja za ljudskim resursima-analiza nedostataka

Na temelju prezentiranih dostupnih statističkih podataka, evidentno je da je u Tuzlanskom kantonu prisutan deficit kompetentnih kadrova koji su potrebni turističkom sektoru. Iako postoji iskazana potreba poslodavaca u ovom sektoru za kvalificiranim kadrovima, posebno se tu misli na kadrove sa srednjoškolskim kompetencijama za djelatnosti ugostiteljstva i hotelijerstva, traženi su i visokokvalificirani radnici potrebni na menadžerskim pozicijama u oblasti hotelijerstva, menadžmenta turističkim destinacijama, kao i nadležnim organima javne uprave i JLS.

Analiziramo li podatke vezane za upis učenika i studenata u programe formalnog obrazovanja iz oblasti turizma, ugostiteljstva i hotelijerstva, evidentan je kontinuirani pad broja upisanih studenata i učenika protekle tri godine. Posebno je taj pad vidljiv nakon 2020. i 2021. godine kada je ovaj sektor značajnije pogođen krizom uzrokovanom COVID19 pandemijom. Posljedice ove pandemije su i u medijima prenošene kontinuirano, te su informacije o zatvaranjima biznisa, otpuštanjima radnika i smanjenjima plata, te nedostatku finansijske podrške od strane vladajućih struktura prepravile javni medijski prostor. Ove informacije uticale su i na odluku o upisu učenika i studenata u formalne programe obrazovanja na 5. i 6. nivou obrazovanja (u skladu sa nacionalnim kvalifikacijskim okvirom).

Dakle, posmatramo li dostupne informacije o upisu u obrazovna programe, te identificirane potrebe poslodavaca, kao i projekcije sačinjene u strateškim razvojnim dokumentima za turizam u FBiH, evidentno je postojanje jaza (engl. gap) između ponude i potražnje kvalificiranih kadrova u oblasti turizma na svim nivoima obrazovanja. Pored toga, postoji diskrepanca i u očekivanim znanjima i kompetencijama ponuđenih kadrova i potreba turističkog sektora.

Poseban problem za turistički sektor predstavlja izražena fluktuacija kadrova u ovoj oblasti, koja je i pod sezonalnim utjecajem, ali i pod utjecajem demografskih trendova koji sve više utiču na privredu i sve sektore u Tuzlanskom kantonu. Da bi se riješio taj problem, neophodno je, prije svega da se bolje upravlja ponudom kadrova, ali i da turistička preduzeća cijene i prepoznaju kvalitetne i odane zaposlenike, te upravljanju zadovoljstvom zaposlenika kako bi podstakli predanost preduzeću i razviji osjećaj pripadnosti, a samim time i bili produktivniji i duže se zadržali u tom preduzeću.

Međutim, nijedna od ovih mjera neće dati značajnije uspjehe ukoliko se ne povećaju primanja zaposlenih u turizmu, što treba biti dugoročni cilj vlasti i turističkih preduzeća. Različiti su načini kako se to može postići, a obuhvataju: podsticajne mjere vlasti za turistički sektor (subvencije plata, prilagođena poreska politika i slično), povećanje primanja od strane poslodavaca, programe stipendiranja učenika i studenata od strane poslodavaca u turizmu i druge mjere.

2.9.3. Analiza obrazovnih programa u području turizma

Srednjoškolski programi

Obrazovanje je ključni faktor razvoja turizma, a intelektualni kapital se smatra krucijanim faktorom razvoja turističkih preduzeća, posebno ako se uzme u obzir važnost intelektualnog kapitala za

konkurentsku prednost preduzeća. Obrazovni sistem igra ključnu ulogu za razvoj pojedinca, njegovih znanja, vještina, ali i za zapošljivost kadra nakon okončanja obrazovanja na određenom stepenu. Stoga je neophodno pratiti tržište i potrebe sektora, te kreirati obrazovne programe sa obrazovnim ishodima koji odgovaraju potrebama turističkog sektora. U nastavku će biti prezentirani ključni podaci o srednjoškolskom i visokom obrazovanju kadrova iz oblasti turizma u Tuzlanskom kantonu.

Za srednjoškolske programe iz oblasti turizma i hotelijerstva, posmatrano u odnosu na druge škole (posebno medicinske) kontinuirano opada interes. Pregled broja upisanih i svršenih učenika srednjih škola u zanimanjima iz oblasti turizma i ugostiteljstva dat je u Tabeli 29.

Tabela 29. Pregled upisanih i završenih učenika srednjih škola iz oblasti turizma i ugostiteljstva

Stručna zvanja/zanimanja		2018./2019.	2019./2020.	2020./2021.	2021./2022.
Upisano	Turistički tehničar	22	8	8	26
	Kuhar	90	107	47	69
	Konobar	0	0	0	0
Završilo	Turistički tehničar	25	36	15	21
	Kuhar	71	39	84	97
	Konobar	0	4	0	0

Izvor: Ministarstvo obrazovanja i nauke TK

Iz prezentiranih podataka je evidentno da je jako mali broj upisanih srednjoškolaca u nastavne planove i programe koji su iz turizma i hotelijerstva. Posebno je to vidljivo za zanimanje „Konobar“ gdje u protekle četiri godine nije upisan niti jedan učenik. Ovakvo stanje sa upisom može biti posljedica praćenja stanja evidentiranih nezaposlenih osoba sa tim zanimanjem što kasnije utiče na upisnu politiku koje donosi nadležno ministarstvo. Takav pristup, iako donekle opravdan, ipak zbog određenih nedostataka i u praćenju stvarnog stanja u realnom sektoru može dovesti do pojave deficita određenog profila zanimanja uzimajući u obzir sezonalni utjecaj na stanje zaposlenosti, migracije stanovništva i druge demografske trendove. Ovakvo stanje je dobrim dijelom uzrokovano i činjenicom da više nisu na snazi zakonske odredbe da za obavljanje poslova konobara osobe trebaju imati odgovarajuće obrazovanje. Takvo stanje odrazilo se i na kvalitet usluga koje se nude u oblasti hotelijerstva i ugostiteljstva, i proizvelo nezadovoljstvo ugostitelja ponudom tih kadrova, te situacijom u kojoj osobe sa raznim kvalifikacijama obavljaju te poslove, što ima izravan (često negativan) utjecaj na kvalitet usluga koje se pružaju.

Programi visokoškolskih institucija

Kada je u pitanju visokoškolsko obrazovanje u oblasti turizma u TK, treba istaći da su od 2018. godine na Univerzitetu u Tuzli pokrenuta dva studijska programa iz oblasti turizma, i to Menadžment u turizmu na Ekonomskom fakultetu i Turizmologija na Prirodno-matematičkom fakultetu. Pregled broja studenata upisanih na ove studijske programe dat je u tabeli 30.

Tabela 30. Broj upisanih studenata na studijske programe iz turizma

Studijski program	2018/2019.	2019/2020.	2020/2021.	2021/2022.
Menadžment u turizmu(EF)	22	22	24	18
Turizmologija(PMF)	16	17	10	6

Izvor: Univerzitet u Tuzli

Oba studijska programa se sufinansiraju iz Budžeta TK, što ukazuje na činjenicu da je prepoznat značaj ovih programa za razvoj TK. Međutim, prema onome što je evidentno kada je u pitanju upis na ove studijske programe, ovaj broj kadrova neće biti ni približno dovoljan da bi se zadovoljila potreba za budućim visokoobrazovnim rukovodećim kadrovima u turizmu u TK.

S obzirom da su navedeni studijski programi u trajanju od tri odnosno četiri godine, a da su prvi puta pokrenuti 2018. godine, tek u akademskoj 2020/21. godini prvi studenti su diplomirali na ovim studijskim programima. Ukupan broj diplomanata na ova dva studijska programa da je u tabeli 31.

Da bi se do 2027. godine povećao broj diplomanata na ovim programima, potrebno je povećati upis studenata na ove programe i to kroz aktivnosti vezane za finansijsku podršku od strane univerziteta i osnivača, promotivne aktivnosti, unaprjeđenje kvalitete studijskih programa i jačanje saradnje između fakulteta i poslodavaca u sektoru turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva.

Tabela 31. Broj diplomiranih studenata na studijskim programima iz turizma

Studjski program	2018/2019	2019/2020	2020/2021	2021/2022
Menadžment u turizmu (EF)	-	-	6	3
Turizmologija (PMF)	-	-	-	4

Izvor: Univerzitet u Tuzli

Programi cjeloživotnog učenja

Ključne prednosti kada su u pitanju ljudski potencijali u turizmu u TK proizilaze iz inoviranih nastavnih planova i programa u srednjim turističko-ugostiteljskim školama, kao i uvedenim studijskim programima na fakultetima Univerziteta u Tuzli. Međutim, upis na ove programe neće biti dovoljan kako bi se zadovoljile potrebe turističkog sektora u budućnosti. Istovremeno, škole i fakulteti koji nude ove programe se suočavaju sa padom interesa za upis navedenih programa, što je rezultat intenziviranog odlaska mladih iz TK, neadekvatne upisne politike u srednje i visoke škole koje preferiraju upise u medicinske obrazovne programe, s ciljem odlaska u inostranstvo. Uz to, nisu stvoreni uslovi za povećanje plata u turističkom sektoru kako bi se privukli kvalificirani obrazovani kadrovi, niti postoje ciljni program subvencioniranja novih radnih mjesta u turizmu ili stipendiranja učenika i studenata za ova zanimanja. Kreatori politika u TK trebali bi posebnu pažnju usmjeriti ka razvoju programa cjeloživotnog obrazovanja i trening programa iz oblasti menadžmenta u turizmu za državne službenike i zaposlene u turizmu, kao i razvoju specifičnih znanja iz projektnog menadžmenta u turizmu kako bi se intenzivirale aktivnosti finansirane iz različitih međunarodnih i evropskih fondova namijenjenih i razvoju turizma.

Istraživanja pokazuju da postoji naglašena korelacija između određenih društvenih trendova i da oni značajno oblikuju razvoj turističkog sektora. Dobro vođenje turističkih preduzeća zahtijeva upravo specifične kompetencije koje omogućavaju prepoznavanje i praćenje tih trendova, te prilagodbu poslovanja kako bi se održala konkurentna prednost. Takođe, rukovodeći službenici u nadležnim ministarstvima, turističkim zajednicama, agencijama, zavodima, kao i turističkim preduzećima moraju se kontinuirano obrazovati kako bi stekli savremena znanja i kompetencije, koje dominantno karakterizira interdisciplinarnost (tzv. multi-skilling). Vještine koje su danas tražene u turističkom sektoru su:

- digitalne vještine
- komunikacijske i prezentacijske vještine

- vještine rješavanja problema
- vještine iz projektnog menadžmenta
- vještine finansijskog upravljanja
- vještine iz poduzetništva

Stoga je neophodno razviti poseban program educiranja i certificiranja rukovodećih zaposlenika iz područja "Menadžmenta u turizmu" koji bi im omogućio sticanje navedenih vještina i kompetencija, te ih osposobio za obavljanje poslova na rukovodećim pozicijama u oblasti turizma i učinio karijeru u turizmu poželjnom profesijom.

2.10. Rezime stanja po područjima razvoja turizma Tuzlanskog kantona

2.10.1. Rezime stanja opća, geografsko turistička obilježja turizma i područja razvoj turističkog proizvoda

Sažetak teksta područja

Kanton se najvećim dijelom nalazi na sjeveroistočnom prigorju Dinarskog planinskog sistema, u prostoru između riječnih dolina Bosne, Drine, Save i Krivaje. U ekonomsko-geografskom smislu kanton ima povoljan položaj, naročito zbog relativne blizine većih urbanih i tržišno-ekonomskih centara (Sarajevo, Banja Luka, Beograd, Novi Sad), te tranzitnog položaja između Jadranskog primorja i Panonske nizije. Tuzlanski kanton predstavlja industrijsko-rudarski bazen i ekonomski aktivan prostor.

Na osnovu matematičko-geografskog i regionalnog položaja može se zaključiti da Tuzlanski kanton u užem smislu pripada regiji Sjeveroistočnoj Bosni, a u širem pogledu se nalazi na području jugoistočne Evrope, Balkanskog poluostrva, južnog dijela Panonske nizije i Podunavlja i sjevernog dijela Dinarskog planinskog sistema. Također, šire posmatrajući, može se reći da Tuzlanski kanton ima odlike relativno povoljnog geoprometnog položaja s obzirom na činjenicu da zauzima središnju poziciju u okviru bivše Jugoslavije, a nalazi se i u neposrednom dodiru sa ključnim saobraćajnim arterijama (željezničke pruge, magistralni putevi) koje povezuju regiju sa zemljama u okruženju.

Prirodni turistički resursi imaju naglašena rekreativna svojstva, a porastom urbanog u ukupnom svjetskom stanovništvu raste atraktivnost ovih resursa sa očuvanom prirodom, rekreativnim i kuriozitetnim svojstvima. Ovi resursi se mogu podijeliti na geomorfološke, klimatske, hidrografske, biogeografske i pejzažne.

Arheološki lokaliteti od izrazitog turističkog značaja za Tuzlanski kanton su brojni, kako iz prahistorijskog tako i oni iz antičkog i srednjovjekovnog perioda. Najznačajniji arheološki lokaliteti iz prahistorijskog, antičkog i srednjovjekovnog perioda su: *Tuzla* (Gradovrh - Solina, Gradovrh - Bare, Gradovrh - Srebra, Gradovrh - franjevački samostan, Tuzla, Gornja Tuzla 1, Gornja Tuzla 2, Gornja Tuzla - Grad, Gornja Tuzla - Drakčanska meraja, Simin Han, Par Selo - Krešića Gradina, Rapače - Gradinac, Križani - Gradac); *Banovići* (Tulovića gradina); *Gračanica* (Korića Han, Barice, Bilanovo Brdo, Dolovi, Gornja Lohinja, Monj, Vranovići, Vuknić); *Gradačac* (Mišinovača, Zabara - Orlovo polje, Cigla na Ražljevima, Gradina - Tolisa, Kalajdžije - Tramošnica, Kućišta - Donja Tramošnica); *Kalesija* (Jajići, Gornje Petrovice, Gradina, Kosovača); *Kladanj* (Brateljevići, Brgule, Gojsalići, Kladanj) i brojni drugi. Izuzetnu kulturno - historijsku i turističku vrijednost na prostoru Tuzlanskog kantona imaju nekropole stećaka, srednjovjekovnih nadgrobnih spomenika pripadnika bosanske crkve, koji zbog svojih oblika, ornamentike i natpisa čine veoma zanimljiv turistički sadržaj ovog prostora.

Analizom općih prirodnogeografskih elemenata Tuzlanskog kantona kroz pregled najvažnijih obilježja geološke građe, reljefa, klimatskih odlika, površinskih i podzemnih voda, tipova zemljišta, te biljnog i životinjskog svijeta upoznajemo se sa prirodnim potencijalima za razvoj različitih oblika turizma (geoturizma, planinskog turizma, rekreacijskog turizma, sportskih i rekreativnih aktivnosti na vodi, u vodi i pod vodom, banjskog turizma, eko i agro turizma, istraživačkog i naučnog turizma i brojnih drugih oblika). Također, analizom najvažnijih društvenogeografskih elemenata (stanovništvo, naselja, privredne odlike i saobraćaj) dolazimo do razumijevanja istorije, tradicije, kulture, običaja, načina života, komunikacije među ljudima i područjima i drugih elemenata koji su baza za razvoj brojnih oblika kulturno-historijskog turizma (gradski, vjerski, manifestacijski, arheološki i tako dalje) na području Tuzlanskog kantona. Pregled po općinama Tuzlanskog kantona daje značajne uvide u specifičnosti svake lokalne zajednice, na bazi detaljnije analize pojedinih prepoznatih ili potencijalnih prirodnih i društvenih resursa.

Dominantni oblici turizma kantona su: seoski turizam, agroturizam, gradski turizam (Grad Tuzla) gastronomski turizam, eko turizam i geoturizam, (posjeta impresivnim geolokalitetima), banjski, zdravstveni (medicinski, dentalni, wellness) i kupališni turizam, sportsko-rekreativni turizam, poslovni turizam, manifestacijski turizam te kulturni i kulturno-historijski turizam.

Kompleksni i komplementarni motivi i oblici turizma Tuzlanskog kantona vrednovani kao motivi srednje atraktivnosti su: planinski i zimski (skijališni) turizam, lovni i ribolovni turizam, izletnički turizam, avanturistički i outdoor, turizam, genealoški turizam, zatim vjerski, kongresni, industrijski, obrazovni, ekskurzijski, shopping i tranzitni turizam, te boravišni shodno smještajnim kapacitetima Kantona, odnosno općina i gradova.

Turistički proizvod se kreira na način da više atraktivnih motiva djeluje na turističku posjetu ili pojedinačno upotpunju atraktivnost samostalnog motiva ili drugih motiva destinacije.

Tabela 32. Razvojni izazovi i razvojne perspektive za područje razvoja turističkog proizvoda

RAZVOJNI IZAZOVI	RAZVOJNE PERSPEKTIVE
<p>Prirodni turistički motivi i atrakcije</p>	<p>Analizom općih prirodnogeografskih elemenata Tuzlanskog kantona kroz pregled najvažnijih obilježja geološke građe, reljefa, klimatskih odlika, površinskih i podzemnih voda, tipova zemljišta, te biljnog i životinjskog svijeta upoznajemo se sa prirodnim potencijalima za razvoj različitih oblika turizma (geoturizma, planinskog turizma, rekreacijskog turizma, sportskih i rekreativnih aktivnosti na vodi, u vodi i pod vodom, banjskog turizma, eko i agro turizma, istraživačkog i naučnog turizma i brojnih drugih oblika).</p>
<p>Kulturni turistički motivi i atrakcije</p>	<p>U kulturne (antropogene) turističke resurse su inkorporirani svi elementi koje je bosanskohercegovačko društvo izgradilo svojim radom, čineći njegovo kulturno-historijsko naslijeđe. S tim u vezi, antropogeni turistički resursi Tuzlanskog kantona mogu se svrstati u nekoliko skupina, i to: kulturno-historijski, etnografski, umjetnički, ambijentalni i manifestacijski. Svi oni su međusobno uslovljeni, te predstavljaju kompleksne, u nekim slučajevima samostalne, a u nekim komplementarne turističke resurse, koji značajno obogaćuju turističku ponudu kantona.</p> <p>Karakteristike savremenog društveno - geografskog razvoja Tuzlanskog kantona odraz su višestoljetnog kontinuiteta postojanja i življenja na ovom prostoru. Društveno geografske karakteristike</p>

	<p>Tuzlanskog kantona obuhvataju opće osobenosti stanovništva, privrednih i neprivrednih djelatnosti te naselja pri čemu svaki od navedenih elemenata predstavlja potencijal za razvoj različitih oblika kulturno-historijskog turizma.</p>
<p>Dominantni oblici turizma Tuzlanskog kantona – turistički oblici visoke atraktivnosti i konkurentnosti</p>	<p>Područje Tuzlanskog kantona raspolaže raznovrsnim resursima. Poljoprivredne površine zauzimaju 49% područja Tuzlanskog kantona, što je preko jedne trećine ukupnih poljoprivrednih površina Federacije Bosne i Hercegovine. Pod šumama je oko 133.000 hektara, najviše na područjima općina: Kladanj, Živinice i Banovići. Područje Kantona je poznato i po toplicama sa prirodnim termalnim i mineralnim vodama i izvorima, koje pružaju mogućnost rehabilitacije. Sjeverni, dio Kantona poznat je kao voćarski kraj, a cijeli prostor je tradicionalno bogat manifestacijama zasnovanim na kulturi i kulturnom nasljeđu.</p> <p>Oblici turizma Kantona, visoke atraktivnosti i konkurentnosti su: seoski turizam, agroturizam, gradski/urbani turizam, gastronomski turizam, eko turizam i geoturizam, (posjeta impresivnim geolokalitetima), banjski, zdravstveni (medicinski, dentalni, wellness) i kupališni turizam, sportsko-rekreativni turizam, poslovni turizam, manifestacijski turizam te kulturni i kulturno-historijski turizam. Navedeni oblici imaju samostalno dještvo, odnosno imaju mogućnost da samostalno utiču na turizam i turističko kretanje. Od ovih oblika turizma se započinje kreiranje turističkog proizvoda općina/gradova ili Kantona kao turističke destinacije.</p>
<p>Kompleksi i komplementarni oblici turizma Tuzlanskog kantona - turistički oblici srednje atraktivnosti i konkurentnosti</p>	<p>Oblici turizma prepoznati kao kompleksni ili komplementarni su oni oblici turizma koji ne mogu samostalno uticati na turistički promet shodno potencijalima prostora ili ograničavajućim faktorima. Međutim, njihova vrijednost je velika jer doprinose segmentiranju turističke ponude.</p> <p>Shodno prirodnim i kulturnim karakteristikama Kantona prepoznati su turistički potencijali i mogućnost razvoja i brojnih drugih turističkih oblika koji bi, komplementarno, činili turistički proizvod općine ili Kantona kao destinacije. Kompleksni i komplementarni motivi i oblici turizma Tuzlanskog kantona vrednovani kao motivi srednje atraktivnosti su: planinski i zimski (skijališni) turizam, lovni i ribolovni turizam, izletnički turizam, avanturistički i outdoor, turizam, genealoški turizam, zatim vjerski, kongresni, industrijski, obrazovni, ekskurzijski, shopping i tranzitni turizam, te boravišni shodno smještajnim kapacitetima Kantona, odnosno općina i gradova.</p>
<p>Potencijalni oblici Turizma Tuzlanskog kantona - turistički oblici srednje atraktivnosti i konkurentnosti</p>	<p>Perspektivu razvoja turizma na području Tuzlanskog kantona čine i neki oblici koji do sada nisu prepoznati u strateškim dokumentima niti u ponudama ili aranžmanima, a imaju potencijal razvoja pojedinih lokalnih zajednica kantona.</p> <p>Najveće pretpostavke imaju sportovi na vodi, odnosno vid nautičkog turizma na vještačkim hidroakumulacijama Kantona, ali su visoki potencijali razvoja geoturizma te uslovljeno savremenim demografskim promjenama, kao veoma vrijedno turističko tržište, specifičnih afiniteta, pojavljuje se turizam namijenjen osobama zrele</p>

	životne dobi.
Planiranje i održivi razvoj	<p>Tuzlanski kanton se izdvaja kao regionalna turistička destinacija prepoznatljiva po mogućnostima razvoja turističkog proizvoda baziranog na tematskom turizmu, odnosno posebnim oblicima turizma.</p> <p>Kreiranje turističkog proizvoda zasniva se na održivom razvoju, odnosno optimalnom korištenju prirodnih resursa, uz očuvanje prirodne baštine i biološke raznolikosti, te poštivanju društvenih i kulturnih vrijednosti zajednice.</p>

2.10.2. Rezime stanja područja razvoj turističke infrastrukture

Sažetak teksta područja

Turističkom infrastrukturom smatra se infrastruktura koja na području turističke destinacije direktno ili indirektno utiče na razvoj turizma i turističke ponude u funkciji dodane vrijednosti turističkih sadržaja, a čine je objekti za odmor i predah, informisanje, snabdijevanje, rekreaciju, edukaciju i zabavu turista. U skladu sa navedenim, turističku infrastrukturu možemo razvrstati na javnu i privatnu turističku infrastrukturu, te javna turistička infrastruktura obuhvata primarnu i sekundarnu turističku infrastrukturu.

Analizom je utvrđeno da na Tuzlanskom kantonu ne postoji jedinstven registar ili baza podataka koja sadrži relevantne informacije o dostupnoj turističkoj infrastrukturi te je u svrhu identifikacije navedene infrastrukture realizovano prikupljanje primarnih podataka od strane JLS u TK. Shodno navedenom, u JLS na području Tuzlanskog kantona identificirana su ukupno 223 objekta primarne turističke infrastrukture, i to skijališta, kupališta i plaže, tematski i zabavni parkovi, turistički informativni centri, odmorišta pored puteva, objekti nautičkog turizma, tereni za golf, tenis tereni, otvoreni i zatvoreni objekti sportske rekreacije, male vještačke akumulacije sa kupalištem, bazeni za kupanje, velnes objekti, zabavno rekreativne staze i putevi, uređene obale rijeka i jezera, objekti za posmatranje prirodnih rijetkosti, objekti za predah i kraće zadržavanje turista, objekti za avanturističke aktivnosti i drugo. Najveći broj identificiranih objekata spada u otvorene i zatvorene objekte sportske rekreacije, zabavno rekreativne staze i puteve, objekte za predah i kraće zadržavanje turista, bazene za kupanje i objekte za avanturističke aktivnosti. U skladu sa identificiranim stanjem na terenu, zaključeno je da je neophodno kreirati programe podrške izgradnji i unapređenju objekata primarne turističke infrastrukture, kao što su: skijališta, kupališta i plaže, tematski i zabavni parkovi, odmorišta pored puteva, male vještačke akumulacije sa kupalištem, bazeni za kupanje, objekti za posmatranje prirodnih rijetkosti te objekti za predah i kraće zadržavanje turista, programe bi trebalo kreirati zajedno sa gradovima i općinama Tuzlanskog kantona, poslovnim sektorom, domaćim i stranim investitorima koristeći prednosti postojanje Zakona o javno-privatnom partnerstvu na području TK.

Na području Tuzlanskog kantona identificirano je ukupno 269 objekata sekundarne turističke infrastrukture, i to galerije, izložbe, kongresni i zabavni objekti, arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici, parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture, javni sanitarni čvorovi, sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma, rodne kuće poznatih osoba i drugo. Najviše njih spada u arheološka nalazišta,

speleološke objekte i povijesne spomenike, sportske objekte i ostalu sportsku infrastrukturu na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma, galerije i izložbe. Zaključeno je da je za brži razvoj turizma TK potrebno je sistemski poticati objekte turističke superstrukture kao što su: galerije, izložbe, arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici i popratna infrastruktura, parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture koje nisu kategorizirane kao javne ceste, javni sanitarni čvorovi, sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma, rodne kuće poznatih osoba. Programi podrške trebaju biti kreirani i sufinancirani u saradnji s Ministarstvom obrazovanja i nauke, Ministarstvom za kulturu, sport i mlade i usklađeni s prioritetima i strateškim ciljevima razvoja turizma, a u kreiranje programa trebaju također biti uključene organizacije destinacijskog menadžmenta.

Bitan aspekt za razvoj turizma predstavlja i stanje javne infrastrukture i dostupnost javnih usluga. Područje Tuzlanskog kantona posjeduje relativno razvijenu cestovnu mrežu koju najvećim dijelom odnosno 72,15% čine lokalne ceste, potom 10,49% regionalne ceste te 17,96% magistralne ceste. Stanje cestovne infrastrukture nije zadovoljavajuće i vrlo često dolazi do velikih gužvi koje se javljaju usljed povećanog broja vozila, te je u narednom periodu potrebno osigurati značajnija sredstva u budžetu za saniranje cesta u nadležnosti Kantona, te planirati i osigurati kvalitetniju regulaciju saobraćaja kroz izgradnju kružnih tokova i alternativnih pravaca. Željeznički saobraćaj je zastupljen isključivo kada je riječ o teretnom prevozu, jer postojeće stanje željezničke infrastrukture ne ispunjava uslove za razvoj putničkog željezničkog saobraćaja. Imajući u vidu potencijal, ali i benefite željezničkog saobraćaja kako u očuvanju okoliša tako i u ekonomskoj isplativosti te rasterećenju cesta, u perspektivi bi se trebalo razmišljati o modernizaciji željezničke infrastrukture i vraćanja putničkog željezničkog saobraćaja, naročito u funkciji razvoja turizma i povećanja broja dolazaka turista. Za razliku od željezničkog saobraćaja, razvoj zračnog saobraćaja na području TK je u uzlaznoj putanji. Osnivanjem JP „Međunarodni aerodrom Tuzla” stvorile su se osnovne pretpostavke za razvoj i unapređenje zračnog saobraćaja na području TK, a dodatnim ulaganjem u razvoj zračne infrastrukture i osavremenjavanjem usluga Međunarodnog aerodroma Tuzla, putnički zračni saobraćaj doživio je značajnu ekspanziju i bilježi konstantni trend povećanja prevezenih putnika. Kao takav, Međunarodni aerodrom Tuzla ima važnu ulogu u oporavku turizma i poticanju buduće potražnje.

U oblasti vodosnabdijevanja na području Tuzlanskog kantona osnovni problem predstavlja deficit raspoloživih vodnih resursa za stanovništvo i industriju Tuzlanskog kantona te nedovoljna izgrađenost, kao i zastarjelost postojeće mreže vodosnabdijevanja, kao i nedovoljni kapaciteti i kvalitet izvorišta i podzemnih vodnih tijela. Kada je u pitanju tretman otpadnih voda iz naselja, samo gradovi Gradačac, Srebrenik i Živinice imaju funkcionalne sisteme za prečišćavanje otpadnih voda. Iako je zabilježeno povećanje obuhvata fizičkih i pravnih lica odvodnjom otpadnih voda, i dalje značajan razvojni problem u ovoj oblasti jeste nepostojanje ili neadekvatan tretman otpadnih voda iz privrede. Na području Tuzlanskog kantona se kontinuirano povećava pokrivenost javnom rasvjetom, ali je konstatovan neujednačen nivo obuhvata u okviru cjelokupne teritorije Kantona, tako da se taj procenat kreće od niskih 45% (općina Teočak i Sapna), do zadovoljavajućih 95% (gradovi Gradačac i Tuzla).

Analizirajući smještajne kapacitete u Tuzlanskom kantonu, možemo utvrditi da su isti neadekvatno raspoređeni te je izuzetno izražena siva ekonomija u području turizma kojoj je pogodovao razvoj

interneta i oglašavanaj putem društvenih mreža. Siva zona onemogućuje realno praćenje broja turista, noćenja kao ni prihoda ostvarenog od turizma, te umanjuje mogućnost razvoja registrovanih privrednih subjekata zbog neloyalne konkurencije. Mali broj smještajnih kapaciteta identificiran tokom analize stanja ukazuje na potrebu sistemskog pristupa izgradnje hotela, motela, pansiona, prenoćišta, apartmana, soba i kampova. Uzme li se u obzir da je većina objekata za smještaj registrirana u Tuzli, a da postoje općine koje nemaju ni jedan hotel ili imaju samo motele nižih kategorija to ukazuje na važnost fokusa na ravnomjerniju podršku izgradnji objekata za smještaj turista po gradovima/ općinama TK. Također, utvrđeno je da nedostaje kongresnih centara, zdravstvenih/wellness kapaciteta i golf igrališta koji bi pojedinim destinacijama omogućili globalno konkurisanje u novim turističkim proizvodima te da je evidentan mali broj registriranih ugostiteljskih objekata (restorani, menze, kafići, barovi i stali ugostiteljski objekti) i njihova koncentracija u nekoliko gradova/općina uveliko utiče na kvalitet turističke ponude.

Tabela 33. Razvojni izazovi i razvojne perspektive za područje turistička infrastruktura

RAZVOJNI IZAZOVI	RAZVOJNE PERSPEKTIVE
<p>Primarna turistička infrastruktura</p>	<p>Premda su u Strategiji razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godina u mjeri 1.3.2. Razvoj turističke infrastrukture i poticanje investicija u turizmu predložene aktivnosti na unapređenju dijela primarne turističke infrastrukture rezultati analize su pokazali da je neophodno kreirati programe potpore izgradnje i unaprjeđenja objekata primarne turističke infrastrukture koji nisu obuhvaćeni spomenutom mjerom, a to su: skijališta, kupališta i plaže, tematski i zabavni parkovi, odmorišta pored puteva, male vještačke akumulacije sa kupalištem, bazeni za kupanje, objekti za posmatranje prirodnih rijetkosti, objekti za predah i kraće zadržavanje turista.</p> <p>Programe bi trebalo kreirati zajedno sa gradovima i općinama Tuzlanskog kantona, poslovnim sektorom, domaćim i stranim investitorima koristeći prednosti postojanje Zakona o javno-privatnom partnerstvu na području TK.</p> <p>Kreiranje kvalitetnih programa i njihova realizacija u velikoj mjeri bi doprinijela kvaliteti boravka turista, obogatila turističku ponudu i svojom raznovrsnošću unaprijedila postojeće i kreirala nove turističke atrakcije.</p> <p>Dobra koordinacija rada na kreiranju inovativnih programa poticaja kojim bi se zadovoljio princip ravnomjernosti za sve gradove i općine bila bi garancija njegovog uspjeha i održivosti.</p>
<p>Sekundarna turistička infrastruktura (superstruktura)</p>	<p>Potreba za podrškom implementaciji projekata inovativnih sadržaja turističke ponude (kulturno-povijesna baština, tematizirani itinereri, biciklističke staze, zabavni parkovi, eko-etno sela i sl.), tradicionalnim manifestacijama, te projektima uređenju izletišta i druge turističke infrastrukture za outdoor turizam prepoznata je u mjerama iz Strategije razvoja Tuzlanskog kantona. Međutim, za brži razvoj turizma TK potrebno je sistemski poticati objekte turističke superstrukture kao što su: galerije, izložbe, arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici i popratna infrastruktura, parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture koje nisu kategorizirane kao</p>

	<p>javne ceste, javni sanitarni čvorovi, sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma, rodne kuće poznatih osoba.</p> <p>Programi podrške trebaju biti kreirani i sufinansirani u saradnji s Ministarstvom obrazovanja i nauke, Ministrovom za kulturu, sport i mlade i usklađeni s prioritetima i strateškim ciljevima razvoja turizma. U kreiranju program trebaju biti uključene organizacije destinacijskog menadžmenta (Turistička zajednica TK, turističke zajednice gradova/općina te organizacije za upravljanje destinacijama čija se uspostava planira ovom strategijom). Realizacija opisanih programa podrške mijenjala bi percepciju destinacija, omogućila stvaranje međunarodno relevantnih događaja te s vremenom repositionirala destinacije u okviru postojećeg proizvoda.</p>
Komunalna infrastruktura u funkciji razvoja turizma (dostupnost)	<p>Voda, kanalizacija ...</p> <p>Putna, Željeznička, aerodrom</p>
Struktura turističkog smještaja	<p>Mali broj smještajnih kapaciteta identificiran tokom analize stanja ukazuje na potrebu sistemskog pristupa izgradnje hotela, motela, pansiona, prenoćišta, apartmana, soba i kampova. Pokazatelji o broju dolazaka turista ukazuju da je u 2021. godini 98 % turista prijavilo boravak i noćenje u hotelima ili sličnom smještaju, 0,8% u odmaralištima i sličnim objektima, 1,2% ostalom smještaju a u kampovima i prostorima za kampovanje nije evidentiran ni jedna prijava boravka i noćenja. Uzme li se u obzir da je većina objekata za smještaj registrirana u Tuzli a da postoje općine koje nemaju ni jedan hotel ili imaju samo motele nižih kategorija to ukazuje na važnost fokusa na ravnomjerniju podršku izgradnji objekata za smještaj turista po gradovima/općinama TK.</p> <p>...</p>
Izvan smještajna ponuda objekata turističke infrastrukture	<p>Nedostaje kongresnih centara, zdravstvenih/wellness kapaciteta i golf igrališta koji bi pojedinim destinacijama omogućili globalno konkurisanje u novim turističkim proizvodima. Mali broj registriranih ugostiteljskih objekata (restorani, menze, kafići, barovi i stali ugostiteljski objekti) i njihova koncentracija u nekoliko gradova/općina u veliko utiče na kvalitet turističke ponude.</p> <p>....</p>
Investicijska klima	<p>Pretjerano administriranje, neusklađene zemljišne knjige, dugi rokovi ishoda potrebnih dozvola, neusklađenost zakonskih propisa, ograničena mogućnost etažiranja i nepostojanje uobičajenih svjetskih modela upravljanja turističkim nekretninama, općenito nedovoljno jasne procedure za realizaciju investicija te neizvjesnost. Nepovoljni opći uslovi investiranja kao što su niska dostupnost kapitala, visoki troškovi poslovanja, nedovoljni investicijski poticaji kao i neiskorištena imovina na povoljnim lokacijama zbog neusaglašenosti između kantona i gradova/općina, nedostatak upravljačkog kapaciteta i znanja da ta imovina pronade najbolje/najatraktivnije investitore dodatni su razlozi potrebe fokusiranja na unapređenje investicijske klime.</p> <p>....</p>

<p>Planiranje razvoja turizma</p>	<p>Planiranje i razvoj turizma obuhvata donošenje strateških planova o budućem razvoju turističke privrede, proglašenje i održivo korištenje turističkih prostora i mjesta. Planska dokumenta u turizmu su: strategija razvoja turizma TK, marketing plan turizma TK, plan promocije turizma TK, master-plan/ovi, strategije razvoja turizma jedinice lokalne samouprave.</p> <p>Naprijed navedeni planski dokumenti čine obavezne dokumente predviđene Nacrtom Zakona o turizmu F BiH, Zakonom o turizmu Kantona Sarajevo pa je očekivati da će isti naći svoje mjesto u budućem Zakonu o turizmu TK čije donošenje se predviđa ovom strategijom.</p>
<p>Siva ekonomija u turističkoj ponudi</p>	<p>Na području Tuzlanskog kantona postoji značajan broj neregistrovanih subjekata u oblasti hotelijerstva koji nude smještaj za goste u privatnim kućama/stanovima/apartmanima. Ovaj problem je najizraženiji u području oko Panonskih jezera i oko Međunarodnog aerodroma Tuzla, ali je prisutan na cijelom kantonu. Nelojalna konkurencija koju stvaraju neregistrovani subjekti kroz nuđenje značajno jeftinijih cijena smještaja, negativno utiče na poslovanje registrovanih smještajnih kapaciteta što se vidi i kroz negativno poslovanje subjekta u domenu hotelijerstva. Nadalje, ovi subjekti su van domena evidencije noćenja i dolazaka Turističke zajednice Tuzlanskog kantona te se statistički pokazatelji ne mogu posmatrati kao potpuno validni i samim time se iskrivljuje slika o stvarnom stanju razvoja turizma na kantonu.</p>

2.10.3. Rezime stanja područja Menadžment i marketing destinacije

Sažetak teksta područja

Tuzlanski kanton i Jedinice lokalne samouprave (JLS) imaju razvijene strateške dokumente u kojima su integrisani ciljevi vezani za razvoj turizma, ipak, evidentan je nedostatak sektorskih razvojnih strategija turizma, obzirom da od trinaest JLS samo dvije JLS imaju strategiju razvoja turizma. Hijerarhijskom klasifikacijom Tuzlanski kanton prepoznat je kao turistička destinacija.

Postojeće turističke zajednice JLS i turistička zajednica TK imaju ulogu organizacija za destinacijski menadžment (DMO), koje se primarno bavi promovisanjem i razvojem turističkih potencijala Kantona. Međutim, obzirom da u manjoj mjeri obavljaju funkcije strateškog planiranja, formulacije i implementacije politika turističke destinacije, kriznog menadžmenta, obuke i obrazovanja, digitalizacije i inovacija te monitoring preporučuje se da turističke zajednice JLS i TK unaprijede svoje djelovanje sa navedenim funkcijama. Navedeni pristup bi, između ostalog, doveo do širenja dobrobiti turizma, izgradnje kulture turizma u destinaciji, povećanja prinosa od turizma, kreiranja organizacijske infrastrukture za sinergijsko djelovanje aktera u turizmu te kreiranja snažnog identiteta brenda. Unaprjeđenje funkcija turističkih zajednica JLS i TK bi omogućilo povezivanje politika i akcija istih sa Agendom 2030 za održivi razvoj (SDGs). Pored toga, imamo li u vidu brojnost interesnih skupina turizma (Federacija BiH (FBiH), Tuzlanski kanton, JLS, Turistička zajednice TK, turističke zajednice JLS, turisti i stanovništvo, javni i civilni sektora, turistički subjekti, kulturne, obrazovne institucija, vjerske zajednice i mediji) kao ključnih aktera destinacijskog menadžmenta, nužno je istaći da za određene segmente istog nedostaje institucionalna infrastruktura. Prethodno

navedeno potvrđuje izostanak turističkih zajednica na nivoima svih JLS TK, turističkih info centara (od ukupnog broja JLS njih 31% imaju turističke info centre) kao i funkcionalnih sistema registracije turista (od ukupnog broja JLS njih 23% imaju funkcionalan sistem registracije turista). Odsustvo registracije turista proizilazi iz loše organizacijske infrastrukture, a za rezultat ima smanjenje prihoda po osnovu boravišnih taksi što se direktno negativno odražava na rad i razvoj turističkih zajednica. Zakonom o turističkim zajednicama TK ostavlja se mogućnost da općine/gradovi samostalno ili zajedno sa drugom općinom/gradom osnuju turističku zajednicu, a u skladu sa potrebama za istom, mogućnostima njenog finansiranja i održivosti.

Na području TK u 2021. godini kao jedan od aktera svoju djelatnost obavljalo je i 30 turističkih agencija koje se bave aktivnostima vezanim za organizovanje emitivnih turističkih aranžmana. Izostanak interesa turističkih agencija za kreiranje receptivnih turističkih aranžmana koji se odnose na turističku ponudu Tuzlanskog Kantona ogleda se u niskom nivou potencijalne zarade kao i izostanku podrške u smislu finansiranja projekata koji se odnose na kreiranje receptivnih turističkih aranžmana.

U pogledu marketinga destinacije utvrđeni su ključni izazovi koji se ogledaju u nedovoljnoj analizi zahtjeva i potreba turističkog tržišta (svega 25% JLS vrši analiziranje zahtjeva i potreba turističkog tržišta, dok 75% njih to ne čini), zatim, nepostojanju razvijenih marketinških planova na nivou JLS. Također, izazovi se ogledaju u individualnom pristupu JLS realizaciji promotivnih aktivnosti (kreiranje promotivnih materijala, promotivnih kampanja itd.) turističkih potencijala, oskudnom korištenju potencijala digitalnih kanala za prodaju i uspostavljanje komunikacije sa ciljnim tržištem i izostanku kreiranja pozitivne slike o Kantonu. Atributi koji posebno naglašavaju sadašnji imidž o Tuzlanskom Kantonu su ljubaznost lokalnog stanovništva, uslužnost i gostoljubivost zaposlenih u turizmu te kvalitet usluge koji je u skladu sa cijenom. Značajno je ukazati na nužnost sistemskog pristupa brendiranju turističkih destinacija JLS na području TK i u ovaj proces uključiti sve interesne skupine te raditi na brendiranju TK kao turistički prepoznate destinacije. Shodno prethodno navedenom nužnim se nameće potreba oblikovanja i izbora strategije marketinga te marketing planova lokalnih DMO i regionalne DMO TK.

Tabela 34. Razvojni izazovi i razvojne perspektive za područje Menadžment i marketing destinacije

RAZVOJNI IZAZOVI	RAZVOJNE PERSPEKTIVE
Izostanak strategija razvoja i strategija razvoja turizma pojedinih JLS	Kreiranje razvojnih strategija i i strategija razvoja turizma pojedinih JLS
Izostanak turističkih zajednica pojedinih JLS	Zakon o turističkim zajednicama TK predviđa mogućnost osnivanja turističkih zajednica JLS i turističkih zajednica područja. Shodno navedenom općinama/gradovima u TK se ostavlja mogućnost da samostalno ili zajedno sa drugom općinom/gradom osnuje turističku zajednicu, a u skladu sa potrebama za istom, mogućnostima njenog finansiranja i održivosti.
Horizontalna i vertikalna saradnja iz oblasti turizma na području TK	Unapređena horizontalna i vertikalna saradnja iz oblasti turizma na području TK kroz susrete, radne sastanke sa akterima javnog i privatnog sektora iz područja turizma
Nedovoljno razvijene turističke destinacije na nivou JLS	Razvoj mikro turističkih destinacija (turističkih destinacija JLS TK
Nedovoljno razvijeni digitalni kanali	Primjena potencijala digitalnih kanala u prodaji i

	realizaciji promotivnih aktivnosti turističkih potencijala TK
Nedovoljan broj nastupa JLS i TK na sajmovima u inostranstvu	Prisutnost TZ JLS i TZ TK na većem broju sajмова, manifestacija izložbi na međunarodnim tržištima
Nerazvijeni brendovi turističkih destinacija na nivou JLS i TK	Razvoj brenda turističkih destinacija JLS i TK
Izostanak interesa turističkih agencija za kreiranje receptivnih turističkih aranžmana koji se odnose na turističku ponudu TK te izostanak podrške u smislu finansiranja projekata koji se odnose na kreiranje receptivnih turističkih aranžmana.	Poticanje interesovanja turističkih agencija za kreiranje aranžmana receptivnog turizma kroz finansiranje projekata.
Turističke zajednice JLS i turistička zajednica TK	Postojeće turističke zajednice JLS i turistička zajednica TK imaju ulogu lokalnih organizacija za destinacijski menadžment (DMO), i regionalne DMO, koje obavljaju aktivnosti utvrđene Zakonom o turističkim zajednicama TK. Prema WTO, DMO obuhvata funkcije strateškog planiranja, formulacije i implementacije politika turističke destinacije, market intelligence, razvoja turističkog proizvoda, digitalizacije i inovacija, kriznog menadžmenta, obuke i izgradnje kapaciteta, promocija, marketinga i brendiranja, finansiranja i privlačenja investicija te monitoringa. Stoga se preporučuje da turističke zajednice JLS i TK unaprijede svoje djelovanje sa navedenim funkcijama.
Izostanak strateških marketing planova TZ JLS i TZ TK kao lokalnih i regionalne DMO	Kreiranje marketing planova lokalnih DMO i regionalne DMO
Nepostojanje fizičkog i digitalnog mapiranja turističke ponude na nivou JLS i TK	Obezbeđenje infrastrukture za digitalno mapiranje

2.10.4. Rezime stanja područja Razvoj ljudskih resursa

Sažetak teksta područja

Obrazovan kadar kompetentan za učinkovito rješavanje problema iz svog djelokruga može se smatrati jednim od ključnih faktora razvoja turizma. Kada su u pitanju ljudski resursi u turističkom sektoru TK, još nije implementiran strateški niti holistički pristup njihovom upravljanju (na primjer, jedino u srednjim školama u Tuzli, Lukavcu, Gračanici i Srebreniku obrazuju se kadrovi za potrebe turističkog sektora). Nedostatak ljudskih resursa uzrokovan nepovoljnim demografskim promjenama i intenzivnim emigracijama, kao i nedovoljna znanja, kompetencije i vještine za upravljanje razvojem turizma, ali i upravljanje turističkim preduzećima, mogu se, pored ostalog, smatrati veoma važnim barijerama razvoju turizma u TK. Trenutna primanja radnika zaposlenih u sektoru turizma nisu dovoljna da bi se mogli značajnije privući kvalificirani kadrovi sa specijalističkim znanjima i kompetencijama niti se zaposlenje u sektoru turizma može promovirati kao poželjno. Također, uprkos potrebi za kadrovima u turističkim preduzećima te izraženom deficitu kadra (posebno ekspertnog), značajan broj lica različitih zanimanja iz oblasti turizma, ugostiteljstva i hotelijerstva nalazi se na evidenciji biroa za zapošljavanje. Sve to otežava realizaciju ciljeva definiranih strateškim dokumentima na nivou TK i Federacije BiH.

Prema dostupnim podacima, u TK je prisutan deficit kompetentnih kadrova koji su potrebni razvoju turističkog sektora (ovo se odnosi na kadrove sa srednjoškolskim kompetencijama za djelatnosti ugostiteljstva i hotelijerstva, kao i visokokvalificirane kadrove potrebne na menadžerskim pozicijama u oblasti hotelijerstva, menadžmenta turističkim destinacijama te nadležne organe javne uprave). Međutim, u odnosu na druge srednje škole (posebno medicinsku), za srednjoškolske programe iz oblasti turizma i hotelijerstva interes kontinuirano opada. Kada je u pitanju visokoškolsko obrazovanje u oblasti turizma u TK, treba naglasiti da su na Univerzitetu u Tuzli 2018. godine pokrenuta dva studijska programa iz oblasti turizma, i to *Menadžment u turizmu* na Ekonomskom fakultetu i *Turizmologija* na Prirodno-matematičkom fakultetu. Oba studijska programa se sufinansiraju iz Budžeta TK, što ukazuje na činjenicu da je prepoznat značaj ovih programa za razvoj TK. Ipak, prema onome što je evidentno kada je u pitanju upis na ove studijske programe, ovaj broj kadrova neće biti ni približno dovoljan da bi se zadovoljila potreba za budućim visokoobrazovnim rukovodećim kadrovima u turizmu u TK.

Nadalje, u TK je neophodno uskladiti i srednjoškolsko i visokoškolsko obrazovanje s potrebama turističkog sektora, kako bi se obezbijedila pretpostavka za razvoj visokokvalificiranih kadrova u ovoj oblasti. Pri tome je potrebno razlikovati razvoj kadrova za čije zaposlenje su dovoljne kompetencije srednjoškolskog obrazovanja i razvoj visokoobrazovnih kadrova, čije obrazovanje za potrebe turizma je, prije svega, interdisciplinarno. Stoga, razvoj modela obrazovanja za potrebe razvoja turizma u TK podrazumijeva, s jedne strane, razvoj ciljanih programa za formalno obrazovanje budućih, *novih* kadrova u turizmu (strateški cilj 1) te razvoj programa za unaprjeđenje kompetencija *postojećih* kadrova u turizmu u ovom kantonu, kao i certificiranje rukovodećih kadrova iz oblasti menadžmenta u turizmu (strateški cilj 2). U tom smislu predlažu se mjere poput razvijanja kvalitetnih nastavnih programa iz turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva u srednjim školama u TK i unaprjeđenje kvaliteta studijskih programa menadžmenta u turizmu i turizmologije pri Univerzitetu u Tuzli kroz jačanje saradnje sa turističkim privrednim subjektima, kao i razvoj i provedba programa obuke i certificiranja iz menadžmenta u turizmu rukovodećih kadrova u turizmu te razvoj i provedba interdisciplinarnog programa cjeloživotnog obrazovanja iz područja menadžmenta u turizmu.

Tabela 35. Razvojni izazovi i razvojne perspektive za područje ljudski resursi

RAZVOJNI IZAZOVI	RAZVOJNE PERSPEKTIVE
<ul style="list-style-type: none"> • Nedovoljno educiran kadar za nove potrebe u turizmu • Jaz između ponude i potražnje za kompetentnim kadrovima u turizmu • Nedovoljan interes za upis u srednje turističke škole • Mali broj upisanih učenika u srednje turističke škole • Nedovoljan interes za upis studijskih programa iz turizma • Mali broj upisanih studenata na studijske programe iz turizma • Nedovoljan nivo kompetencija iz oblasti menadžmenta u turizmu i destinacijskog menadžmenta • Niske prosječne plate u turističkom sektoru • Izražena fluktuacija zaposlenih u turističkom sektoru 	<ul style="list-style-type: none"> • Moderniziranje i jačanje obrazovanja za potrebe turističkog sektora • Unaprijeđenje saradnje između tijela koja upravljaju razvojem turizma, obrazovnih institucija i poslodavaca • Podizanje svijesti o važnosti turizma i prednostima odabira karijere u turizmu • Prilagoditi upisnu politiku u srednjoškolskom obrazovanju razvojnim potrebama kantona • Promoviranje studija u oblasti turizma, poboljšanje kvalitete nastave, unaprijeđenje rangiranosti UNTZ s ciljem privlačenja studenata • Promovirati studij turizma, poboljšati praksu, razvijati programe stipendiranja i zapošljavanja nakon studija, jačati saradnju sa poslodavcima

<ul style="list-style-type: none"> • Visoka nezaposlenost mladih i žena u TK 	<ul style="list-style-type: none"> • Razviti i implementirati program kontinuirane edukacije i/ili certificiranja u oblasti menadžmenta u turizmu i destinacijskog menadžmenta • Razviti sektorske politike sa budžetskom podrškom s ciljem otvaranja novih radnih mjesta, subvencioniranja plata, olakšica u smislu parafiskalnih nameta itd. Kako bi se povećala prosječna plata u ovom sektoru • Praćenje zadovoljstva poslom zaposlenika u turističkom sektoru, te implementacija mjera za poboljšanje uslova za rad u ovom sektoru • Razviti program dokvalifikacije, prekvalifikacije, on-line kurseve s ciljem osposobljavanja nezaposlenih, ranjivih kategorija u oblasti turizma
---	---

2.11. Stanje prostorno planske dokumentacije

Plansko uređenje prostora jedan je od preduslova za efikasan i održiv razvoj turizma te su postojeći planski dokumenti kojima se definiše korištenje, zaštita i upravljanje prostorom od velikog značaja za dalji razvoj turizma na području Tuzlanskog kantona. Plansko uređenje prostora na Tuzlanskom kantonu uređeno je Zakonom o prostornom uređenju i građenju TK („Službene novine Tuzlanskog kantona“, broj: 6/11, 4/13, 15/13, 3/15, 2/16 i 4/17). Relevantni planski dokumenti u ovom kontekstu su: prostorni plan Kantona, prostorni plan područja posebnih obilježja Kantona, prostorni plan općine/grada te urbanistički plan.

Trenutno aktuelni prostorni planski dokumenti na nivou Kantona su Prostorni plan za područje Tuzlanskog kantona 2005-2025., Prostorni planovi za područja posebnih obilježja Zaštićeni pejzaž “Konjuh” za period 2010-2030., Prostorni plan područja posebnih obilježja dijela slivnog područja akumulacije Modrac za period 2016. do 2036., te prostorni planovi za sve općine, odnosno gradove Tuzlanskog kantona.

Prijedlog ***Izmjena i dopuna Prostornog plana Tuzlanskog kantona za period 2005-2025.***, Vlada Tuzlanskog kantona je usvojila u septembru 2019. godine, a u toku je procedura donošenja ovog dokumenta od strane Skupštine Tuzlanskog kantona. Osnovne Izmjene i dopune Prostornog plana, u skladu sa Smjernicama, odnose se na ažuriranje granice Kantona, općina i naseljenih mjesta, ažuriranja stanja i planiranih površina poljoprivrednog, šumskog i građevinskog zemljišta (stanovanje i privreda), mineralnih resursa, izmjena i dopuna saobraćajne i druge infrastrukture, prirodnog i kulturno historijskog naslijeđa, te ugroženih površina (klizišta, minski sumnjive površine). Navedenim dokumentom planirano je da se od ukupno 22.648,72km² zemljišta, do kraja planskog perioda predviđa korištenje 85.852,36 ha ili 32,41% kao poljoprivredno zemljište, 131.742,0012 ha ili 49,74% kao šumsko zemljište i 47.277,66 ha ili 17,10% za sve ostale namjene pri čemu je zbir planiranog građevinskog zemljišta manji u odnosu na Prostorni plan. Prethodno ukazuje da se kroz Izmjene i dopune plana težilo ka očuvanju zemljišta koje je potrebno zaštititi, te da su površine (prevashosno

građevinskog zemljišta) racionalno dimenzionirane. Od ostalih namjena površina najviše zauzima građevinsko zemljište (stanovanje, privreda, sport, rekreacija i turizam) sa ukupno 37.105, 21ha ili 14,01%,

Prostornim planom područja posebnih obilježja Zaštićeni pejzaž Konjuh 2010-2030 predviđena je polarizacija sadržaja u dvije zone-centra sa intenzivnom turističko- ugostiteljskom namjenom:

Turističko-ugostiteljska zona na lokalitetu Muška voda – T1

Turističko-ugostiteljska zona na lokalitetu Zlača – T2

Prostorni plan područja posebnih obilježja dijela slivnog područja akumulacije Modrac za period 2016. do 2036. identifikuje 5 „žarišta“ - naseljenih mjesta koja iskazuju visok potencijal kao polovi razvoja, odnosno, prostorne cjeline čiji je uticaj primjetan i očekivan na mnogo širem području od samog naseljenog mjesta.

1. Razvojno žarište Prokosovići,
2. Razvojno žarište Turija,
3. Razvojno žarište Poljice,
4. Razvojno žarište Šerići,
5. Razvojno žarište Kiseljak.

Planirana razvojna žarišta bi u najvećoj mjeri međusobno bila povezana pješačko – biciklističkom trasom po obodu akumulacije, koja bi imala veliki značaj za turizam. Kako se navodi u Planu, na toj trasi, razvojna žarišta bi bila sadržajno i tematski raspoređena, stvarajući dinamično okruženje za posjetioce, ali i stanovnike ovog dijela Sliva.¹⁸

Utvrđene smjernice u navedenim prostorno-planskim dokumentima odrednica su za dalje plansko usmjerenje razvoja turizma u relevantnom oblastima i područjima, jer je neophodno osigurati plansko osmišljavanje i obezbjeđenje odgovarajuće ponuda lokacija uz kontrolu izgradnje prostora kako se ne bi narušio izgled i funkcionalnost područja.

2.12. Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona

Koordinator izrade i implementacije Strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina je Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona. U skladu sa Članom 12. Zakona o ministarstvima i drugim organima uprave Tuzlanskog kantona („Službene novine Tuzlanskog kantona“ broj 10/18) Ministarstvo vrši upravne i druge stručne poslove koji se odnose na: obezbjeđivanje primjene najviših standarda ljudskih prava i sloboda utvrđenih međunarodnim aktima, ustavima i zakonima u oblastima iz nadležnosti Ministarstva; provođenje propisa u oblasti trgovine i turizma u skladu sa zakonom; unutrašnju trgovinu i uspostavljanje ekonomskih odnosa sa drugim kantonima; praćenje i analiziranje trgovine na Kantonu, kao i broja registrovanih subjekata u oblasti trgovine; promet roba i usluga unutar Kantona u skladu sa federalnim zakonom; bilansiranje i praćenje snabdjevenosti Kantona; praćenje i analiziranje izvoza i uvoza roba i usluga na području Kantona; davanje inicijativa u kreiranju politike uvoza i izvoza u cilju zaštite proizvodnje unutar

¹⁸ Prostorni plan područja posebnih obilježja Zaštićeni pejzaž Konjuh 2010-2030, nacrt, str. 13, <http://www.vladatk.kim.ba/aktivnosti-ministarstva-mpuzo/507-2016/3956-prostorni-plana-podrucja-posebnih-obiljezja-dijela-slivnog-podrucja-akumulacije-modrac>, pristupljeno 21.07.2022. godine

Kantona; kontrolu cijena proizvoda i usluga u skladu sa zakonom; praćenje i izvršavanje ekonomskih sporazuma Kantona u skladu sa zakonom; primjenu politike kantonalnog turizma, razvoj turističkih resursa; kreiranje politike i razvoj rekreativnih, rehabilitacionih i drugih centara u koordinaciji sa nadležnim ministarstvima; predlaganje propisa o visini turističke takse, ako federalnim propisom nije drugačije predviđeno; turističko-propagandnu djelatnost; ugostiteljstvo; pripremanje odluka u okviru ekonomske politike za postizanje privrednog i društvenog razvoja Kantona; cjevovodni i integralni transport; obezbjeđenost svih vidova saobraćaja u Kantonu; registraciju i usklađivanje linija, te redova vožnje za kantonalne linije; izradu saobraćajne osnove Kantona u skladu sa saobraćajnom osnovom Federacije; saradnju sa organima uprave Federacije i drugih kantona nadležnih za oblast saobraćaja i komunikacija; stvaranje uslova za nastup u inostranstvu privrednih subjekata iz oblasti saobraćaja sa područja Kantona; određivanje naknade za korišćenje kantonalnih puteva; unapređivanje bezbjednosti saobraćaja na području Kantona; kategorizaciju puteva na području Kantona u skladu sa zakonom; pripremanje projektne dokumentacije i izradu projekata za investicione i razvojne programe od interesa za opštine, Tuzlanski kanton, Federaciju Bosne i Hercegovine i državu Bosnu i Hercegovinu, kao i razvijanje partnerskih odnosa u izradi projekata od interesa za širu regiju, te apliciranje za dodjelu sredstava EU fondova, banaka i slično; upravni nadzor nad provođenjem propisa iz nadležnosti Ministarstva; pripremanje nacrtu zakona i drugih propisa iz nadležnosti Ministarstva; rješavanje o upravnim stvarima iz nadležnosti Ministarstva; vođenje propisanih službenih evidencija; vršenje i drugih poslova, u skladu sa zakonom iz nadležnosti Ministarstva.

Poslovi iz nadležnosti Ministarstva u skladu sa Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja obavljaju se unutar slijedećih organizacionih jedinica:

- Pravni i opšti poslovi izvan organizacionih jedinica (izvršiocima ovih poslova rukovodi sekretar Ministarstva)
- Odjeljenje trgovine i turizma, kojim rukovodi pomoćnik ministra za trgovinu i turizam
- Odjeljenje saobraćaja, kojim rukovodi pomoćnik ministra za saobraćaj

Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona sistematizovano je xx radnih mjesta od čega je popunjeno 17 radnih mjesta od čega 53% čine žene.

Tabela 36. Pregled kadrovske strukture Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja Tuzlanskog kantona

Organizaciona jedinica	M	Ž	Ukupno zaposlenih
	x	x	x
Pravni i opšti poslovi izvan organizacionih jedinica	x	x	x
Odjeljenje trgovine i turizma	x	x	x
Odjeljenje saobraćaja	x	x	x
Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja - UKUPNO	8	9	17

U sastavu Ministarstva trgovine, turizma i saobraćaja je upravna organizacija: Kantonalna direkcija robnih rezervi, koja vrši stručne i druge poslove od posebnog interesa za Kanton, koji se, između ostalog, odnose i na: nabavku, razmještaj, znavljanje, čuvanje i korišćenje robnih rezervi; formiranje robnih rezervi u skladu s planom robnih rezervi ugovaranjem proizvodnje pojedinih proizvoda, otkupom tržišnih viškova poljoprivrednih proizvoda, deponovanjem novca i na druge načine; korišćenje robnih rezervi u skladu sa zakonom, drugim propisima i podzakonskim aktima i dr.

Također, javna preduzeća i ustanove koje su u nadležnosti Ministarstva su: JP „Međunarodni aerodrom“ d.o.o. Tuzla i JU „Direkcija regionalnih cesta Tuzlanskog kantona“.

2.13. Analiza budžeta i projekcije financiranja realizacije strategije razvoja turizma

Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja u periodu 2018-2022 godina u Budžetu Tuzlanskog kantona zastupljeno je sa 0,18% do 1,29%, sa uočenom tendencijom rasta zastupljenosti kako u relativnim tako isto i u apsolutnim iznosima. U godini pandemije virusa COVID 19 Ministarstvo po prvi put raspolaže i raspoređuje sredstva za kapitalne transfere namijenjene neprofitnim organizacijama u iznosu od 999.043 KM. U 2021. godini po prvi put sredstva iz tekućih transfera izdvajaju se za subvencije javnim preduzećima u iznosu od 800.000 KM, nastavlja se povećanje izdvajanja za kapitalne transfere i to za pomoć privrednim subjektima u oblasti turizma i ugostiteljstva iznos od 655.243 KM (namjenska sredstva dobivena od Vlade F BiH za realizaciju programa podrške za smanjenje posljedica pandemije COVID 19 za poreze i doprinose u turističkom sektoru) i 2.100.000 KM za rekonstrukciju i sanaciju lokalnih puteva. U 2022. godini zadržavaju se svi transferi iz prethodne godine ali se njihovi iznosi uvećavaju, tako da se za subvencije javnim preduzećima izdvaja 1.880.000 KM, rekonstrukciju i sanaciju lokalnih puteva 3.800.000 KM, transfere neprofitnim organizacijama 100.000 KM i pomoć privrednim subjektima u oblasti turizma i ugostiteljstva 500.000 KM. U promatranom periodu izdvajanja za kapitalne transfere dostigla su nivo od 0,78%, a izdvajanje za tekuće transfere 0,34% od ukupnih planiranih rashoda i izdataka Budžeta Tuzlanskog kantona, odnosno 6.315.000 KM.

Tablica 37. Sveukupni rashodi i izdaci Ministarstva za trgovinu, turizam i saobraćaj za period 2018-2021. godina

OPIS	2018.	2019.	2020.	2021.	2022.
	Izvršenje Budžeta TK	Izvršenje Budžeta TK	Izvršenje Budžeta TK	Plan-izmjene i dopune Budžeta TK	Plan-izmjene i dopune Budžeta TK
I Ukupno tekući izdaci	559.285	628.498	680.151	716.683	920.168
II Ukupno tekući transferi	35.000	35.000	35.000	835.000	1.915.000
Tekući transferi neprofitnim organizacijama	35.000	35.000	35.000	35.000	35.000
Subvencije javnim preduzećima	0			800.000	1.880.000
III Ukupno kapitalni transferi			999.043	2.753.524	4.400.000
Tekući transferi neprofitnim organizacijama			999.043		100.000
Rekonstrukcija i sanacija lokalnih puteva				2.100.000	3.800.000
Pomoć privrednim subjektima u oblasti turizma i ugostiteljstva	0	0	0	653.524	500.000
V Ukupno za nabavku stalnih sredstva	10.930	20.852	5.689	65.000	6.000
Ministarstvo - sveukupno rashodi i izdaci	605.215	684.350	1.719.883	4.370.207	7.241.168
Tuzlanski kanton - ukupna sredstva rashoda i izdataka	342.142.398	355.404.816	376.639.856	448.028.955	561.352.742
% Ministarstva u Budžetu TK	0,18%	0,19%	0,46%	0,98%	1,29%
% Kapitalnih transfera u Budžetu TK	0,00%	0,00%	0,27%	0,61%	0,78%
% Tekućih transfera u Budžetu TK	0,01%	0,01%	0,01%	0,19%	0,34%
Ukupno kapitalni i tekući transferi	0,01%	0,01%	0,27%	0,80%	1,12%

Strategijom razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godina predviđena je realizacija prioriteta 1.3 Razvoj i promocija održivog turizma Tuzlanskog kantona koji je operacionaliziran kroz 4 mjere. Za implementaciju mjera ovog prioriteta planirana su sredstva u iznosu od 36.239.000 KM što je 4,46% ukupnih sredstava planiranih za realizaciju svih mjera iz Strategije, odnosno 20.169.000 KM sredstava Budžeta TK ili 5,11% od ukupnih budžetskih sredstava. Dakle, Ministarstvo u sedmogodišnjem periodu treba kroz Budžet TK osigurati financiranje mjera u iznos od 20.169.000 KM te koordinirati nosioce ostalih potencijalnih izvora (Turističku zajednicu TK, fondove EU, JLS, ostale donatore) radi osiguranja 16.070.000 KM za sufinansiranje mjera iz strategije.

Tablica 38. Plan finansiranja prioriteta za razvoj turizma u Strategiji razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godina

Oznaka strateškog cilja, prioriteta i mjere	Udio u (%)	Ukupno		Budžet institucije		Ostali izvori
		(u 000 KM)	(u 000 KM)	(u 000 KM)	Naziv potenc. izvora	
UKUPNO STRATEGIJA	100%	812.372.360	394.762.690	417.609.670		
1. STRATEŠKI CILJ 1. DINAMIČAN I ODRŽIV EKONOMSKI RAZVOJ U POVOLJNOM POSLOVNOM OKRUŽENJU	43,90%	356.603.870	170.583.720	186.020.150		
1.1. Konkurentan poslovni sektor na pravcu zelene tranzicije i digitalne transformacije	12,78%	103.811.800	35.011.720	68.800.150		
1.2. Razvoj održivog konkurentnog i dinamičnog sektora poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva	25,98%	211.053.000	110.803.000	100.250.000		
1.3. Razvoj i promocija održivog turizma Tuzlanskog kantona	4,46%	36.239.000	20.169.000	16.070.000		
1.3.1. Inoviranje postojećih i razvoj novih atraktivnih sadržaja turističke ponude sa posebnim akcentom na razvoj smještajnih kapaciteta		5.900.000	4.500.000	1.400.000	Turistička zajednica TK	
1.3.2. Razvoj turističke infrastrukture i poticanje investicije u turizmu		25.700.000	13.480.000	12.220.000	EU, JLS	
1.3.3. Promocija i brendiranje Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije		2.639.000	1.689.000	950.000	Turistička zajednica TK, Budžeti JLS, ostali donatori	
1.3.4. Razvoj ljudskih potencijala i destinacijskog menadžmenta kroz Turističku zajednicu TK		2.000.000	500.000	1.500.000	EU, Turistička zajednica TK	

U skladu sa za Zakona o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji Bosne i Hercegovine i Uredbi o trogodišnjem i godišnjem planiranju rada, monitoringu i izvještavanju u Federaciji BiH, Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja izrađuje trogodišnje i godišnje planove poslovanja koji su podloga za izradu DOB-a i Godišnjeg Budžeta. U tom kontekstu Ministarstvo ima

obavezu operacionalizirati mjere iz Strategije razvoja TK koji u skladu s Uredbom postaju programi u trogodišnjim i godišnjim programima rada. Ministarstvo je izradilo indikativni financijski okvir finansiranja mjera iz Budžeta TK do iznos predviđenim Indikativnim financijskim okvirom u Strategiji razvoja TK.

Tablica 39. Indikativni iznos finansiranja programa/mjera razvoja turizma iz Strategije razvoja TK za period 2021-2027.

Naziv programa (mjere)	Indikativni iznosi sredstava iz Budžeta TK po godinama							
	2021	2022	2023	2024	2025	2026	2027.	2021-2027
Inoviranje postojećih i razvoj novih atraktivnih sadržaja turističke ponude sa posebnim akcentom na razvoj smještajnih kapaciteta	0	300.000	300.000	900.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000	4.500.000
Razvoj turističke infrastrukture i poticanje investicije u turizmu	0	1.980.000	2.000.000	2.000.000	2.500.000	2.500.000	2.500.000	13.480.000
Promocija i brendiranje Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije	7.000	65.000	268.000	291.000	330.000	350.000	378.000	1.689.000
Razvoj ljudskih potencijala i destinacijskog menadžmenta kroz Turističku zajednicu TK	0	3.000	12.500	100.000	110.000	120.000	154.500	500.000
Ukupno	7.000	2.348.000	2.580.500	3.291.000	3.940.000	3.970.000	4.032.500	20.169.000

U cilju uspješne realizacije strateških ciljeva, prioriteta i mjera iz Strategije razvoja Turizma TK za period 2022-2027. godina pored iznosa planiranih u Strategiji razvoja TK za period 2021-2027.godina Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja planira izdvojiti dodatnih 13.616.000 KM, od čega iz Budžeta TK 7.266.500 KM a preostali dio su sredstva Turističke zajednice TK, turističkih zajednica JLS, sredstva iz budžeta JLS, fondova EU i ostalih donatora.

Tabela 40. Pregled procjene po glavnim izvorima finansiranja za period 2022-2027. godine

Izvori finansiranja	Okvirna procjena po godinama (KM)						UKUPNO
	2022.	2023.	2024.	2025.	2026.	2027.	2022-2027.
BUDŽET TK (Mjere iz Strategije TK)	2.348.000	2.580.500	3.291.000	3.940.000	3.970.000	4.032.500	20.162.000
BUDŽET TK (Nove mjere u Strategiji turizma)		1.419.500	1.209.000	1.560.000	2.030.000	2.467.500	7.266.500
BUDŽET TK - UKUPNO	2.348.000	4.000.000	4.500.000	5.500.000	6.000.000	6.500.000	27.428.500
VANJSKI IZVORI (Mjere iz Strategije TK)		2.250.000	3.000.000	3.550.000	3.570.000	3.700.000	16.070.000
VANJSKI IZVORI (Nove mjere u Strategiji turizma)		250.000	500.000	950.000	1.430.000	1.800.000	4.930.000
VANJSKI IZVORI - UKUPNO	0	2.500.000	3.500.000	4.500.000	5.000.000	5.500.000	21.000.000
SVEUKUPNO Strategija razvoja turizma TK	2.348.000	6.500.000	8.000.000	10.000.000	11.000.000	12.000.000	48.428.500
SVEUKUPNO (Nove mjere u Strategiji turizma)	0	1.669.500	1.709.000	2.510.000	3.460.000	4.267.500	13.616.000

2.14. SWOT i strateško fokusiranje

Tabela 2 SWOT analiza turizma Tuzlanskog kantona

SNAGE	SLABOSTI
<ul style="list-style-type: none"> • Postojanje obrazovnih institucija (Univerzitet u Tuzli) koje imaju razvijene studijske programe iz oblasti turizma (studijski program "Menadžment u turizmu" i "Turizmologija"). • Prepoznat značaj turističkog potencijala i pozitivna orijentacija Kantona prema turizmu. • Kulturno-historijski spomenici (neolitski arheološki lokaliteti, ostaci antičkih građevina, kulturno-historijski spomenici povezani sa srednjovjekovnim, osmanskim austro-ugarskim i periodom socijalističke izgradnje). • Prirodni resursi (geološki, reljefni, klimatski, podzemne i površinske vode, zemljište, biljni i životinjski svijet). • Međunarodni aerodrom Tuzla sa proširenim i modernizovanim kapacitetima. • Prepoznatljive i tradicionalne manifestacije (sajmovi, vašeri, umjetnički susreti). • Interdisciplinarni NPIP strukovnog obrazovanja. • Demografski potencijali (dijaspora i radno sposobna populacija za pružanje usluga u turizmu; drugi najmnogoljudniji kanton u BiH, gostoljubivost i multikulturalnost) • Raspoloživ prostor za nove razvojne projekte • Univerzitetski i poslovni centar (poslovni i kongresni turizam). • Raspoloživ "sekundarni" stambeni prostor koji je moguće, uz adekvatan sistem podrške, prenamijeniti za turističke svrhe. 	<ul style="list-style-type: none"> • Rad na "crno" u turističkom sektoru. • Neadekvatno zakonodavstvo i regulativa za razvoj turizma. • Digitalna „nevidljivost“ i neprepoznatljiv brend. • Nedovoljno razvijen proces strateškog upravljanja destinacijom. • Nedostatak kvalitetnih programa cjeloživotnog učenja u oblasti turizma. • Mnoge tursitičke atrakcije nemaju propratni sadržaj i infrastrukturu kako bi bili turistički proizvod. • Nepostojanje atraktivnih srednješkolskih programa iz turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva u svim općinama u TK i općenito mali interes za upis u srednje škole sa turističkim usmjerenjima. • Nepostojanje turističkih zajednica kod svih jedinica lokalnih samouprava TK. • Nedovoljno razvijena primarna i sekundarna turistička infrastruktura (superstruktura). • Neadekvatno upravljanje razvojem ljudskih resursa u turizmu na području TK (deficit ekspertnog osoblja, visok stepen apsentizma i fluktuacije zaposlenika u turizmu, odlazak radnika u zemlje okruženja u sezonskom periodu, neadekvatna edukacija i razvoj kadrova u oblasti turizma, nizak nivo kvalifikacija zaposlenih u ugostiteljstvu i hotelijerstvu /nerijetko poslove u hotelijerstvu i ugostiteljstvu obavljaju kadrovi drugih profila/, niska prosječna plaća u oblasti turizma i ugostiteljstva i sl). • Izostanak marketinških strategija i promotivnih aktivnosti na nivou Kantona i JLS. • Mali broj poslovnih subjekata koji pružaju usluge turistima (restorani /naročito više kategorije/, menze, kafići, barovi i ostali ugostiteljski objekti). • Neiskorišten potencijal javno-privatnog partnerstva u oblasti turizma. • Nedovoljan broj smještajnih kapaciteta (objekata, smještajnih jedinica, ležajeva) a naročito hotela više kategorije. • Geo-ekološki problemi (nizak nivo kvaliteta zraka u urbanim područjima u toku zime, zagađene vode u srednjim i donjim tokovima, nizak nivo kvaliteta tla uz urbane zone i

saobraćajnice).

- Nerazvijena svijest o potrebi osiguranja održivosti biljnog i životinjskog svijeta (transformacija lovnog i ribolovnog turizma u humani oblik sportsko-rekreativne aktivnosti).

PRILIKE

- Digitalno i fizičko mapiranje turističke ponude.
- Brendiranje destinacije TK i brendiranje turističke ponude TK.
- Usvajanje modela destinacijskog menadžmenta.
- Razvijanje poduzetničke svijesti ljudi u lokalnim zajednicama u pogledu prepoznavanja potencijala za zaradu u sektoru turizma, ugostiteljstva i hotelijersva.
- Jačanje uloge obrazovnih institucija na unapređenje kompetencija, znanja i vještina zaposlenika u turističkom sektoru.
- Unaprjeđenje poznavanja stranih jezika radi privlačenja stranih turista.
- Korištenje potencijala ITC i digitalnih kanala za razvoj turizma.
- Poticaji iz budžeta za razvoj i povezivanje postojećih turističkih atrakcija u turistički proizvod.
- Opređeljenost Vlade TK za strateški razvoj turizma.
- Razvoj kadrova različitih profila s ciljem razvoja specifičnih oblika turizma (sportski, zdravstveni, ruralni, ekoturizam)
- Financiranje turističkih i infrastrukturnih projekata iz EU fondova (IPA, CBC, Interreg itd.)
- Očekivani zakonodavni okvir za uspostavljanje destinacijske marketing organizacije.
- Planirana izgradnja autoputeva i autocesta na području TK.
- Sistemski pristup razvoju i implementaciji programa cjeloživotnog učenja (in class i online edukativni programi).
- Jačanje komplementarne turističke proizvode uz glavne turističke atrakcije.

PRIJETNJE

- Nedovoljno investiranje u razvoj turizma.
- Značajan neformalni sektor kada su u pitanju smještajni i ugostiteljski objekti (siva ekonomija).
- Nedovoljno razvijena svijest o mogućnostima razvoja turizma.
- Nepovoljan zakonski okvir za održivost turističkih zajednica.
- Nedovoljno kvalitetan sistem infrastrukturne povezanosti TK sa ostalim regijama.
- Nedovoljan interes privatnog sektora za ulaganje u turističke projekte.
- Odlazak mladih (posebno visokokvalificiranih).
- Nedostatak institucionalne i stručne podrške u poduzetničkom pristupanju izvorima financiranja kada je u pitanju ulaganje u turizam.
- Nedovoljna snaga jedinica lokalne samouprave da pokrenu turistifikaciju resursa.
- Divlja gradnja uz turističke atrakcije (jezera, rijeke, planine) koja narušava dojam i doživljaj turističkog proizvoda.
- Nedovoljno izdvajanje iz budžeta za unaprijeđenje i promovisanje turističke ponude.
- Loš imidž BIH kao turističke destinacije u svijetu.
- Loša upisna politika u srednje škole.
- Posljedice pandemije COVID-a 19.
- Nedovoljna briga o okolišu.
- Nedovoljna saradnja fakulteta sa turističkim preduzećima.
- Odumiranje sela i seoskih domaćinstava (de-agrarizacija).
- Konkurencija ostalih domaćih i regionalnih destinacija.

- Primjena event marketinga.
- Interes low cost aviokompanija za sekundarne aerodrome.
- Obuka i trening državnih službenika iz oblasti menadžmenta u turizmu.
- Javno-privatna partnerstva u razvoju turističkih proizvoda.
- Državna imovina koju je moguće staviti u funkciju turizma.
- Profesionalno upravljanje i prodaja konferencijskih i manifestacijskih sadržaja.

U prikazanoj SWOT analizi, navode se snage i slabosti, kao i prilike i prijetnje za razvoj turizma na području Tuzlanskog kantona. Ova analiza daje uvid koje je slabosti je strateškim djelovanjem u narednom periodu potrebno minimalizirati, uz istovremeno povećanje snaga, kao i koje prilike je moguće iskoristiti, uz istovremeno smanjenje prijetnji iz okruženja kada je u pitanju razvoj turizma na ovom kantonu.

Strateško fokusiranje

Uspješnost razvoja turizma Tuzlanskog kantona mjeriti će se sposobnošću da se iskoriste raspoloživi turistički potencijali, da se kreira atraktivan autohtoni i inovativni turistički proizvod usklađen sa promjenljivim preferencijama kupaca, da se nedvosmisleno definiraju međuodnosi turističke destinacije, turističke regije, turističkog mjesta, turističkog objekta u cilju uspostavljanja funkcionalnog i održivog upravljanja destinacijom (DMO) od strane kompetentnih kadrova obrazovanih kroz namjenski dizajnirane obrazovne programe u institucijama srednjeg i visokoškolskog obrazovanja Tuzlanskog kantona, da se preciziraju obilježja elemenata marketing miksa Tuzlanskog kantona koji će osigurati privlačenje većeg broja domaćih i stranih turista, da se unaprijede i rekonstruiraju postojeći i izgrade novi objekti primarne i sekundarne turističke infrastrukture i javne komunalne infrastrukture koji će osigurati siguran i kvalitetan boravak turista čiji će turistički doživljaj pomoći da se ponovo vratl i preporuča Tuzlanski kanton kao turističko odredište svojim poznanicima tradicionalnim i digitalnim načinom komunikacije.

Kreatori politika razvoja turizma pri ostvarenju naprijed navedenog će uzeti u obzir trendove i prijetnje iz okruženja, interne slabosti ali će istovremeno svjesni prilika iz okruženja i vlastitih snaga biti fokusirani na sljedeća strateška i dugoročna opredjeljenja razvoja turizma Tuzlanskog kantona, odnosno strateške fokuse:

Tabela 42. Strateški fokusi

1.	Sistemski pristup kreiranju turističkih proizvoda Tuzlanskog kantona kao turističke destinacije
2.	Unaprijediti postojeće i izgraditi nove objekte turističke infrastrukture
3.	Menadžment i marketing destinacije
4.	Sistemski pristup razvoju ljudskih potencijala za potrebe turističkog sektora Tuzlanskog kantona

Strateški fokus 1. Sistemski pristup kreiranju turističkih proizvoda Tuzlanskoga kantona kao turističke destinacije

Tuzlanski kanton se izdvaja kao regionalna turistička destinacija prepoznatljiva po mogućnostima razvoja turističkog proizvoda baziranog na tematskom turizmu, odnosno posebnim oblicima turizma. Resursi za razvoj ovog vida turizma zasnovani na autentičnom kulturno-istorijskom nasljeđu te sačuvanim resursima prirodne sredine.

Razvoj turističkog proizvoda Kantona podrazumijeva angažovanje svih podсистema s ciljem postizanja zakonitosti životni ciklus – reciklus destinacije. Kreiranje turističkog proizvoda zasniva se na održivom razvoju, odnosno optimalnom korištenju prirodnih resursa uz očuvanje prirodne baštine i biološke raznolikosti te poštivanju društvenih i kulturnih vrijednosti zajednice.

Strateški fokus 2. Unaprijediti postojeće i izgraditi nove objekte turističke infrastrukture

Važnosti izgradnje turističke infrastrukture prepoznata je u mjerama prioriteta za razvoj turizma u Strategiji razvoja Tuzlanskog kantona za čiju implementaciju su predviđena značajna financijska sredstva. Operacionalizacija aktivnosti mjera, na jednoj strani, i primarnih rezultata istraživanja stanja primarne i sekundarne turističke infrastrukture, te javne komunalne infrastrukture u funkciji razvoja turizma Tuzlanskog kantona, na drugoj strani, ukazala su na potrebu dodatnog fokusiranja na unapređenje postojećih i izgradnju nedostajućih objekata turističke i javne komunalne infrastrukture za što će biti potrebno planirati dodatna financijska sredstva. Primarna i sekundarna turistička infrastruktura predstavlja materijalnu i organizacionu osnovu razvoja turizma. Ulažući u unapređenje i izgradnju objekata turističke infrastrukture Vlada Tuzlanskog kantona stvara investicijski krug koji potiče privatna ulaganja, omogućava javno-privatno partnerstvo, integrira aktivnosti i projekte većeg broja ministarstava, kantonalnih uprava, direkcija i javnih preduzeća. Dosadašnja iskustva su pokazala da nije dovoljno izgraditi turističku infrastrukturu bilo da je javna ili privatna, nego je potrebno kontinuirano poticati njen rad, rast i razvoj uz dobro osmišljene programe i dobru organizaciju upravljanja turističkim destinacijama kako bi se osiguralo da se turisti osjećaju zadovoljno i ugodno u turističkim objektima sa dobro dizajniranim i kvalitetnim uslugama.

Fokusiranje na kontinuirano poticanje razvoja **javne i privatne primarne turističke infrastrukture** kroz dobro osmišljene, korisnicima prilagođene programe podrške s naročitim fokusom na objekte primarne turističke infrastrukture koji nisu obuhvaćeni mjerama iz Strategije razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godina, a naročito skijališta, kupališta i plaža, tematskih i zabavnih parkova, odmorišta pored puteva, malih vještačkih akumulacija sa kupalištem, bazena za kupanje, objekta za posmatranje prirodnih rijetkosti, objekta za predah i kraće zadržavanje turista upotpunilo bi materijalnu i organizacijsku osnovu za kreiranje atraktivnog i autohtonog turističkog proizvoda. U narednom periodu biće potrebno fokusirati se na programe podrške unapređenja i izgradnje objekta **sekundarne turističke infrastrukture (superstrukture)** kao što su: galerije, izložbe, arheološka nalazišta, speleološki objekti i povijesni spomenici i popratna infrastruktura, parkirališta i pristupne ceste u funkciji turističke infrastrukture koje nisu kategorizirane kao javne ceste, javni sanitarni čvorovi, sportski objekti i ostala sportska infrastruktura na otvorenom prostoru u funkciji aktivnog turizma, rodne kuće poznatih osoba. Programi podrške trebaju biti kreirani i sfinansirani u saradnji s Ministarstvom obrazovanja i nauke, Ministrovom za kulturi, sport i mlade i usklađeni s prioritetima i strateškim ciljevima razvoja turizma. Ranije započeta kontinuirana podrška izgradnji svih modaliteta saobraćaja, posebno **održavanje i izgradnje cesta** i osuvremenjivanje i unapređenje kapaciteta **Međunarodnog aerodroma Tuzla**, kao i **javne komunalne infrastrukture** biće nastavljeno i u narednom periodu sa fokusom na infrastrukturne objekte koji najviše podapiru razvoj turizma. Zbog značaja poslovnih subjekata (preduzeća i obrta) iz područja **smještaja i ugostiteljstva** za

unaprjeđenje sadržaja i kvalitete turističke ponude i njihovog udjela u turističkom proizvodu Tuzlanskog kantona, u analizu utvrđenog niskog nivoa razvijenosti i neadekvatne kvalificiranosti radne snage u narednom periodu će biti kreirani programi podrške koji će doprinijeti povećanju kapaciteta ali i poboljšanju kvalitete usluge.

Strateški fokus 3. Menadžment i marketing destinacije

Holistički pristup destinacijskom menadžmentu i marketingu odnosi se na unaprjeđenje i promicanje turizma turističke destinacije TK, strateško planiranje, formulaciju i implementaciju strategija, istraživanje turističkih tržišta, promovisanje i brendiranje, digitalizaciju i inovacije, finansiranje i privlačenje investicija, a primjena bi rezultirala izgradnjom jake i jedinstvene pozicije destinacije TK, osiguranjem održivosti turizma i izgradnjom kulture turizma u turističkoj destinaciji TK. Stoga bi unaprjeđenje funkcija turističkih zajednica JLS kao lokalnih DMO i turističke zajednice TK kao regionalne DMO dovelo do efikasnijeg upravljanja turističkom destinacijom TK, implementacije strategija i u njima definisanih mjera, prioriteta i strateških ciljeva te promovisanja turističkog sektora, turističkih subjekata kao i politika i donosioca odluka vezanih za održivi razvoj, a u skladu sa Agendom 2030 za održivi razvoj (SDGs).

U pogledu boljeg pozicioniranja, efikasnijeg upravljanja i koordinacije aktivnosti u oblasti marketinga i kreiranja snažnog brenda na nivou JLS i TK nameće se potreba za oblikovanja i izbor strategije marketinga te marketing planova lokalnih DMO i regionalne DMO TK.

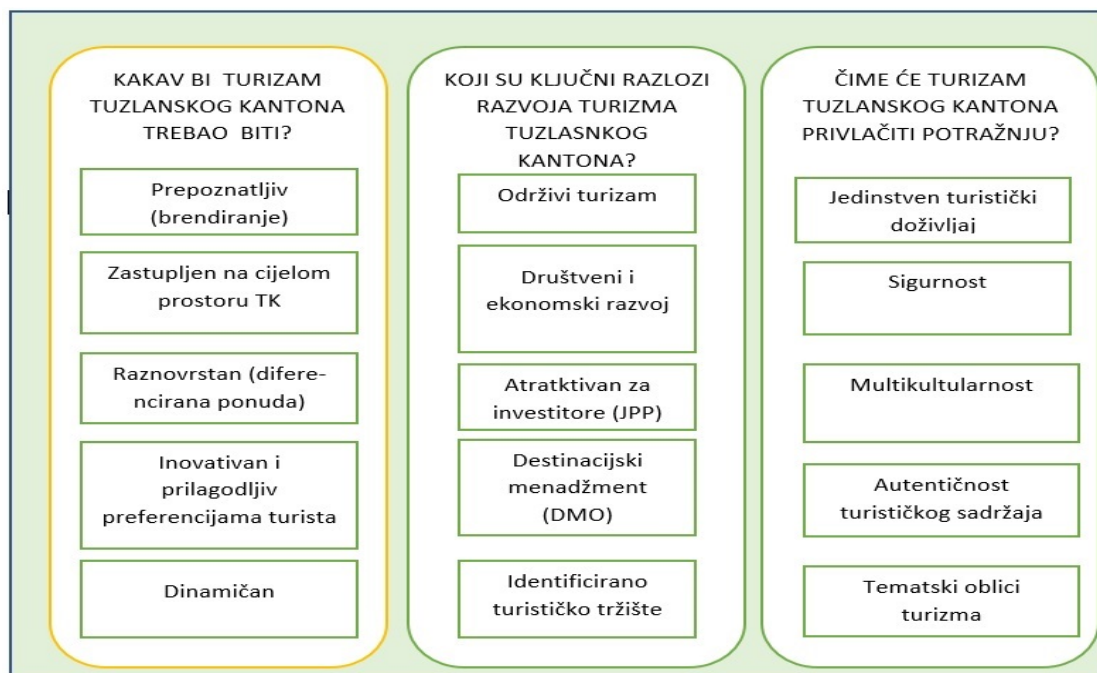
Strateški fokus 4. Sistemski pristup razvoju ljudskih potencijala za potrebe turističkog sektora Tuzlanskog kantona

Sistemski pristup razvoju ljudskih potencijala za potrebe turističkog sektora TK podrazumijeva, s jedne strane, razvoj ciljanih programa za formalno obrazovanje budućih, novih kadrova u turizmu, te razvoj programa cjeloživotnog učenja za unaprjeđenje kompetencija postojećih kadrova u turizmu, kao i certificiranje rukovodećih kadrova iz oblasti menadžmenta u turizmu, s druge strane. U tom smislu neophodno je razvijanje kvalitetnih nastavnih programa iz turizma, hotelijerstva i ugostiteljstva u srednjim školama u TK i unaprjeđenje kvaliteta studijskih programa menadžmenta u turizmu i turizmologije pri Univerzitetu u Tuzli (kroz jačanje saradnje sa turističkim privrednim subjektima), te razvoj i provedba programa obuke i certificiranja iz menadžmenta u turizmu rukovodećih kadrova u turizmu (u saradnji sa fakultetima Univerziteta u Tuzli, koji izvode studijske programe iz turizma), kao i razvoj i provedba interdisciplinarnog programa cjeloživotnog obrazovanja iz područja menadžmenta u turizmu.

2.15. Vizija razvoja turizma Tuzlanskog kantona

Vizija razvoja turizma TK predstavlja sliku poželjne budućnosti kojoj teže različite kategorije ključnih interesnih grupa (turisti, turistički subjekti, turističke zajednice/tijela/sektori/službe na nivou kantona i jedinica lokalne samouprave, investitori, obrazovne, kulturne i resorne institucije i ministarstva na nivou Federacije i kantona, šira društvena zajednica i dr.). Vizija razvoja turizma Tuzlanskog kantona temelji se na sistemu vrijednosti kojim se odgovara na tri ključna pitanja: (1) kakav bi turizam Tuzlanskog kantona trebao biti?; (2) koji su ključni preduslovi razvoja turizma Tuzlanskog kantona?; te (3) čime će turizam Tuzlanskog kantona privlačiti potražnju?.

Slika 11. Elementi vizije strategije razvoja turizma Tuzlanskog kantona 2022-2027.

U skladu s gornjim odrednicama, izrađena je i razvojna vizija turizma Tuzlanskog kantona:

Tuzlanski kanton je multikulturalna, regionalno prepoznatljiva turistička destinacija po dinamičnom razvoju sigurnog i održivog turizma, utemeljena na autentičnosti turističkog sadržaja, raznovrsnosti ponude, inovativana i prilagodljiva preferencijama turista, atraktivna za investitore, koja doprinosi društvenom i ekonomskom razvoju, a turistima pruža jedinstven turistički doživljaj.

Strateški ciljevi su usklađeni sa Strategijom razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021-2027. godina, Strategije razvoja FBiH za period 2021-2027. godina i Okvirom za ciljeve održivog razvoja u BiH 2030, kojim se utvrđuju zajednički podciljevi i indikatori za sve nivoe vlasti u BiH (zajednički minimum) te usmjeravaju budući procesi strateškog planiranja.

Strategija razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godina je sektorska strategija koja prema Zakonu o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH mora biti usklađena sa strategijama višeg reda, a prije svega Strategijom razvoja Tuzlanskog kantona kojom programiran razvoj turizma za isti obuhvatni period kroz prioritet u okviru strateškog cilja za ekonomski razvoj. Prioritet 3.1. Poticati razvoj turizma u Tuzlanskom kantonu operacionalizira se kroz četiri mjere koje su budžetirane u iznos od 36,2 miliona KM od čega iz Budžeta Tuzlanskog kantona iznos od 20,2 miliona KM. Naprijed navedene činjenice opredijelile su nas da iz Strategije razvoja Tuzlanskog kantona preuzmemo prioritet i u sektorskoj Strategiji razvoja turizma tretiramo ga kao strateški cilj pod istim nazivom. Pored ovog strateškog cilja, zbog perioda obuhvata i obima projiciranih sredstva za razvoj turizma iz Budžeta Tuzlanskog kantona predložili smo samo jedan dodatni strateški cilj.

Tabela 43. Strateški ciljevi razvoja Tuzlanskog kantona

1.	Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu
2.	Unaprijediti konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona

Strateški cilj 1. Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu

Zahvaljujući brojnim turističkim atrakcijama, raznovrsnosti turističke ponude, postojanju aerodroma na području Kantona ali i solidnoj cestovnoj povezanosti sa regijom, stvorene su pretpostavke za progresivniji razvoj turizma u funkciji ukupnog ekonomskog razvoja Tuzlanskog kantona. S ciljem razvoja različitih oblika turizma, u okviru turističke ponude neophodno je unapređenje i izgradnja turističke infrastrukture (planinske staze, turistička signalizacija, uređenje izletišta i odmorišta i sl.) uz opremanje turističkih atrakcija prikladnim objektima turističke ponude te izrada promo materijala i realizacija kampanja sa ciljem promocije i brendiranja Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije (izrada internet stranica, online prezentacija, organizacija stručnih predavanja i izložbi i sl.). U svemu navedenom, poseban značaj ima unapređenje regulatornog okvira koji će olakšati rad turističkih radnika i poslovnih subjekata u turizmu, a ujedno potaknuti turističke poduzetnike u sivoj zoni za formalnu registraciju poslovanja. Turistički proizvodi a uz njih i smještajni kapaciteti trebaju biti jasno osmišljeni, moderno uređeni i prezentovani te strateški komunicirani koristeći dostupne kanale u cilju motiviranja dolaska turista ali i produžetka boravka na području Kantona. Razvoju održivog turizma Tuzlanskog kantona doprinijet će se kroz aktivnosti jačanja svijesti stanovništva, poduzetnika, obrtnika, ali i drugih relevantnih aktera o „pametnom“ raspolaganju turističkim resursima, od kulturnih vrijednosti do prirodnih bogatstava, odnosno upravljanje resursima ostvarujući ekonomske i društvene potrebe, poštujući kulturološki integritet, ekološke principe, procese i biodiverzitet, istovremeno uzimajući u obzir potrebe i turista i njihovih domaćina. Očekuje se da realizacija ovog strateškog cilja rezultira u povećanju ostvarenih direktnih prihoda od turizma kao i povećanju broja dolazaka turista na području Tuzlanskog kantona kao i njihovo duže zadržavanje ogledano u povećanom broju noćenja na području Tuzlanskog kantona.

Prvi strateški cilj je zasnovan na sljedećim ključnim pretpostavkama:

- da se, kroz razvoj turističke ponude na području Tuzlanskog kantona podigne svijest o potencijalima bavljenja turizmom posebno u ruralnom području te motivira stanovništvo da se uključi u razvoj turističkih kapaciteta i turističke ponude. Poseban naglasak se stavlja na razvoj svijesti i kapaciteta za održivo korištenje resursa u bavljenju turizmom.
- da se, unapređenjem i razvojem turističke infrastrukture, a prvenstveno turističke signalizacije i uređenjem pristupnih puteva kao i mapiranjem turističkih sadržaja, stvore pretpostavke za potpuniji i ugodniji boravak turista na području Tuzlanskog kantona.
- da se, korištenjem dostupnih promotivnih alata i promocijom Tuzlanskog kantona kao turističkog brenda doprinese kvalitetnijoj, boljoj promociji turizma na području Kantona.
- da se, razvojem destinacijskog menadžmenta u kojoj će razvoj ljudskih potencijala i saradnja relevantnih aktera imati posebnu ulogu, doprinese namicanju sredstava sa finansiranjem razvoja turizma kroz pripremu aplikacija i implementaciju projekata za realizaciju razvojnih prioriteta u oblasti turizma.

Pri definisanju **prvog strateškog cilja** i elemenata koji se odnose na ekonomski razvoj u Strategiji razvoja Tuzlanskog kantona za period 2021.-2027. godine uzet je u obzir i **Okvir za ciljeve održivog razvoja u BiH** koji utvrđuje zajedničke podciljeve i indikatore za sve nivoe vlasti u BiH (zajednički

minimum), gdje su definisani elementi relevantni u odnosu na sljedeće razvojne pravce i akcelerate.

STRATEŠKI CILJ 1 Poticati razvoj održivog turizma u Tuzlanskom kantonu				
CILJEVI ODRŽIVOG RAZVOJA		PRAVCI RAZVOJA		
	Pametan rast		Društvo jednakih mogućnosti	
	Akceleratori	Podciljevi	Akceleratori	Podciljevi
	Pametano upravljanje prirodnim	Održivi turizam	Aktivacija zapošljavanja ranjivih kategorija	Povećanje zapošljivosti nezaposlenih osoba kroz razvoj socijalnog poduzetništva
	Zeleni rast i čista energija	Razvoj „zelenih“ vještina i poslova		
	Povećanje investicija u infrastrukturu	Jačati infrastrukturu u oblasti digitalnih tehnologija	Poboljšanje inkluzivnosti obrazovnih sistema	Smanjenje broja osoba bez adekvatnih kompetencija, znanja i vještina i njihova integracija na tržište rada
Povoljno okruženje za poduzetništvo i inovacije	Povećanje investicija u infrastrukturu istraživanja, razvoja i inovacija u javnom i privatnom sektoru;			
	Mobiliziranje potencijala dijaspora; Globalni lanci vrijednosti			

Ostvarenje strateškog cilja pratit će se kroz odabrane indikatore uticaja nakon kojih će se moći ocijeniti vrsta i stepen promjena u okruženju. Tabela sumira indikatore za koje su definisane početne i ciljne vrijednosti ostvarenja strateških ciljeva.

Tabela 44. Indikatori uticaja Strateškog cilja 1

Indikator (uticaja)		Izvor	Polazna vrijednost (2021.)	Ciljna vrijednost (2027.)
STRATEŠKI CILJ 1 POTICATI RAZVOJ ODRŽIVOG TURIZMA U TUZLANSKOM KANTONU	Broj dolazaka turista	FZS	37.196	
	Broj noćenja turista	FZS	70.651	
	Broj ležaja	FZS	1.744	
	Broj zaposlenih u djelatnosti pružanja smještaja te priprema i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo)	FZS	3.358	

Strateški cilj 2. Unaprijediti konkurentnost turizma Tuzlanskog kantona

Podupirući ostvarenje vizije u kojoj je naglašeno da je Tuzlanski kanton multikulturalna, regionalno prepoznatljiva turistička destinacija realizacijom strateškog cilja želi se unaprijediti konkurentnost turizma odnosno razviti sposobnost da Tuzlanski kanton kao turistička destinacija djelotvorno i svrsishodno koristi svoje prirodne, kulturne, ljudske, umjetne i kapitalne resurse za razvoj i ponudu kvalitetnih, inovativnih, etičkih i atraktivnih turističkih proizvoda i usluga, a sve u cilju postizanja održivoga rasta, povećanja dodane vrijednosti turističkoga sektora, poboljšanja i diversifikacije njene

tržišne komponente te optimiziranja atraktivnosti i koristi za turiste i lokalnu zajednicu. Konkurentnost će biti unaprijeđena kroz kreiranje lanca turističkih vrijednosti, odnosno kroz implementaciju primarnih i podupirućih aktivnosti budućih mjera koje su od ključne važnosti za poslovanje turističkog sektora.

Prioritetima i mjerama se planira unaprijediti turistički proizvod, turistička infrastruktura, menadžment i marketing destinacija na području Tuzlanskog kantona i podići nivo kompetencija zaposlenih u turizmu. Izrađenom metodologijom za prepoznavanje i valorizacija prirodnih i kulturnih motiva na osnovu kojih se kreira turistički proizvod, biće osigurana pouzdana osnova izrade portfolio analiza turističkog proizvoda Tuzlanskog kantona i JLS koja će osigurati lako identificiranje najatraktivnijih i najkonkurentnijih vrsta turizma čime će se olakšati fokus na njihov razvoj i time doprinijeti konkurentnosti turističkog sektora i njegovog snažnijeg (re)pozicioniranja unutar privrede Tuzlanskog kantona. Strateškim pristupom realizacije programa podrške iz budžetskih sredstava Kantona i JLS unaprijeđenju primarne i sekundarne turističke infrastrukture kao i podražavajuće saobraćajne i javne komunalne obogatit će se sadržaj turističke ponude kao neodvojivi i važan dio turističkog proizvoda, stvoriti kvalitetne pretpostavke za povlačenje sredstava iz EU fondova za potrebe projekata iz područja turizma, omogućiti formiranje lanaca vrijednosti koji će nadilaziti granica JLS, iskoristiti prepoznati izazovi digitalizacije, zelene tranzicije i pametne specijalizacije, motivirati postojeća preduzeća za povećana ulaganja i zapošljavanja. Razvoju ovog strateškog cilja doprinijet će se i kroz usklađivanje i unapređenje zakonskog okvira u funkciji razvoja turizma, zatim kroz razvoj destinacijskog menadžmenta i marketinga, odnosno kroz unapređenje funkcija turističkih zajednica JLS i turističke zajednice TK i izgradnju efikasnog sistema upravljanja turističkom destinacijom, razvojem programa specijalizacije receptivnih turističkih agencija, izradom marketing planova, brendiranjem Tuzlanskog kantona kao multikulturalne, sigurne regionalne turističke destinacije. Moderniziranje i jačanje obrazovanja kroz razvoj novih univerzitetskih, srednjoškolskih i programa cjeloživotnog učenja za potrebe turističkog sektora Tuzlanskog kantona, usklađivanje sistema obrazovanja u ugostiteljstvu s potražnjom, primjena savremenih praksi i politika upravljanja ljudskim potencijalima, će dodatno povećati performanse konkurentnosti turizma Tuzlanskog kantona.

Drugi strateški cilj je zasnovan na sljedećim ključnim pretpostavkama:

- da se, kroz kreiranje turističkih oblika turizma i turističkog proizvoda, zasnovanog na atraktivnosti motiva, koji omogućavaju turistički promet tokom cijele godine, zapošljava lokalno stanovništvo, promoviše lokalna proizvodnja te doprinose zaštiti prirodne i kulturne baštine;
- da se, izrade metodologije kvalitativne i kvantitativne ocjene vrijednosti turističkih motiva Tuzlanskog kantona kao najznačajnije faze planiranja prostornog razvoja turizma, koje će doprinijeti konkurentnosti turističke destinacije, turističkog područja, turističkog mjesta i turističkog objekta;
- da se, kroz podršku razvoju objektima primarne i sekundarne turističke infrastrukture i javne komunalne infrastrukture u funkciji turizma, unaprijedi kvalitet i obogati sadržaj turističke ponude kako bi se osigurao bolji turistički doživljaj i veće učeće prihoda od turizma u ukupnim prihodima Tuzlanskog kantona;
- da se, programima podrške poslovnim subjektima koji posluju u djelatnosti pružanja smještaja te priprema i usluživanja hrane (hotelijerstvo i ugostiteljstvo) i drugim podražavajućim privrednim granama, podigne motiviranost za osnivanje većeg broja poslovnih subjekata, većeg broja zaposlenih i veći iznos zaposlenih u spomenutim djelatnostima;
- da se, unaprjeđenjem funkcija turističkih zajednica JLS kao lokalnih DMO i turističke zajednice TK kao regionalne DMO u Tuzlanskom kantonu, osigura mehanizam strateškog pristupa razvoju konkurentnog turizma;
- da se oblikovanjem i izborom marketing strategija i marketing planova osigura ostvarenje marketinških ciljeva te dizajn, komunikacija i distribucija vrijednosti za plansko razdoblje;
- da se, razvojem novih univerzitetskih i srednjoškolskih programa obrazovanja u skladu sa potrebama tržišta rada, osigura potreban broj kompetentno zaposlenih koji će doprinijeti konkurentnosti turizma Tuzlanskog kantona i osigurati njegovu bolju pozicioniranost unutar Federacije BiH;
- da se, kroz razvoj i implementacija programa cjeloživotnog učenja, kao i programa kontinuirane edukacije i/ili certificiranja u oblasti menadžmenta u turizmu i destinacijskog menadžmenta, u saradnji sa fakultetima Univerziteta u Tuzli, koji izvode studijske programe iz turizma, osigura podizanje nivoa kompetencija (znanja, vještina, stavova) za sve zaposlene u turizmu i ugostiteljstvu, ali i do obrazovanja nezaposlenih za potrebe turizma.

Pri definisanju **drugog strateškog cilja** i elemenata koji se odnose na ekonomski razvoj u Strategiji razvoja turizma Tuzlanskog kantona za period 2022-2027. godine uzet je u obzir i **Okvir za ciljeve održivog razvoja u BiH** koji utvrđuje zajedničke podciljeve i indikatore za sve nivoe vlasti u BiH (zajednički minimum), gdje su definisani elementi relevantni u odnosu na sljedeće razvojne pravce i akceleratorne.

STRATEŠKI CILJ 2: UNAPRIJEDITI KONKURENTNOST TURIZMA TUZLANSKOG KANTONA			
CILJEVI ODRŽIVOG RAZVOJA			
PRAVAC RAZVOJA: PAMETNI RAST			
Akceleratori		Podciljevi	
 6 ČISTA VODA I SANITARNI USLOVI	 7 PRISTUPAČNA ENERGIJA IZ ČISTIH IZVORA	Povećanje investicija u infrastrukturu	
		Jednak pristup modernoj transportnoj infrastrukturi Veći udio javnih investicija u infrastrukturu Jačati infrastrukturu u oblasti digitalnih tehnologija	
 12 ODGOVORNA POTROŠNJA I PROIZVODNJA	 13 ČUVANJE KLIME	Zeleni rast i čista energija	
		Smanjenje energetske siromaštva	
		Razvoj „zelenih“ vještina i poslova	
		Decentralizacija elektro-energetskog sistema	

 	Pametno upravljanje prirodnim resursima i okolišem	Dekarbonizacija energetskog sektora
		Deminiranje kontaminiranih područja
		Upravljanje rizicima od katastrofa
		Zaštita i obnova prirodnog kapitala
		Razviti sistem cirkularne ekonomije
		Jačanje kontrole i praćenja kvaliteta ekosistema
		Održivi turizam

Ostvarenje strateškog cilja pratit će se kroz odabrane indikatore uticaja nakon kojih će se moći ocijeniti vrsta i stepen promjena u okruženju. Tabela sumira indikatore za koje su definisane početne i ciljne vrijednosti ostvarenja strateških ciljeva.

Tabela 45. Indikatori uticaja Strateškog cilja 2

	Indikator (uticaja)	Izvor	Polazna	Ciljna
			vrijednost (2021.)	vrijednost (2027.)
STRATEŠKI CILJ 2 UNAPRIJEDITI KONKURENTNOST TURIZMA TUZLANSKOG KANTONA	Rang TK u F BiH mjereno brojem dolaska turista i brojem noćenja	FZS	6 6	3 3
	% ostvarenih investicija u djelatnosti pružanja smještaja te priprema i usluživanja hrane (hotelijerstva i ugostiteljstva u ukupnim investicijama TK	FZS	0,40% (1.771.000/ 441.808.000)	1,00%
	% izdvajanja za kapitalne transfere podrške turizmu iz Budžeta TK (imamo izračunat % za sve kapitalne transfere, treba nam samo za turizam)	MTTS	0,47%	
	Broj turističkih zajednica (organizacija za destinacijski menadžment - DMO) sa unaprijeđenim funkcijama	MTTS	---	
	Broj važećih strateških marketing planova DMO	MTTS	0	
	Broj razvijenih univerzitetskih, srednjoškolskih i programa cjeloživotnog učenja u Tuzlanskom kantonu	MON TK	2 --- ---	

Literatura

1. Adrović, A., Skenderović, I., Allochthonous Ichthyofauna of Certain Water Bodies in North-Eastern Bosnia, *Acta Agriculturae Serbica*, Vol. XII, 23 (2007) 37-46
2. Ahmetbegović, S., Smajić, S.: *Problem visokih voda na prostoru Gornje Spreče*, Zbornik radova, Broj IV-V, Svezak geografija, PMF, Tuzla, 2008. str. 201-210.
3. Anđelković, M., *Geologija Jugoslavije-Tektonika*, Građevinska knjiga, Beograd, 1988.
4. Borzyszkowski, J., Information technologies in the activities of destination management organizations, *Tourism and Hospitality Management*, Vol. 20, No 1., 2014., str. 61. – 70.
5. Brezovec, A (2015). Smjernice za oblikovanje i marketing zajedničkih turističkih proizvoda ruralnih područja, Univerza na primorskom, Fakulteta za turistične studije - Turistica Portorož, Opatija;
6. Buhalis, D. (2000.). Marketing the competitive destination of the future. *Tourism management*, 21 (1)
7. Burlica Č., Vukorep I., *Pedološka karta SR Bosne i Hercegovine 1:500 000*, Šumarski fakultet u Sarajevu – Geokarta, Beograd, 1983.
8. Bušatlija I., *Oblici reljefa i geomorfološka regionalizacija Bosne i Hercegovine*, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina: Separat iz II izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*, Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983., str. 114-116.
9. Čičić S., *Geološki sastav i tektonika Bosne i Hercegovine*, Earth science institute, Sarajevo, 2002.;
10. Čorak i Marušić: Kupnja kao dio turističkog doživljaja, Okrugli stol, Arena Centar, Zagreb, 9.10.2014., Institut za turizam, http://www.iztg.hr/UserFiles/File/novosti/2014/Shopping_Arena_Okrugli_Stol_09_10_2014.pdf, preuzeto 15.04.2020;
11. Ćirić, M.: *Pedologija*, Svjetlost, Sarajevo, 1991.,
12. Dukić D, Gavrilović Lj.: *Hidrologija*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2006.,
13. Dukić D.: *Klimatologija*, Geografski fakultet, Beograd, 1998.
14. Fukarek P., *Biljni pokrov Bosne i Hercegovine*, Enciklopedija Jugoslavije, br. 2, 2. izdanje, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983.
15. Grupa autora, Dugoročna strategija razvoja općine Tuzla, Prva faza, Socioekonomski pregled (Stanje i mogućnosti), Ekonomski institut Tuzla, Tuzla, juni 2002.
16. Grupa autora, Privreda Tuzlanskog kantona 2, Biblioteka "Posebna izdanja", Tuzla, 2000.
17. Grupa autora, Prostorni plan za područje Tuzlanskog kantona 2005-2025, Zavod za urbanizam Tuzla, Tuzla, 2006.
18. Gržinić, J., Bevanda, V. (2014.) *Suvremeni trendovi u turizmu*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli. Odjel za ekonomiju i turizam „Dr. Mijo Mirković“
19. Gutić, S., Ahmetbegović, S., Stjepić Srkalović, Ž., *Kvalitet zraka u Tuzli*, *Acta geographica Bosniae et Herzegovinae*, Sarajevo, 2016. str. 83-97.
20. Hadžimustafić E., *Geomorfološke karakteristike bazena poriječja Soline*, magistarski rad odbranjen na PMF-u Univerziteta u Tuzli, Tuzla, april 2011.,
21. Hatunić D., *Geomorfološke karakteristike područja općine Srebrenik*, magistarski rad odbranjen na PMF-u Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2012.,

22. Hatunić, D., Hadžimustafić, E., Suljić, A., Kovačević, M., Fizičko-geografske karakteristike Tuzlanskog kantona - prilog proučavanju zavičajne geografije, Zbornik PMF-a, 8 i 9, Tuzla, 2012-2013.
23. Hrvatović, H.: *Geološki vodič kroz Bosnu i Hercegovinu*, Zavod za geologiju, Sarajevo, 1999.
24. Janković, M., Atanacković, B., Biogeografija sa pedologijom, Geografski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Beograd, 1999.
25. Jovičić, D. (2013). Uvod u turizmologiju, Beograd, Geografski fakultet.
26. Kobašić, A.; Senečić, J. (1989.) Marketing u turizmu. Zagreb: Školska knjiga
27. Križman Pavlović, D. (2008.) Marketing turističke destinacije. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Odjel za ekonomiju i turizam "Dr. Mijo Mirković". Zagreb: Mikrorad d.o.o.
28. Kudumović Dostović, F., Sjeveroistočna Bosna, geografska monografija, Tuzla, 2017.
29. Kudumović-Dostović F., „Regionalno-geografske odlike Sjeveroistočne Bosne“ , doktorski rad odbranjen na PMF-u Univerziteta u Tuzli, Tuzla, 2012.,
30. Lakušić, R., Klimatogeni ekosistemi Bosne i Hercegovine (I), Geografski pregled br. XXV, Geografsko društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1981.
31. Lakušić, R., Klimatogeni ekosistemi Bosne i Hercegovine (II), Geografski pregled br. 26-27, Geografsko društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1982/83.
32. Lepirica A., *Reljef geomorfoloških makroregija Bosne i Hercegovine*, Zbornik radova PMF-a, Svezak Geografija, Univerzitet u Tuzli, Prirodno-matematički fakultet, godina VI, broj 6, Tuzla, 2009.;
33. Maksin-Mičić, M. (2007): Turizam i prostor, Univerzitet Singidunum, Fakultet za turistički
34. Marin Grgurev: Avanturistički turizam kao prilika za razvoj novih turističkih proizvoda, VELEUČILIŠTE VERN', Zagreb Studij turizam, ZAVRŠNI RAD, Zagreb, 2018. Mentorica: dr. sc. Romana Lekić, <https://repositorij.vern.hr/islandora/object/vern%3A164/datastream/PDF/view>, od 06.05.2020
35. Marković Jovan Đ., Ilija T. Dimitrijević, Miladin Anđelić, Milosav Bjeletić, Petar Kurtović: *Enciklopedijski geografski leksikon Jugoslavije*. Svjetlost, Sarajevo, 1988.
36. Marković, Jovan Đ.: *Fizička geografija Jugoslavije*. 2. izd. Naučna knjiga. Beograd, 1968.
37. Marković, M., Pavlović, R., Čupković, T.: *Geomorfologija*, Rudarsko-geološki fakultet, Beograd, 2003.
38. Milosavljević, R: *Klima Bosne i Hercegovine*, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina: Separat iz II izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*, Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983., str. 116-118.
39. Radošević, B. (2013) Selektivni oblici turizma, drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje, Beograd, Naklada: Visoka turistička škola strukovnih studija, Beograd
40. Ravnić, S (2019). INOVATIVNI TURISTIČKI PROIZVODI, Diplomski rad, Fakultet ekonomije i turizma, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pula;
41. Redžić, S., Barudanović, S., Radević, M., Bosna i Hercegovina-zemlja raznolikosti, Prvi izvještaj Bosne i Hercegovine za Konvenciju o biološkoj raznolikosti, Federalno ministarstvo okoliša i turizma, Sarajevo, 2008.
42. Resulović, H.: *Tlo Bosne i Hercegovine*, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina: Separat iz II izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*, Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983., str. 122-125.

43. Rikard Bakan, Božidar Jaković (2015): Ekoturizam, Visoka škola za menadžment u turizmu i informatici u Virovitici,
44. Rogić V., *Regionalizacija Jugoslavije*, Geografski glasnik, broj XXXV, Zagreb, 1973.,
45. Ržehak, V., Rijetkosti i ljepote prirode, Manje poznate prirodne rijetkosti u Bosni i Hercegovini i potreba njihove zaštite, str. 112.
46. Scott, D., Lemieux, C. (2009): Weather and Climate Information for Tourism, World Meteorological Organization and UN World Tourism Organization
47. Senečić, J.; Grgona, J. (2006.) Marketing menadžment u turizmu. Zagreb: Mikrorad d.o.o.
48. Sikavica, P., Novak, M. (1999.) Poslovna organizacija. Zagreb: Informator 8. Vukonić, B., Čavlek, N. (2011.) Riječnik turizma. Zagreb: Masmedia
49. Slavoljub Vujović, Drago Cvijanović, Snežana Štetić: Destinacijski koncept razvoja turizma, Monografija, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd, Beograd, novembar 2012. godine;
50. Slišković T., Trubelja F., *Geološka građa i petrografski sastav Bosne i Hercegovine*, Socijalistička Republika Bosna i Hercegovina: Separat iz II izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*, Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983.
51. Smajić S., Ahmetbegović S., *Klima u slivu rijeke Spreče*, Zbornik radova PMF-a, Svezak Geografija, Univerzitet u Tuzli, Prirodno-matematički fakultet, godina IV-V, broj 4-5, Tuzla, 2008.
52. Snežana Štetić, Drago Cvijanović i Dario Šimičević: Posebni oblici turizma Dunavskog regiona Srbije, Monografija, Institut za ekonomiku poljoprivrede Beograd, Beograd, 2014. Godine
53. Snežana Štetić: Posebni oblici turizma, Beograd, 2007. godine
54. Soklić, I., Fosilna flora i fauna Bosne i Hercegovine, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2001.
55. Soklić, I., Postanak i struktura Tuzlanskog basena, Geološki glasnik, Knj. 10, Sarajevo, 1964.
56. Spahić, M., Ahmetbegović, S. i Stjepić Srkalović, Ž: Geografska taksonomija u turizmu – prilog metodologiji istraživanja turizma, *Acta geographica Bosniae et Herzegovinae* 2017, 7, (5-18)
57. Stanković, S. (2008). Turistička geografija, Zavod za udžbenike, Beograd.
58. Stefanović V., Beus V. (1983). *Karta realne šumske vegetacije SR Bosne i Hercegovine 1:500 000*, Šumarski fakultet u Sarajevu – Geokarta, Beograd
59. Stefanovović, V., Beus, V., Burlica, Č., Dizdarević, H., Vukorep, I. (1983). Ekološko-vegetacijska rejonizacija Bosne i Hercegovine, Posebna izdanja br. 17., Šumarski fakultet u Sarajevu, Sarajevo.
60. Stojanović, Pavić, Pantelić (2014). Geografija životne sredine, Univerzitet u Novom Sadu, PMF, Departman za geografiju, turizam i hotelijerstvo.
61. Šećibović, R., Maksin-Mičić, M., Komlenović, Đ., Manić, E. (2006). Uvod u geografiju turizma sa osnovama prostornog planiranja, Drugo izdanje, Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu, Beograd.
62. Šegota, T. Filipčić, A. (1996). *Klimatologija za geografe*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
63. *Tuzlanski kanton u brojkama*. (2013). FZS FBiH, Sarajevo
64. Jovanović, V. (2015). Tematski turizam, Univerzitet Singidunum, Beograd.
65. Vresk M., *Uvod u geografiju – razvoj, struktura, metodologija*, Školska knjiga, Zagreb, 1997.

Ostali izvori:

1. https://ec.europa.eu/croatia/content/what-is-AR-what-VR-and-how-technology-helps-us-to-experience-reality_hr
2. <https://www.yumpu.com/xx/document/view/40778020/manje-poznate-prirodne-rijetkosti-i-njihova-zaatita/8>
3. <http://opcinasapna.ba/v4/dokumenti>
4. http://opcinasapna.ba/v4/images/Prostorni_plan_opcine_Sapna_za_period_2013-2033_godina.pdf
5. <http://www.statistika.ba>
6. http://www.vladatk.kim.ba/Vlada/Novosti_2014/strategija/Strategija_razvoja_Opcine_Kladanj_za_period_2011-2020g.pdf
7. <https://bastina.ba/stara-dzamija-u-spionici-donjoj/>
8. <https://bastina.ba/stari-grad-u-gradaccu/>
9. [https://bastina.ba/stecci-u-banovici-selu-kod-banovica/;](https://bastina.ba/stecci-u-banovici-selu-kod-banovica/)
10. <https://gracanica.gov.ba/download/revidirana-strategija-lokalnog-razvoja-opcine-gracanica-2016-2020-godine/?wpdmdl=20323>
11. <https://gracanica.gov.ba/wp-content/uploads/2022/02/Informacija-o-raduTZ-u-2021-g-.pdf>
12. <https://grad.tuzla.ba/wp-content/uploads/2016/10/Strateske-smjernice-turizam-Grada-Tuzla.pdf>
http://www.vladatk.kim.ba/Ministarstva/MP/2020/SR/NACRT_Strateske_platfome_-_Strategija_razvoja_Tuzlanskog_kantona_2021_-2027.pdf
13. <https://gradacackisajam.ba/#!/about>
14. <https://gradzivinice.ba/wp-content/uploads/2020/01/Strategija-razvoja-turizma-Grada-%C5%BDivinice-2019-2024.pdf>
15. https://lukavac.ba/prostorni-plan-opcine-lukavac-2007-2025-godina/http://www.vladatk.kim.ba/Vlada/Dokumenti/sl_novine/2018/Sluzbene_novine_TK_br_12-opt_-_2018.pdf
16. <https://turisticki-leptir.com/index.php/component/k2/item/34-terme-gracanica>
17. [https://turizambanovici.ba/;](https://turizambanovici.ba/)
18. [https://tztz.ba/ba /](https://tztz.ba/ba/)
19. <https://visitgracanica.ba/biznis/vis-i-sijedi-kras/>
20. https://www.google.ba/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=http://banovici.gov.ba/wp-content/uploads/2021/01/Strategija-razvoja-Opcine-Banovici.pdf&ved=2ahUKEwjFvbXGqOn4AhVNnaQKH3MAJ4QFnoECAIQAg&usg=AOvVaw0gI5YQgAjU3Fj50d_61g3w
21. https://www.google.ba/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=http://www.vladatk.kim.ba/Vlada/Novosti_2014/strategija/Strategija_razvoja_Opcine_Srebrenik_za_period_2011-2020.pdf&ved=2ahUKEwj5g5zHyPX4AhWEOuwKHxZtCV8QFnoECAoQAg&usg=AOvVaw0RwAFA_K80uSRJomzle7O
22. https://www.google.ba/url?esrc=s&q=&rct=j&sa=U&url=https://opcinelic.ba/file/celic-razvojna-strategija-final/111&ved=2ahUKEwiN057Aqen4AhWUwQIH3CA-MQFnoECAEQAg&usg=AOvVaw2NLzkHY1D_8Bm7GqOLeSDI
23. https://www.sogfbih.ba/sites/default/files/javni_dokument/2021-06/Grada%C4%8Dac%20-%20Strategija%20razvoja%202014%20-%202023.pdf
24. https://www.sogfbih.ba/sites/default/files/javni_dokument/2021-07/Teo%C4%8Dak%20-%20Strategija%20razvoja%202012%20-%202017.pdf

25. Informacija o stanju turističko-ugostiteljske djelatnosti na području Tuzlanskog kantona u 2019. godini. Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja, Tuzla, juni, 2020. godine
26. Informacija o stanju turističko-ugostiteljske djelatnosti na području Tuzlanskog kantona u 2021. godini. Ministarstvo trgovine, turizma i saobraćaja, Tuzla, juni, 2022. godine
27. Integrirana razvojna strategija općine Čelić 2020 – 2025. Čelić, 2019.
28. Nacrt Zakona o turizmu FBiH
29. Operativni priručnik za primjenu modela destinacijske menadžment organizacije (DMO), Horwath HTL Zagreb, 2013., <https://www.htz.hr/sites/default/files/2015-06/DMO-operativni-prirucnik3217.pdf>
30. Strategija integriranog razvoja općine Lukavac 2019 – 2027. Lukavac, decembar, 2018.
31. Strategija integrisanog razvoja općine Živinice 2017 – 2026. Živinice, novembar, 2016.
32. Strategija lokalnog razvoja općine Kalesija 2018 – 2027. Kalesija, decembar, 2017.
33. Strategija razvoja Federacije Bosne i Hercegovine 2021 – 2027. Sarajevo, decembar, 2020.
34. Strategija razvoja Grada Tuzla 2012-2026 (revidirana za period 2019 – 2021.). Tuzla, decembar, 2018.
35. Strategija razvoja održivog turizma općine Lukavac 2021 – 2027 - Nacrt. Lukavac, juli, 2021.
36. Strategija razvoja općine Banovići 2017 – 2027. Banovići, decembar, 2017.
37. Strategija razvoja opštine Doboj Istok 2021 – 2027. Doboj Istok, decembar, 2020.
38. Strategija razvoja turizma Federacije Bosne i Hercegovine 2022 – 2027 – Nacrt. Sarajevo, april, 2022.
39. Strategija razvoja turizma Grada Živinice 2019 – 2024. Živinice, april, 2019.
40. Strategija razvoja Tuzlanskog kantona 2021 – 2027- Tuzla, mart, 2021.
41. Strateški plan razvoja općine Gradačac 2014 – 2023. Gradačac, 2013.
42. Strategija razvoja turizma Federacije Bosne i Hercegovine za period 2008.-2018., Federalno ministarstvo okoliša i turizma, decembar 2008
43. Strategija upravljanja vodama Federacije Bosne i Hercegovine 2010. – 2022. [http://fmpvs.gov.ba/texts/177_665_283_b.pdf\(14.09.2013.\)](http://fmpvs.gov.ba/texts/177_665_283_b.pdf(14.09.2013.))
44. Tuzlanski kanton u brojkama, 2021.
45. Vodič za destinacijski menadžment, Lipik, 2018
46. World Tourism Organization (2007). A practical guide to tourism destination management. Madrid.
47. World Tourism Organization (2019), UNWTO Guidelines for Institutional Strengthening of Destination Management Organizations (DMOs) – Preparing DMOs for new challenges, UNWTO, Madrid, DOI: <https://doi.org/10.18111/9789284420841>
48. Zakon o turističkim zajednicama TK („Službene novine Tuzlansko-podrinjskog kantona“, br. 7/97 i 3/99 i „Službene novine Tuzlanskog kantona“, br. 13/99, 10/00, 14/02, 6/04 i 10/04) godina 2, broj 11., oktobar 2015

Prilozi

ANEKS 1 Zaključci preuzeti iz Izvještaja turističke patrole u 2019. godini:

2.1.1.1 Banovići

Općina Banovići, sa svim svojim turističkim resursima mora predstavljati jednu od okosnica razvoja turističke djelatnosti na području Tuzlanskog kantona. Kroz razgovore sa lokalnom zajednicom mora se iznaći modus kako da se svi resursi stave u funkciju jedinstve turističke ponude i na području općine, ali i na području Tuzlanskog kantona. Prava je šteta ne iskoristiti sve mogućnosti koje se pružaju zbog atraktivnosti turističke destinacije.

2.1.1.2 Čelić

Neophodno je razmotriti mogućnost obnavljanja manifestacije „Dani jagodastog voća“ sa adekvatnim sadržajem, te uz afirmaciju lokalnih izletišta (jezero Humci), omogućiti razvoj bar dva do tri obiteljska poljoprivredna gazdinstva, kao ogledna primjera razvoja ruralnog turizma na području Tuzlanskog kantona.

2.1.1.3 Doboj Istok

Lokalna zajednica mora kroz svoje razvojne planove definisati određene lokalitete pogodne za razvoj određenih turističkih sadržaja, te zatražiti pomoć od kantonalnih organa da im u toj nakani pomogne, i u finansijskom i u smislu angažmana ljudskih resursa.

Takođe, zbog razvijene poljoprivredne proizvodnje moguće je ući u projekat osmišljavanja par obiteljskih poljoprivrednih gazdinstava kao nosioca razvoja ruralnog turizma na području općine.

Preporuke: Neophodan planski pristup lokalne zajednice razvoju određenih vrsta turizma za koje ima potrebne resurse (ruralni turizam sa pratećim autohtonim prehrambenim proizvodima i suvenirima).

2.1.1.4 Gračanica

Grad Gračanica, sa svim svojim slabostima, predstavlja izuzetno atraktivnu turističku destinaciju Tuzlanskog kantona i Sjeveroistočne Bosne. Neophodno je:

- na lokalnom nivou, formirati turističku zajednicu, koja bi bila mjesto za okupljanje svih aktera turističke ponude grada Gračanica, koji sada, većinom samostalno djeluju,
- definisati cjelovit turistički proizvod, jer na ovom prostoru moguće je vidjeti i spoznati sve karakteristike stare i savremene Bosne.
- Izvršiti sanaciju divljih deponija kao i spriječiti nastajanje novih,
- postaviti vertikalnu/horizontalnu turističku signalizaciju koji upućuju na postojanje izletišta koji mogu biti interesantni turistima kako domaćim tako i stranim,
- rješavanju problema namjene zemljišta koje okružuje izvorište termalne vode, kako bi bilo omogućeno širenje ugostiteljsko- turističke ponude bazirane na termo-mineralnoj vodi i zdravstvenom turizmu.

2.1.1.5 Gračanica

Grad Gradačac je jedno od rijetkih mjesta koje sa raznolikošću i bogatstvom kulturno-historijskog naslijeđa iz različitih vremenskih perioda te bogatstvom prirodnih resursa može samo za sebe može činiti mikro turističku turističku destinaciju. Ono što stoji na raspolaganju kao preduvjet ponude je:

- jedinstveni kulturno – istorijski spomenici (Kula Husein Kapetana Gradašćevića sa kompleksom džamije, Sahat kula, pravoslavna i katolička crkva i dr. vjerski objekti)
- zavičajna muzejska zbirka - oklopni voz i niz drugih spomenika i mjesta iz perioda odbrambeno – oslobodilačkog rata 1992 – 1995 . godina
- dva jezera, od koji je kupalište na jezeru « Hazna » djelimično u funkciji ,
- hipodrom,
- izuzetna mogućnost razvoja zdravstvenog turizma u okviru « Banje Ilidže »
- sportsko – rekreativni turizam (sportski tereni i sportska dvorana)
- lovište Gradašnica u površini od 17000 ha kojim gazduje Lovačko društvo „Jelen“
- mogućnosti za sportski ribolov na jezerima Hazna i Vidara, kao i rječicama u slivu rijeke Mala Tinja
- značajni kulturni događaji (Gradačački književni susreti, Kikićevi susreti , koncerti, izložbe i sl.
- Međunarodni sajam poljoprivrede i prehrambene industrije-Sajam šljive, kao najposjećenija privredna manifestacija u zemlji,
- prekrasan okoliš, kompleks gradskog parka u podnožju Kule Husein Kapetana Gradašćevića,
- Planinarski dom Jasenica,
- ekološki čist grad, pun zelenila.

Zaključujemo da Gradačac sa svim svojim resursima, mora biti jedna od perjanica turističke ponude Tuzlanskog kantona, ali i sastavni dio bosanskohercegovačke turističke ponude. Na tome mora insistirati i lokalna samouprava i kantonalni organi. Da bi to proveli u djelo, lokalna samouprava se mora odrediti spram razvoja turističke djelatnosti na svom prostoru i preduzeti odgovarajuće korake na definisanju svojih prioriternih turističkih resursa, te načinu valorizacije istih. U skladu s tim definisati i ljudske resurse kojima će to biti prioriterni zadatak. Sve dok to ne uradi lokalna samouprava, svi drugi organi su po tom pitanju nemoćni i aktivnosti svih drugih organa ne mogu dati odgovarajuće rezultate.

Preporuke za unaprijeđenje turističkih potencijala na posjećenim lokalitetima:

- potrebno što hitnije osmisliti sadržaje Kule kapetana Gradašćevića i načine funkcionisanja tog spomenika kulture i istorije, kroz adekvatan ugostiteljski sadržaj koji će pričati priču o velikanu tog doba, životu, tradiciji i običajima tog područja u doba vladavine Osmanlija. Od sadržaja će zavisiti i mogućnost njegovog održavanja i daljnjeg uređenja, te bi to trebala biti stvar šire rasprave. Danas je to ugostiteljski objekat skromnog sadržaja i uređenja koji na nereprezentativan način predstavlja jedan tako važan spomenik kulturno historijskog naslijeđa.
- Pojedine lokalitete (jezero Vidara i Hazna, hipodrom Vuković) je potrebno dodatno označiti i postaviti vertikalnu/horizontalnu turističku signalizaciju koji upućuju na postojanje izletišta koji mogu biti interesantni turistima kako domaćim tako i stranim, obogatiti sadržajem i raditi na njihovoj promociji,
- Lokalitete treba adekvatno opremiti komunalnom opremom (kante za smeće), preduzeti mjere čuvanja i zaštite od neadekvatnog korištenja, uvesti kontinuirano čišćenje i odvoz smeća, praviti akcije za zaštitu prirode i uređenje izletišta
- Obezbjediti sanaciju puteva do izletišta odnosno kulturno-istorijskih spomenika i učiniti ih adekvatnim za grupne posjete odnosno omogućiti pristup autobusima što bi uvelike uticalo

na održivost izletišta jer bi bio dostupan za školske i druge grupne posjete sa područja drugih općina Tuzlanskog kantona, te urediti parking prostore,

- Nad kulturno – historijskim naslijeđem je potrebno provesti mjere tehničke i fizičke zaštite.
- Kroz organizovanu promociju predstaviti potencijale i resurse široj javnosti Tuzlanskog kantona te kreirati zajedničku ponudu Tuzlanskog kantona, naročito je interesantan Gradačac jer može ponuditi turističku uslugu sa cijelodnevnim različitim sadržajima. Obavezno uz kreiranje turističke ponude ponuditi i gastronomski doživljaj tradicionalne kuhinje i domaćih spremljenih specijaliteta,
- Gore navedene potencijale potrebno je predstaviti i Pedagoškom zavodu Tuzla kako bi se posjeta navedenim lokalitetima uvrstila u školske izlete i eskurzije te školska djeca upoznala sa bogatim kulturno-historijskim naslijeđem,
- Potrebno je sve turističke ponude učiniti postojanim što može biti urađeno i kroz kvalitetno odabrane kadrove, uvođenjem standarda i praćenjem zadovoljstva klijenata,
- Uvrstiti u turističku ponudu što je moguće više manifestacija različitih vrsta (kulturne, sportske, zabavne, vjerske, naučne, zdravstvene i privredne) sa fokusom na lokalne, karakteristične manifestacije koje proizvedu pozitivne efekte poput buđenja osjećaja ponosa u zajednici i jačanja osjećaja pripadnosti. Ovo je način na koji mjesto, grad ili regija mogu ostvariti dodatnu promociju i pridobiti nove turiste, i tako povećati zaposlenosti i omogućiti veće prihode lokalnom stanovništvu.

2.1.1.6 Kalesija

Kulturno – istorijsko naslijeđe i prirodni potencijali Općine Kalesija su veliki (Atik džamija, Stari karavanski put, Izvorište kiseljaka u MZ Dubnica, izletišta Spreča, Vis, Grabik i Pješevica, Ždralovo jezero...)ali je potrebno aktivnije održavanje postojećih objekata i izgradnja nove osnovne infrastrukture ako se želi razviti turistički potencijal Općine u cijelosti. Na postojećim lokalitetima se nije nešto značajno uradilo i dalje razvijalo, naprotiv upitno je održavanje već postojećih lokaliteta (Izletišta Grabik , zapušteno i ne koristi se). Općina Kalesija ima potencijala za ruralni turizam ali i za moderan sportsko-rekreacioni turizam .

Prilikom obilaska svih lokaliteta, primijećeno je slijedeće:

- Lokalitete je potrebno dodatno označiti i postaviti vertikalnu turističku signalizaciju koji upućuju na postojanje objekata i/ili izletišta koji mogu biti interesantni turistima kako domaćim tako i stranim
- Lokalitete treba adekvatno opremiti komunalnom opremom (kante za smeće), preduzeti mjere čuvanja i zaštite od neadekvatnog korištenja radi daljeg razvoja privredne djelatnosti
- Lokaliteti trebaju biti adekvatno opremljeni higijensko/sanitarnom infrastrukturom
- Potrebno je put za izletišta Plješevica u cijelosti sanirati te ga učiniti adekvatnim za grupne posjete odnosno omogućiti pristup autobusima što bi uvelike uticalo na održivost izletišta jer bi bio dostupan za školske i druge grupne posjete sa područja drugih općina Tuzlanskog kantona
- Za potrebe izletišta Plješevica potrebno je izgraditi i parking prostor za posjetioce

Zaključak je da Općina Kalesija ima izuzetno vrijedne i upotrebljive turističke potencijale koje pod hitno treba, prevashodno sačuvati, a zatim polako stavljati u funkciju konkretne turističke ponude. U tome veliku ulogu treba imati Turistička zajednica općine Kalesija koja se treba organizaciono zaokružiti, te čak treba razmisliti o mogućnosti da joj se daju na upravljanje uređeni turistički resursi.

Da bi to imalo smisla i da bi to bilo adekvatno realizovano, u ove aktivnosti je neophodno uključiti i Turističku zajednicu Tuzlanskog kantona, Zavod za zaštitu kulturno-historijskog naslijeđa, Vladu TK sa resornim ministarstvima, kako kadrovski, tako i kroz adekvatnu finansijsku podršku.

2.1.1.7 Kladanj

Aktivnosti koje se vode na području općine Kladanj idu u pravcu daljnjeg razvoja i afirmacije turizma na ovom prostoru. Sve te aktivnosti na adekvatan način treba potpomoći i od strane drugih nivoa vlasti. Ono što bi bilo neophodno učiniti, kako se te aktivnosti ne bi zaustavile, jeste jasno definisanje nosioca turističke ponude općine Kladanj. Da li je to već uspostavljeno javno preduzeće ili osnivanje lokalne turističke zajednice, ali njegov prevashodni zadatak je da objedini turističku ponudu općine Kladanj, usmjerava aktivnosti na razvoju pojedinih turističkih resursa kako bi se upotpunila turistička ponuda, odnosno koordinira aktivnosti pojedinih učesnika u tom procesu. Takođe bi bilo neophodno, tom i tako definisanom nosiocu turističke ponude dati na raspolaganje određene turističke resurse kako bi isti mogao realizirati i nositi projekte koje je neophodno realizirati (osvjetljenje Djevojačke pećine, uređenje lokaliteta nekropols stećaka, održavanje izletišta koja nisu u sklopu zaštićenog pejzaža i sl.).

2.1.1.8 Lukavac

Općina Lukavac pokazuje znake napredovanja u definisanju svoje turističke ponude, što kroz djelovanje lokalne samouprave, tako i kroz projekte privrednih društava i pojedinaca koji su se pohvalili podrškom lokalne samouprave. Uz smislenije i sadržajnije organizovanje manifestacija koje su doprinijele ovakvom stavu, a prije svega mislimo na Sajam turizma „List“, te nezaobilazni „Puračićki vašar“ i slične manifestacije, ova turistička ponuda može biti privlačna turistima sa različitim ukusima i afinitetima. Nadamo se da će tome doprinijeti i formiranje Turističke zajednice općine Lukavac. Posebno treba insistirati na dosljednoj primjeni Prostornog plana područja posebnih obilježja dijela slivnog područja akumulacije Modrac za period 2016-2036 godina, koji je jedini smisleni planski dokument koji tretira zaštitu i valorizaciju jezera Modrac, između ostalog, i u turističke svrhe.

Preporuke za unaprijeđenje turističkih potencijala na posjećenim lokalitetima:

- Jezeru Modrac mora se posvetiti dužna pažnja, definirati njegov status, utvrditi mjere zaštite, uraditi potrebnu plansku i drugu tehničku dokumentaciju,
- Potrebne mjere na sanaciji zaštite okoliša koje se donose posebnim programom, u cilju poboljšanja i očuvanja kvaliteta okolice, polazeći od dugoročnog i jasnog cilja da okoliš treba da dostigne zadovoljavajući stepen kvaliteta. Naznačene mjere zaštite voda, posebno mjere za očuvanje kvaliteta voda i mjere za sprečavanje i smanjenje zagađenja, treba detaljno razraditi po pojedinim sektorima iz kojih dolaze pritisci na kvalitet površinskih voda. Detaljan program Mjera zaštite kvaliteta voda donijet će se općinskim planom zaštite voda,
- Izvršiti sanaciju divljih deponija kao i spriječiti nastajanje novih,
- Pojedine lokalitete (Vijenac/Svatovac) je potrebno dodatno označiti i postaviti vertikalnu i horizontalnu turističku signalizaciju koji upućuju na postojanje izletišta koji mogu biti interesantni turistima kako domaćim tako i stranim,
- Lokalitete treba adekvatno opremiti komunalnom opremom (kante za smeće), preduzeti mjere čuvanja i zaštite od neadekvatnog korištenja, uvesti kontinuirano čišćenje i odvoz smeća, praviti akcije za zaštitu prirode i uređenje izletišta

- Obezbjediti sanaciju puteva do izletišta odnosno kulturno-istorijskih spomenika i učiniti ih adekvatnim za grupne posjete odnosno omogućiti pristup autobusima što bi uvelike uticalo na održivost izletišta jer bi bio dostupan za školske i druge grupne posjete sa područja drugih općina Tuzlanskog kantona, te urediti parking prostore.

2.1.1.9 Sapna

Općina Sapna nema formiranu turističku zajednicu već unutar svoje organizacione strukture ima službenika zaduženog za oblast turizma. Turistički potencijali su registrovani. Potrebno je dalje raditi na razvoju turističke ponude. Jezero Snježnica i nekropola bi trebali biti dio turističke ponude Tuzlanskog kantona. Jezero ima neiskorišteni potencijal za razvoj sportsko-rekreativnog ribolovnog turizma, izletničkog turizma kao i seoskog turizma. U vodnom pojasu jezera koje je u vlasništvu Elektroprivrede BIH, napravljene su brojne vikendice čiji vlasnici mogu predstavljati nosioce daljeg razvoja turizma. U toku ljeta, Općina Sapna, zbog velikog broja stanovništva koje živi i radi van područja općine, za ljetne praznike organizira veliki broj manifestacija i događaja. U toku posjete evidentiran je aktivan pristup komunalne inspeksijske službe na otklanjanju problema sa otpadom te je potrebno i ostale općine podstaći i animirati na ovakav pristup u zaštiti turističkih potencijala kao i prirodnog okoliša.

Preporuke za unaprijeđenje turističkih potencijala na posjećenim lokalitetima:

- Lokalitete je potrebno dodatno označiti i postaviti vertikalnu turističku signalizaciju koji upućuju na postojanje objekata i/ili izletišta koji mogu biti interesantni turistima kako domaćim tako i stranim
- Potrebno je napraviti pregled manifestacija i događanja, te one koji rade na zaštiti tradicije podržati i uključiti u turističku ponudu Tuzlanskog kantona
- Lokalitete treba adekvatno opremiti komunalnom opremom (kante za smeće), preduzeti mjere čuvanja i zaštite od neadekvatnog korištenja

Gore navedene potencijale potrebno je predstaviti Pedagoškom zavodu Tuzla kako bi se posjeta navedenim lokalitetima uvrstila u školske izlete i eskurzije te školska djeca upoznala sa bogatim kulturno-istorijskim i prirodnim nasljeđem.

2.1.1.10 Srebrenik

Grad Srebrenik je prepoznao turističku djelatnost kao jednu od djelatnosti koja može da doprinese značajnijem ekonomskom napretku lokalne sredine. U tom smislu preduzimaju se i mjere i koraci kako bi se iskoristili potencijali smješteni na ovom području, a istovremeno se uređuje i izgrađuje turistička suprastruktura neophodna za zadovoljenje potreba savremenog turista. Ono što posebno raduje je činjenica, da se razvoju turističke djelatnosti, odnosno pri valorizovanju potencijala u turističke svrhe pristupa sistematski i dugoročno. Trenutno su donekle realizovane mjere iz Strategije razvoja Tuzlanskog kantona a to je : izgradnja pristupnog parkirališta za potrebe Starog grada Srebrenika i rekonstrukcija i osposobljavanje pristupnog puta za Stari grad Srebrenik dok će ostale mjere biti realizovane u budućem periodu. Činjenica je da je zbog toga tempo razvoja malo usporen, ali dugoročno posmatrano, dolazi se do jednog cjelovitog ozbiljnog turističkog brenda, odnosno kompletne turističke cjeline koja može biti turistička destinacija sama za sebe, ali može i biti sastavni dio turističke destinacije zvane Tuzlanski kanton, sjeveroistočna Bosna ili Bosna i Hercegovina.

Neophodno je:

- bržim tempom, pristupiti uređenju prostora ispred Starog grada, obogaćivanjem istog ugostiteljskim sadržajem, rukotvorinama i sl., kako bi se što prije omogućili i značajniji ekonomski efekti, koji bi pokrenuli daljne aktivnosti na postupnom uređenju ovog prostora.
- obezbijediti sigurnosne uvjete, a tiču se samog pristupa Starom gradu, kretanju kroz isti, te adekvatnom sadržaju unutar grada, koji je prilagođen uzrastu djece u osnovnim školama kako bi se lokalitet uvrstio u obavezan školski plan i program obilaska.
- na glavnom putnom pravcu, staviti znakove obavještenja i usmjeravanja ka lokalitetu stare džamije u Špionici, te na adekvatan način omogućiti pružanje relevantnih informacija vezanih za ovaj lokalitet.
- Obezbijediti adekvatnu zaštitu i konzervaciju nacionalnog spomenika „Konak Suljagića“ sa pratećim objektim, do konačnog imovinskog rješenja.

2.1.1.11 Teočak

Lokalna zajednica bi trebala sa Elektroprivredom BiH razriješiti sve sporove vezane za imovinsko-pravne odnose i kroz zajedničku saradnju pokušati izdefinisati mogućnosti iskorištavanja jezera Snježnica u turističke svrhe, ako ništa drugo, bar kao atraktivno izletišta sa adekvatnom infrastrukturom, i lokalitet koji bi svoju ponudu mogao bazirati na sportskom ribolovu i pratećim sadržajima prilagođenim ovoj vrsti posjetilaca Tuzlanskog kantona.

2.1.1.12 Tuzla

Grad Tuzla sa svojom turističkom ponude jeste i treba da bude nosilac i nezaobilazan faktor u razvoju i promociji turizma na području Sjeveroistočne Bosne. Sama po sebi, bez obzira na sve turističke resurse, to nije i neće biti. Zbog toga, u kreiranju turističke ponude moraju biti uključeni svi, od resornog ministarstva, kantonalne Turističke zajednice, preko nevladinog sektora do gradske administracije. Da bi to bilo tako mora se u narednom periodu iznaći modus kako da se svi ovi učesnici okupe na jednom mjestu i da počnu da djeluju kao jedan tim. Samo tako i na taj način Tuzla i prostor Tuzlanskog kantona može postati sastavni dio turističke ponude BiH, što on sada, nažalost, nije.

Potrebno je ojačati saradnju sa Turističkom zajednicom Tuzla zbog razvoja zajedničkih turističkih paketa (turisti koji dođu na Panonska jezera mogu posjetiti Stari grad Srebrenik ili Etno avliju Mačkovac i sl.). Dakle, potrebno je stvoriti klimu pogodnu za umrežavanje i zajednički rad turističkih aktera radi kvalitetnijeg upravljanja turističkim destinacijama na cijelom području Tuzlanskog kantona i postizanju boljih rezultata. Rezultat bi bio koristan za sve općine i gradove, privatni i civilni sektor.

Grad Tuzla ima dosta potencijala i resursa koji nisu predstavljeni Turističkoj patroli kao i planovi za dalji rad na razvoju turizma u Tuzli. S obzirom da smo na marginama BH turizma potrebno je proaktivno raditi na daljem razvijanju turističke ponude i obzirom na atraktivnost Panonskih jezera, Turistička zjednica Tuzle može i treba biti lider u ovim aktivnostima. Otvorenost i partnerstvo u razvoju turizma može doprinjeti kvalitetnijem i bržem napretku turizma a sa tim je povezano i veće zapošljavanje i ekonomski prosperitet na području Tuzlanskog kantona.

2.1.1.13 Živinice

Uz sva pozitivna nastojanja gradske uprave, da počne

sistematski razvijati turističku djelatnost, te da počne iskorištavati komparativne prednosti sa kojima raspolaže, aktivnosti moraju pokrivati cjelokupno gradsko područje. O svim turističkim resursima se mora voditi adekvatna briga kako bi cjelokupna slika bila pozitivna, jer posjeta turista, pogotovo ako ste definisali područje kao magnet za planinare i bicikliste, uglavnom će se bazirati na okolna područja, a ne samo na centralno gradsko područje. Ako ne postoji prilika za adekvatno investiranje i neke zahtjevnije projekte, bar održavanje turističkih resursa čistim i pogodnima za kraće ili duže odmore, ne zahtjevaju velika novčana sredstva, ali ostavljaju utisak privlačnog i zdravog prostora.

Postoji posebna problematika oko neugodnog mirisa koji se širi gradom a koji dolazi od farme koka firme Bingo d.o.o. sa području naselja Ciljuge. Ovaj problem prioritetno treba riješiti jer nema turizma u zagađenom ambijentu. Ukoliko Gradska uprava Živinice ne bude mogla samostalno riješiti ovo pitanje (a preuzeli su neke mjere), potrebno alarmirati i uključiti Ministarstvo prostornog uređenja i zaštite okoliša kao i Kantonalnu inspekcijску upravu Tuzla da se zajednički kreira rješenje za ovaj problem.

Aneks 2

ODREDNICE RAZVOJA TURIZMA U STRATEŠKIM DOKUMENTIMA ZA PODRUČJE MENADŽMENT I MARKETING DESTINACIJE

U ovom se dijelu prikazuju osnovne karakteristike ključnih strateških dokumenata FBiH, TK i JLS TK te se daje pregled strateških ciljeva, sektorskih ciljeva, prioriteta i mjera/projekata razvoja turizma pojedinih gradova i općina. Polazeći od razvojnih strategija FBiH i TK kao dokumenata koji uspostavljaju strateški okvir za razvoj turizma na nivou TK te razvojnih strategija i strategija turizma pojedinih JLS, moguće je utvrditi da TK ima konkurentne prednosti za razvoj turizma što može doprinijeti razvoju Kantona.

Strategija razvoja FBiH

Strategija razvoja Federacije BiH 2021.-2027. u strateškom cilju 1. Ubrzan ekonomski razvoj i prioritetu 1.3. "Podržavati razvoj poslovnogprivatnog sektora" definiše mjeru 1.3.4. "Podržavati razvoj preduzetništva turističkog sektora čime ukazuje na nužnost razvoja inoviranih, specijaliziranih i uobičajenih turističkih proizvoda kao i aktiviranje novih turističkih proizvoda veće dodane vrijednosti. Ovo uključuje:

- povećanje kvaliteta smještajnih kapaciteta i uključivanje što većeg broja lokalnih poduzetnika i njihovih proizvoda/usluga u destinacijski lanac vrijednosti, što osigurava tržišnu diferencijaciju zasnovanu na lokalnom i autentičnom,
- *preusmjeravanje postojećih turističkih zajednica u FBiH u destinacijske menadžment organizacije*, što može značajno doprinijeti uspostavljanju destinacijskog turizma i lanca vrijednosti,
- sistemsko i kontinuirano podizanju svijesti stanovništva u ruralnim krajevima (edukativnim predavanjima i stručnim radionicama) o mogućnostima i važnosti bavljenja turizmom, očuvanju tradicionalnih i autohtonih proizvoda, autentične prirodne i kulturne baštine.

Nacrt strategije razvoja turizma FBiH 2022-2027

Vizija nacrta strategije razvoja turizma FBiH je privući turiste ponudom održivih, na prirodi zasnovanih avanturističkih i kulturnih iskustava koji će potaknuti ekonomski razvoj i doprinijeti društvenoj koristi. Dokument utvrđuje da su prioriteti razvoj turističkih proizvoda, razvoj destinacijskog marketinga, razvoj ljudskih resursa i unapređenje poticajnog okruženja za razvoj održivog turizma.

Uzimajući u obzir ključne izazove sa kojima se susreće sektor turizma u pogledu marketinga (nedovoljno brendiranje lokalnih destinacija, zaostajanje učinkovite primjene digitalnih kanala u promociji turističkih destinacija, nepostojanje turističke zajednice na FBiH i njihova slaba povezanost sa turističkim zajednicama nižih nivoa itd.) u okviru prioriteta 2 „Razvoj destinacijskog marketinga“ definisane su sljedeće mjere:

Mjera 2.1. Povećanje privlačnosti destinacije destinacijskog marketinga Federacije Bosne i Hercegovine

Mjera 2.2. Povećanje potražnje i potrošnje

Mjera 2.3. Ravnomjeran turistički razvoj i smanjenje sezonalnosti

Mjera 2.4. Digitalizacija sektora turizma.

U cilju ostvarenja ključnih pokazatelja učinka (dolasci, trajanje posjete, potrošnja) u periodu obuhvaćenom Strategijom, turistički sektor FBiH mora uskladiti, preusmjeriti i iznova koncipirati svoje promotivne i aktivnosti destinacijskog marketinga.

Strategija razvoja Tuzlanskog kantona 2022-2027

“Strategija razvoja Tuzlanskog kantona 2021-2027” ponudila je dubinsku analizu stanja u oblasti turizma. Strategija prepoznaje značajan turistički potencijal TK, imajući u vidu bogatu kulturno-historijsko naslijeđe, turistički potencijal Panonskih jezera, postojanje Međunarodnog aerodroma Tuzla te sve progresivnije razvoja biciklističkog turizma i etno turizma.

U okviru ove strategije definiran je strateški cilj 1. Dinamičan i održiv ekonomski razvoj u povoljnom ekonomskom okruženju u okviru kojeg je definisan prioritet 1.3. *Poticaj razvoju održivog turizma u Tuzlanskom kantonu*, i dvije mjere: *Mjera 1.3.3. Promocija i brendiranje Tuzlanskog kantona kao poželjne turističke destinacije* i *Mjera 1.3.4. Razvoj ljudskih potencijala i destinacijskog menadžmenta kroz Turističku zajednicu Tuzlanskog kantona*, a koja bi se realizovale kroz:

- razvoj funkcionalnih digitalnih kanala za promociju TK
- povećanje broj nastupa na specijaliziranim sajmovima u inostranstvu
- povećanje vrijednosti podržanih projekata turističkih agencija
- realizacija aranžmana posjeta destinacijama na području TK
- povećanje broja mikrodestinacija na području TK te
- povećanje broja osposobljenih ljudskih resursa iz domena destinacijskog menadžmenta.

Strategije razvoja jedinica lokalne samouprave TK

Analiza razvojnih strateških dokumenata JLS vršena je s ciljem identificiranja integrisanosti ciljeva vezanih za razvoj turizma u okviru definisanih strateških ciljeva JLS. Na osnovu sekundarnih podataka utvrđeno je da od ukupno 13 JLS TK, njih 5 nema strategiju razvoja grada/općine ili je ista istekla. Ostale, dakle, njih 8 imaju strategiju razvoja.

U nastavku je dat pregled strateških ciljeva i u njima identificiranih sektorskih ciljeva vezanih za razvoj turizma, prioriteta i planiranih mjera/projekata za ostvarenje navedenih ciljeva.

Tabela 1: Pregled strateških i sektorskih ciljeva, prioriteta i mjera/projekata JLS TK

Strategije razvoja jedinica lokalne samouprave (JLS)	Strateški cilj(evi)	Sektorski ciljevi	Prioritet	Projekti/mjere
TUZLA	SC 1 Strateški cilj 1: Povećati konkurentnost privrede	SEC 1.3. Povećati valorizaciju prirodnih i kulturno-historijskih resursa za razvoj sektora turizma	1.3.1. Unapređenje turističke ponude i produženje turističke sezone	<p>Program 1.3.1. Unapređenje turističke ponude i produženje turističke sezone</p> <p>1.3.1.1. Stvaranje turističkog paketa kulturnohistorijskog sadržaja</p> <p>1.3.1.2. Razvoj i plasman cjelovite ponude vikend</p> <p>1.3.1.3. Unapređenje turističkih sadržaja za zimsku sezonu</p> <p>1.3.1.4. Pokretanje izrade autohtonih suvenira i umrežavanje proizvođača suvenira i tradicionalnih proizvoda</p> <p>1.3.1.5. Promocija turističkih potencijala i proizvoda grada Tuzla (sajmovi, video prezentacije, materijali)</p> <p>1.3.1.6. Osnivanje gradskog turističkog klastera</p> <p>1.3.1.7. Podsticaji za mlade i početnike u turističkoj djelatnosti</p>
			1.3.2. Podizanje kvaliteta turističkih usluga	<p>1.3.2.1. Animiranje standardizacije slobodnih smještajnih kapaciteta za iznajmljivanje u turističke svrhe</p> <p>1.3.2.2. Ponuda online informacija za turiste po principu 'sve na jednom mjestu'</p> <p>1.3.2.3. Iniciranje razvoja</p>

				smještajnih kapaciteta za ruralni turizam 1.3.2.4. Edukacija za turističke operatere
ŽIVINICE	Strateški cilj 1: Povećana zaposlenost u privredi, poljoprivredi i uslužnim djelatnostima uz povećanje dodane vrijednosti.	1.2. Razvijen sektor nove ekonomije, turizma i uslužnih djelatnosti do kraja 2021 godine	Jačanje sektora nove ekonomije	<i>Uspostavljanje Turističke zajednice općine Živinice</i>
KALESIJA	Strateški cilj 1: Povećati konkurentnost općine Kalesija za privredni rast i zapošljavanje	1.4 Unaprijediti promociju kulturnog-historijskog naslijeđa i razvoj turizma	1.4.1. Promocija kulturnohistorijskog naslijeđa	1.4.1.1. Uspostavljanje registra kategorizacija kulturnohistorijskog naslijeđa 1.4.1.2. <i>Promocija turizma i kulturno-historijskog naslijeđa općine Kalesija</i>
			1.4.2. Uređenje kulturnohistorijskih-turističkih lokaliteta	1.4.2.1. Projekat uređenja lokaliteta sa kulturno – historijskim naslijeđem (DUBNICA) 1.4.2.2. Projekat uređenja lokaliteta “SPREČA” i “VIS” u funkciji povećanja turističke ponuda 1.4.2.3. Projekat izgradnje Turističko – ugostiteljskog projekta “ADRENALIN PARK VIS”
BANOVIĆI	Strateški cilj 2: Razvoj infrastrukture		Razvoj ostale infrastrukture	2.4.25. Projekat Turističke uskotračne pruge sa muzejom rudarstva i željeznica 2.4.26. Uraditi saobraćajnu i turističku signalizaciju na području općine Banovići
DOBOJ ISTOK	Strateški cilj 1: Razvijen ambijent za privredni razvoj		Prioritet 1: Razvoj prerađivačkih kapaciteta, MSP i obrtništva	1.1.3. Razvoj turizma u općini
LUKAVAC	Uspostavljan funkcionalni sistem zaštite okoliša i održivog upravljanja prirodnim resursima	Značajno unaprijeđeno korištenje turističkih potencijala	1.3.1 Program nove turističke ponude	1.3.1.1. Izgradnja rekreativno-biciklističke staze_jezero Modrac 1.3.1.2. Razvoj ekološkog i ruralnog turizma na području općine Lukavac 1.3.1.3. Sportsko-rekreacioni centar Jezero Modrac 1.3.1.4. <i>Otvaranje ureda turističke zajednice TK na području općine Lukavac</i>
GRADAČAC	Cilj Zaštita okoliša		Program unaprijeđenja i razvoj turizma	Projekat 6.1.: Nastavak rekonstrukcije Aleje kestenova Gradačac

			valorizacijom prirodnog, kulturnog i historijskog nasljeđa.	<p>Projekat 6.2.: Uređenje okoliša oko planinarskog doma</p> <p>Projekat 6.3.: Čišćenje i uređenje izvorišta i parka na lokalitetu Stare Banje</p> <p>Projekat 6.4.: Uvođenje jezera Hazna u primarnu funkciju kupališta za građane</p> <p>Projekat 6.5.: Izrada projektne dokumentacije sanacije starog grada</p> <p>Projekat 6.6.: Sanacija terena oko starog grada u Gradačcu (projekat odvodnje oborinskih voda)</p> <p>Projekat 6.7.: Aktivnosti razvoja i afirmacije turističkih potencijala općine Gradačac</p> <p>Projekat 6.8.: Postavljanje turističke signalizacije na području općine Gradačac</p> <p>Projekat 6.9.: Program uređenja gradskih zelenih javnih površina i izvorišta.</p>
ČELIĆ	SC1: Održivi i konkurentni i održivi privredni (ekonomski) razvoj	Stvoriti povoljne uslove za razvoj turizma Prioritet 4: Razvoj kontinentalnog turizma i poboljšana turistička djelatnost	Razvoj turističke ponude	<ol style="list-style-type: none"> 1. Izrada plana korištenja javnih površina u vlasništvu viših nivoa vlasti, 2. Preuzimanje na korištenje javnih površina 3. <i>Izrada promotivnog materijala turističke ponude Općine Čelić.</i> 4. <i>Formiranje Turističke zajednice općine Čelić</i> 5. <i>Poticaaj turistički značajnim manifestacijama</i> 6. Valorizacija turističke ponude oko Velinog Sela i oko toka rijeke Šibošnice kod akumulacijske brane u Vražićima 7. <i>Izrada marketing plana razvoja turizma općine Čelić</i> 8. Izgradnja pločnika na relaciji ZJU Dom zdravlja Čelić, pa pored Tržnice sve do planiranog Centralnog parka 9. Izrada projektne dokumentacije za auto-kamp u Vražićima 10. Sufinansiranje organizacije kulturnih događaja 11. Podrška razvoju ruralnog turizma 12. Izgradnja slatkovodnog

				akvarija na lokaciji planiranog Etno sela Brnjik
--	--	--	--	--

Izvor: Kreacija autora na osnovu strateških dokumenata

Strategije razvoja jedinica lokalne samouprave TK

Kada je u pitanju strategija razvoja turizma, imamo nešto drugačiju sliku. Naime, samo grad Živinice imaju svoju strategiju razvoja turizma, dok je dokument strategija razvoja održivog turizma općine Lukavac 2021-2027. u formi nacрта. U konsultacijama sa Radnim tijelom utvrđeno je da je u postupku izrada i strategija razvoja turizma grada Srebrenika.

Strategija razvoja turizma Grada Živinice

Polazeći od vizije razvoja turizma grada Živinice kao regionalno prepoznatljive turističke destinacije koja spaja tradiciju, prirodu i pustolovinu te svojim gostima pruža autentičan ambijent za aktivan odmor u očuvanom prirodnom okruženju strategija je definisala tri strateška cilja predstavljena narednom tabelom.

Tabela 2. Pregled strateških ciljeva, prioriteta i mjera/projekata u strategiji razvoja turizma grada Živinice

Strateški cilj(evi)	Prioriteti	Projekti/mjere
Strateški cilj 1: Uspostavljanje efikasnog destinacijskog menadžmenta		1.1. Uspostavljanje Turističke organizacije i adaptacija uređenje prostora Turističkog ureda Grada Živinice 1.2. Uspostavljanje i vođenje Turističkog vijeća Grada Živinice 1.3. Izrada plana marketinga, budžeta i plana promocije destinacije i implementacija plana promocije (Internet, sajmovi, printani mediji, elektronski mediji, itd) 1.4. Izrada promotivnog web portala destinacije i vođenje kampanja društvenih medija – Visit Živinice 1.5. Studija „Valorizacija turistističkih potencijala Grad Živinice“ 1.6. Uspostavljanje veza sa turističkim agencijama i tour operatorima 1.7. Ispitivanje i praćenje zadovoljstva i potreba turista 1.8. Local Buddy – mobilna aplikacija za spajanje turista i lokalnog stanovništva 1.9. Obuka za upravljanje projektnim ciklusom
Strateški cilj 2: Razvoj portfolijaturističkih proizvoda		2.1. Izrada turističke karte Grada Živinice 2.2. Brdsko biciklistička tura „Konjuh Adventure – Feel the Nature“ 2.3. Brdsko-biciklistički maraton “Starim putevima” 2.4. Razvoj cikloturizma 2.5. Valorizacija eko-turističkog, konzervacijskog i edukacijskog potencijala Šeričke bare 2.6. Valorizacija močvara na području Grada Živinice 2.7. Promocija ekoturističkih i prirodnih potencijala šumskog kompleksa Dubrava u funkciji očuvanja biodiverziteta 2.8. Tematska ruta „Šuma priče“ 2.9. Kajak thrill – Rajsko jezero Bašigovci 2.10. Dani agroturizma 2.11. Agroturizam - usavršavanje i opstanak mladih na ruralnom području 2.12. Digitalni marketing u ruralnom turizmu

		<p>2.13. Povećanje površina pod organskom proizvodnjom</p> <p>2.14. Stručno osposobljavanje i educiranje poljoprivrednih proizvođača</p> <p>2.15. Razvoj i promocija ruralnog turizma</p> <p>2.16. Razvoj i promocija pčelarskog turizma</p> <p>2.17. Razvoj i promocija lovnog turizma</p> <p>2.18. Promocija aktivnosti posmatranja pticamočvarica na području Grada Živinice</p> <p>2.19. Razvoj omladinskog turizma – Odred izviđača „CROA“ Živinice</p> <p>2.20. Izrada lokalnih suvenira</p> <p>2.21. Međunarodni festival tradicije i umjetnosti</p> <p>2.22. Adrenalin park</p> <p>2.23. Traktorijada</p>
Strateški cilj 3: Razvoj turističke infrastrukture	Razvoj turističke infrastrukture i poticajnog ambijenta za razvoj turizma	<p>3.1.1. Proširenje kapaciteta „Hotel President“</p> <p>3.1.2. Provedba urbanističkog projekta „HotelKonjuh“ Živinice</p> <p>3.1.3. Razvojni koncept kompleksa bazena „Toplica“</p> <p>3.1.4. Sportsko-rekreativni kamp „Rajsko jezero“</p> <p>3.1.5. Međunarodni biciklistički kamp za djecu</p> <p>3.1.6. Uređenje izletišta rijeke Krivača</p> <p>3.1.7. Dogradnja i modernizacija postojećeg kartodroma na aerodromu Ciljuge od Kartingkluba Živinice (u okviru planiranog SRC Ciljuge)</p> <p>3.1.8. Izrada idejnog i Glavnog projekta izgradnje sportskog aerodroma Ciljuge (u okviru postojećeg aerodroma Ciljuge – Kasarna Ciljuge)</p> <p>3.1.9. Centar za posmatranje ptica – Modrac</p> <p>3.1.10. Izgradnja šadrvana u dvorištu džamije – Džebari</p> <p>3.1.11. Unapređenje infrastrukture – džamija Džebari</p> <p>3.1.12. Rekonstrukcija postojećeg objekta Vodenica „Šerička“</p> <p>3.1.13. Revitalizacija vodenica na području Grada Živinice</p> <p>3.1.14. Dodatna rekreativna edukativna, zabavna i ugostiteljska aktivacija šumskog kompleksa</p> <p>3.1.15. Pješačke i biciklističke staze</p> <p>3.1.16. Turistička signalizacija i interpretacija</p> <p>3.1.17. Identifikacija i valorizacija hidrografski turističkih atraktivnosti Grada Živinice</p> <p>3.1.18.</p> <p>3.1.19. Ambijentalno uređenje gradskih središta u urbanim i ruralnim područjima</p> <p>3.1.20. Zaštita ruralne tradicijske arhitekture</p> <p>3.1.21. Vježbanje na otvorenom – Street workout</p> <p>3.1.22. Ulična – javna rasvjeta</p> <p>3.1.23. Putna infrastruktura Grada Živinice</p> <p>3.1.24. Ulična – javna rasvjeta</p> <p>3.1.25. Rekonstrukcija, restauracija i iluminacija fasada</p> <p>3.1.26. Glavni parking sa info uredom i lokacija za prihvatanje potencijalnih turista</p> <p>3.1.27. Sportska infrastruktura u ruralnim područjima</p> <p>3.1.28. Uređenje vodotoka</p> <p>3.1.29. Akcije pošumljavanja goleti</p>
	Poticajni ambijent za razvoj turizma.	<p>3.2.1. Sigurnost turista na području Grada Živinice</p> <p>3.2.2. Razvoj srednjoškolskih programa edukacije u turizmu</p> <p>3.2.3. Uspostavljanje sistema cjeloživotne edukacije zaposlenih u turizmu</p> <p>3.2.4. Unapređenje rada inspekcijskih službi u cilju suzbijanja štetne ekonomije</p> <p>3.2.5. Sprječavanje nekontrolisane sječe šume – koordinacija sa</p>

	<p>kantonalnim institucijama</p> <p>3.2.6. Pružanje podrške razvoju turističkih biznisa</p> <p>3.2.7. Kreiranje kataloga investicija u turističke projekti programa javno-privatnog partnerstva – hotelioresorti, mali porodični hoteli i pansioni, hosteli, kampovi, domaćinstva, novostvorene atrakcije, ostala infrastruktura</p> <p>3.2.8. Podrška osnivanju start-up biznisa</p> <p>3.2.9. Uspostavljanje nagrade za najbolje turističke biznise i turističke radnike</p> <p>3.2.10. Stimulisanje očuvanja i razvoja starih zanata</p> <p>3.2.11. Kampanje usmjerene ka lokalnom stanovništvu i programi edukacije lokalnog stanovništva u vezirazvoja turizma</p> <p>3.2.12. Stimulisanje i subvencioniranje unapređenja kategorija i proširenja kapaciteta smještajnih objekata, izgradnje deficitarnih sadržaja, itd</p>
--	--

Izvor: Kreacija autora na osnovu strateških dokumenata

Strategija razvoja održivog turizma općine Lukavac

Vizije razvoja održivog turizma općine Lukavac je uređena i regionalno prepoznatljiva turistička destinacija sa živopisnim i zaštićenim prostorom, kvalitetnom, raznolikom i cjelogodišnjom ponudom baziranoj na jedinstvenom doživljaju prirode, lokalne kulture i tradicije. Tri su strateška cilja i pet prioriteta sa preko deset mjera usmjerenih na razvoj turizma grada Lukavca (Tabela 3.).

Tabela 3. Pregled strateških ciljeva, prioriteta i mjera/projekata u strategiji razvoja održivog turizma grada Lukavca

Strateški cilj	Prioriteti	Mjere
1. Unapređenje ambijenta za razvoj turističke destinacije	1.1. Upravljanje prostorom i unapređenje turističke infrastrukture	1.1.1. Zaštita i uređenje prostora
		1.1.2. Unapređenje javnih usluga i servisa
		1.1.3. Turistička infrastruktura
	1.2. Razvoj i unapređenje ljudskih potencijala u turizmu	1.2.1. Formalni sistem obrazovanja u turizmu
		1.2.2. Neformalni programi edukacije i usavršavanje, prekvalifikacija i dokvalifikacije
	1.3. Upravljanje turizmom i promocija destinacije	1.3.1. Sistem integrisanog upravljanja destinacijom kroz turističku zajednicu – DMO
1.3.2. Brending i promocija destinacije		
2. Unapređenje i razvoj turističke ponude	2.1. Programi poticaja razvoju turizma	2.1.1. Razvoj preduzetništva u turizmu i nove investicije
		2.1.2. Poticaji za unapređenje poslovanja turističkih subjekata i inovacije
	2.2. Unapređenje postojećih i razvoj novih turističkih proizvoda	2.2.1. Razvoj turističkih proizvoda
		2.2.2. Razvoj pratećih djelatnosti i podrške

Izvor: Kreacija autora na osnovu strateških dokumenata

MACT